

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavns 2020

10 FEBRUAR
1920

Sønderjylland
genvunden

ØSTJYSK HJEMSTAVN

85. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2020

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Aarhus Kommune
Tømrermester Helge Kragelund, Faurskov
Årbogen er trykt i 1000 eksemplarer

Redaktion og produktion: Kurt Quist Nielsen, e-mail: quistn@gmail.com
Tryk: WERKs Grafiske Hus A/S

Omslagsbillede På omslaget denne gang er der på forsiden billede af *Syvveje-stenen*. Den står i Syddjurs Kommune, tidligere Syvveje Kommune, ud for en privat have med front mod Randersvej. Foto: Marlene Sørensen, Moesgaard Museum.
På bagsiden et billede af Sct. Pauls Kirke i Hadsten. Foto: Kirkens fotograf.
Sidste år fyldte kirken 100 år.

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

Til medlemmer: Indsend venligst e-mail til 'he.reinholdt@gmail.com' for at lette indkaldelse til møder mv.

Oplysning: "Kend din by 1 og 2" er nu til salg som e.bøger på saxo.com

ISSN 0108-3570

Årbog 2020 bærer genforeningen 2020 som hovedemne

Østjysk Hjemstavn (ØH) er igen klar med en interessant årbog om og til de østjyske medlemmer og læsere. Læs fx om:

- Genforeningen 1920-2020 skulle have været fejret på behørig vis, men det satte corona pandemien desværre hindringer i vejen for. Måske er festlighederne blot udskudt et år.

Flere byer i Østjylland er repræsenteret med de genforeningssten, der står som et evigt minde om den store begivenhed, der stod bag.

- I Hadsten er Sct. Pauls Kirke fyldt 100 år. Den har altid været byens samlingssted, og den spændende historie om dens oprindelse bringes her.

- Nytårsdag 2020 var det 175 år siden, det første papirark blev fremstillet på Silkeborg Papirfabrik. En stor bedrift der her blev markeret.

- Lørdag den 14. oktober 1960 blev Hurtigruten Århus-Kalundborg indviet. Det var ikke bare en modernisering af den eksisterende rute Århus-Kalundborg. Det var en ny og hurtigere landsdelsforbindelse, en helt ny og moderne færge samt en ny havnestation i Århus.

- Danseundervisning, og dermed formidling af social kompetence, blev tidligere anset for at være vigtig i opdragelsen af børn og unge. Den ældst kendte danske danseskole er fra 1916, men der har været danseskole endnu tidligere i Skanderborg. Læs mere herom.

- Grundlovsdag 2019 var en strålende dag i solskin. Over 70 mennesker var forsamlet

på toppen af Sindbjerg-Stoubjerg, de markante bakker ved Sejs-Svejbæk. De ville her genindvie mindestenen for Sophus Sørensen på toppen af bakken. Mindestenen fortalte om bakkernes fredning i 1919. Det var 100-års jubilæet, som fejredes i regi af Sejs-Svejbæk Lokalmråd og Sejs-Svejbæk Lokalhistoriske Forening.

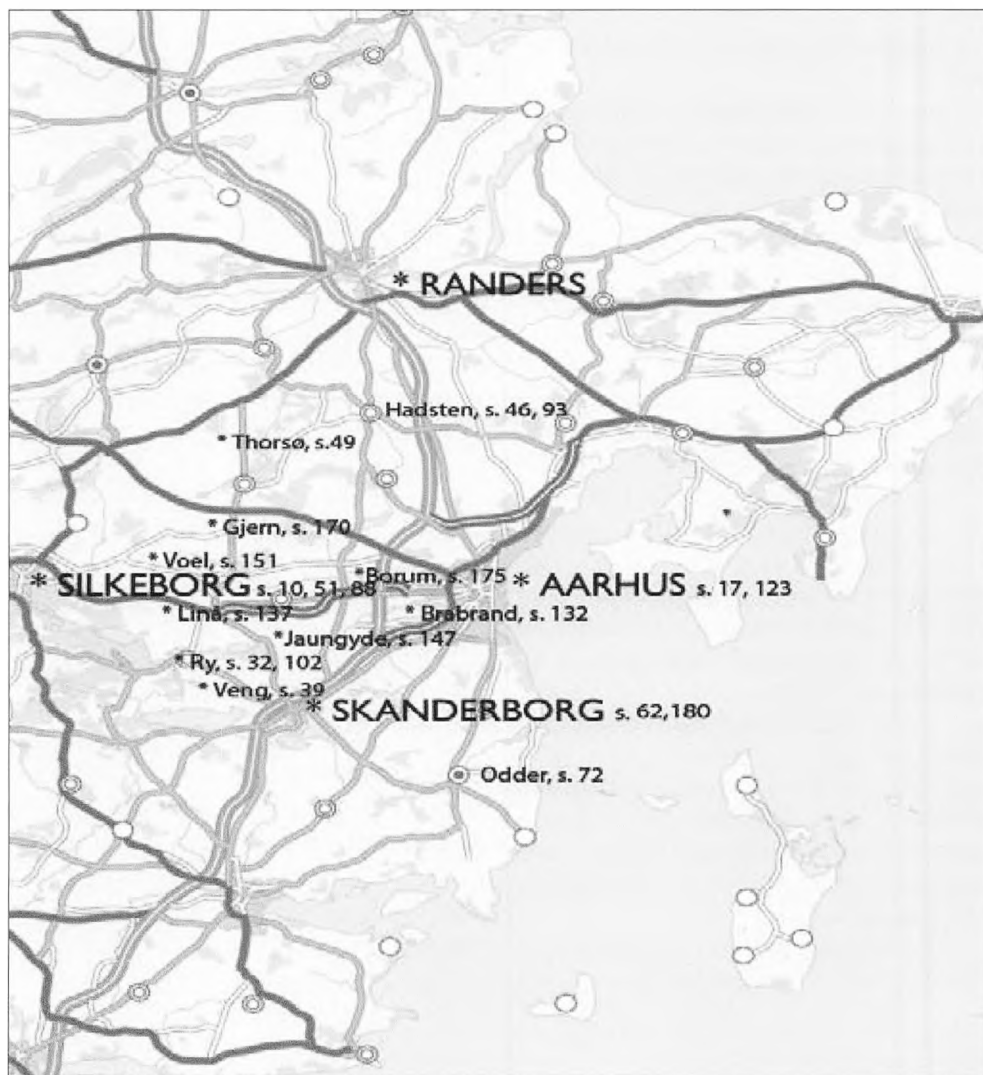
Kurt Quist Nielsen
Redaktør

- Peter Haahr Christensen startede i 1980 en række forretninger ved navn RODEO for salg af cowboybukser. 47 forretninger blev det til – selvfølgelig intet imod det, Lars Larsen fik sat gang i. Men alligevel! Peter "Knaldhård" fra Brabrand blev kendt i forretningsverdenen.

- Linå Kro har sin egen historie som stedet, hvor man fandt sin kære for livet, men med udgangen af 2018 forsvandt den fra jordens overflade. Den var gået konkurs, og ingen havde mod på at starte den op igen, men man kan se tilbage på dens århundredlange eksistens som landevejskro.

Maskebilleder fra vikingetiden (omkring år 800-1050) giver anledning til undren. Det gælder især et antal billeder af masker med et udseende, som om de er udklippet af et materiale og flettet sammen. Man må have forestillet sig, at der var et ansigt bag masken, og motiverne omtales derfor her som fletmaskeansigter.

Oversigtskort

Indhold

Silkeborg Papirfabrik	10-16	Fra et østjysk famimiealbum	102-122
Af: <i>Lis Thavlov</i>		Af: <i>Svend Vestergaard Larsen</i>	
Hurtigruten og Århus Havnestation indvies	17-31	Maskebilleder som amuleter i Århus-Randers-Viborgegnens vikingetid	123-131
Af: <i>Ole Edvard Mogensen</i>		Af: <i>Mogens Møller</i>	
Genforeningsstenene i Ry	32-38	Peter Knaldhård	132-135
Af: <i>Mogens Riis Lauritsen</i>		Af: <i>Børge Nielsen</i>	
Danseskolerne	39-45	Linå Kro	136-145
Af: <i>Erna Bachmann</i>		Af: <i>Herman Rasmussen</i>	
Den røde Pimpernel	46-48	Hellige kilder	146-149
Af: <i>Herluf Nydam Jensen</i>		Af: <i>Ansgar Andersen</i>	
En frihedskæmper mindes i Thorsø	49-50	Udskiftningens landskab i Voel by	150-159
Af: <i>Erik Bertelsen</i>		Af: <i>Erik Sjerslev Rasmussen</i>	
Fattige skæbner i Silkeborgs første år	51-61	Lidt husmandshistorie	160-168
Af: <i>Frank Lauridsen</i>		Af: <i>Tage Franck</i>	
To guldsmedeskæbner i Skanderborg	62-71	Om genforeningen i 1920 og mindstenen i Gjern	169-173
Af: <i>Henning Nicolaisen</i>		Af: <i>Tage Franck</i>	
Hvad et gammelt strygejern kunne fortælle	72-77	En jubelfest og fire aflysninger	174-178
Af: <i>Henning Nicolaisen</i>		Af: <i>Peter Poulsen</i>	
Genforeningssten i Østjylland	78-87	Louis Pios hemmelige besøg i Skanderborg	179-182
Af: <i>Marlene Sørensen</i>		Af: <i>Peter Abildgaard</i>	
Formand for det hele	88-92	Beretning for 2019	183-184
Af: <i>Herman Rasmussen</i>		Af: <i>Helle Reinholdt</i>	
Sct. Pauls Kirke 100 år.....	93-101		
Af: <i>Annette Obelitz, Margit Bagger, Hanne Bech og Karen Marie Nielsen</i>			

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
*Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen
den 16. november 2019 og konstitueret på
bestyrelsesmødet den 15. januar 2020*

Helle Reinholdt (2015) - 2019
Formand, FU, Bogudvalget
Adelgade 7, 8660 Skanderborg
Mobil: 26 78 68 80
e-mail: he.reinholdt@gmail.com

Lars Holger Mortensen (2010) - 2018
Næstformand, FU, Turudvalget
Kridthøjvænge 54, 1.tv. 8270 Højbjerg
Mobil: 31 50 16 07
e-mail: larsmortensen51@gmail.com

Peter Poulsen (2018) - 2018
Redaktionsudvalget, kasserer FU
Langelinie 69, Borum, 8471 Sabro
Mobil: 20 68 80 84.
e-mail: poulsen.borum@gmail.com

Herman Rasmussen (1990) - 2018
Kasserer. FU, Redaktionsudvalget
Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg
tlf. 86 94 87 57. mobil 22 25 88 02
e-mail: herman.karen46@gmail.com

Søren Sørensen (2016) - 2018
Sekretær, FU, Turudvalg
Schødtsmindevej 12, Skovby, 8464 Galten
Mobil: 61 34 78 96
e-mail: aaland03@kabelmail.dk

Ulla Lauritsen (2007) - 2019
Formand, FU, Formand for turudvalget
Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J
Mobil: 53 20 27 04
e-mail: ullaarne199@gmail.com

Ove Kjær (1990) - 2018
Redaktionsudvalget
Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov
86 17 92 30, mobil: 61 31 92 30
e-mail: kok8888ok@youmail.dk

Tage Franck (2002) - 2018
Formand for redaktionsudvalget
86 87 55 84, mobil 29 89 86 83
Amerikavej 73, 8883 Gjem,
e-mail: franck@fibermail.dk

Thøger Opstrup (2019)
Redaktionsudvalget
Østervangsvej 73, 8370 Hadsten
tlf. 86982124. Mobil 42757036
e-mail: topstrup@live.dk

Kurt Quist Nielsen (2013) - 2019
Redaktionsudvalget
Søndergade 2, 1. th., 8370 Hadsten
Mobil: 20 47 70 45
e-mail: quistn@gmail.com

Birthe Sehested (2017) - 2019
Turudvalget
Dalsagervej 7, 8250 Egå,
Mobil: 23 48 98 90
e-mail: birthesehested@gmail.com

Jørgen Møller Bitsch (1994) - 2019
Turudvalget
Skovbyparken 11, Skovby, 8464 Galten
86 94 39 36, Mobil 50 71 48 83
e-mail: bitsch@os.dk

Lars Krants (2018) - 2018
Redaktionsudvalget
Aakjærvej 31, Falling, 8300 Odder
Mobil: 60 20 27 51.
e-mail: lkl@moesgaardmuseum.dk

Årbogsredaktør: (2006)
Kurt Quist Nielsen
Søndergade 2, 1. th., 8370 Hadsten.
Mobil: 20477045. e-mail: quistn@gmail.com

Suppleant: *Ole Trøst Rasmussen (2019)*
Ydinggade 2, Yding, 8752 Østbirk
Tlf. 51789886
e-mail: ole@4tr.dk

Revisorer:
Mogens Lindekilde (2018)
Rosenvænget 79, 8362 Høring, 86 92 18 39
e-mail: molli@live.dk

Gunnar Sørensen (2019)
Edelsborgvej 35, 8660 Skanderborg
Tlf. 86524790
e-mail: gunnarlena@mail.dk

Hjemmeside:
www.ostjysk-hjemstavn.dk
Webmaster (Leif Jensen)
Mobil: 23 27 48 15. Mail: lj.lamsj.dk

Forfatterbiografier

Erna Koust Bachmann, f. 1943 i Kastbjerg Sogn. Bankuddannet, administrationschef i Coop Logistik i Hasselager indtil pensionering i 2006. Arkivar og frivillig i Veng Lokalarkiv. Redaktør og medforfatter til *Historiens Spor* i Veng og Mesing sogne. Redaktør af Veng og Høring Lokalarkivers årsskrift og mindre lokale blade.

Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aftenskoler mv. Bor i Gjern. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Frank Lauridsen, f. 13.10. 47. Har en læreruddannelse og har været skolekonsulent, skoleinspektør, forvaltningschef og direktør i Silkeborg Kommune i en længere årrække. Har siden sin pensionering for 10 år siden skrevet syv bøger og holdt rigtig mange foredrag. De fleste bøger er bestillingsopgaver – firmahistorier og biografier.

Svend Vestergaard Jensen er født i 1952 i Stjær. Opvokset ved Framlev og Galten. Tidligere skrevet to yderligere familie- og lokalhistorier i *Annales*, Galten Egnarkivs Årsskrift 2001 og 2003. Uddannet socialrådgiver, blandt andet arbejdet med integration, socialpsykiatri. Aktuelt opsøgende socialrådgiver i bysamfund med såkaldte udsatte boligområder. Samt pens. på deltid. Er derudover tegner og illustratør.

Mogens Møller, f. 1946 i Dråby ved Ebeltoft. Boet i Grenaa siden 1973 og arbejdet der først som advokat og sidst i Direktionssekretariatet for Norddjurs Kommune. Har udover tidsskriftartikler fået udgivet bøger 2012-19 om Grenaa og omegn, Dråby og omegn, Præsten i Vejlbjerg samt Maskeansigtets hemmelighed om amuletsymboler fra især vikingetiden.

Herman Rasmussen, f. 1947 i Marstal. Søn af en skipper - hans oldefar byggede "Fulton". Læreruddannet - ansat i 36 år på Herskindskolen i Galten Kommune. Bosat i Linå ved Silkeborg. Arbejdet mange år med lokalhistorie, bl.a. i Sabro. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1989. Kasserer i foreningen siden 1999.

Herluf Nydam Jensen, f. 1942 og opvokset i Lyngå på slægtsgården Nydamsgård, som han har ejet og drevet fra 1970 til 2007. Var med i organisationsarbejde i landbrugets organisationer i mange år (Århusegnens Andel) og byrådsmedlem i 12 år.

Ole Edvard Mogensen, f. 1952 i Vrå. Tog realen med og kom til banen. Siden stationsleder og regionschef. Nu konsulent. Bor i Ry. Har skrevet flere bøger og adskillige artikler om jernbanehistorie i årbøger og tidskrifter.

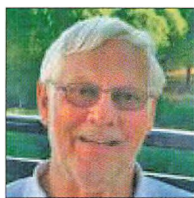
Marlene Sørensen, f. 1975 i Esbjerg. Museumsinspektør, Moesgård Museum. Primære ansvarsområder: tilsyn med de fredede fortidsminder og de beskyttede diger.

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i næsten 40 år interesseret sig for gammelt dansk sølv, sølvsmede og deres mærker. De sidste 15 år er slægtsforskning fulgt naturligt med.

Børge Nielsen, f. 1928. Bosiddende i Brabrand siden 1934. Repræsentant og disponent i stålbranchen i 50 år. Medstifter af Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv. Arbejder nu freelance for arkivet.

Erik Sjerslev Rasmussen, født 1946 i Boulstrup ved Odder. Realeksamens fra Odder Private Realskole 1964. Uddannet toldassistent, Lærereksamen fra Silkeborg Seminarium 1972. Lærer i 39 år, hovedparten af årene ved Fårvang Skole. Cand. Pæd. i geografi og pædagogik feb. 2003. Forsk. jobs: Bl.a. Jelling Seminarium (1997 – 1999). Naturfagskonsulent i Grønland 2004 - 2005. Bosat i Voel 1973-2003.

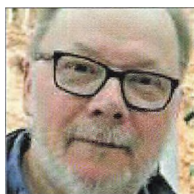
Lis Thavlov, f. 1958 og opvokset i Rødovre. Uddannet bibliotekar i 1983. Ansat som leder af Lokalhistorisk Samling, Silkeborg 1983-1990, Dragør Lokalarkiv 1990-2006 og Silkeborg Arkiv 2006-. Har skrevet bøger og artikler om lokalhistoriske emner i både Dragør og Silkeborg.

Mogens Riis Lauritzen, født 1947 i Viborg. Student fra Viborg Katedralskole 1967. I del samfundsfag fra Århus Universitet 1970. Lærer fra Det Nødvendige Seminarium 1976. Lærer i Hvidovre 1976-80 og Galten 1980-2009. Ulandsfrivillig i Tanzania 1985-87. Frivillig ved Ry Lokalarkiv fra 2009.

Peter Poulsen, f. 1954 i Viborg. Matematisk studentereksamen Viborg Katedralskole 1972. Uddannet som journalist og lokomotivfører. Journalist ved Århus Stiftstidende 1980-2008. Undervisning i journalistik. Lokomotivfører ved DSB fra 2008. Bosat i Borum siden 1974. Begyndte at rode lidt med lokalhistorie i 1978. Medstifter og leder af Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyngby Sogne.

Peter Abildgaard, født 1948 i Aarhus. Journalist 1969-2007 på Aarhus Stiftstidende. Bosiddende i Skanderborg siden 1971. Forfatter til otte lokalhistoriske bøger, medvirkende i fire andre.

*Gruppen har sammen skrevet
Sct. Pauls Kirkes
100 års
jubilæumsskeift.*

Annette Obelitz, tidl. folkeskolelærer, fmd. Hadsten Menighedsråd.
Hanne Bech, tidl. lærer og menighedsrådsmedlem.
Karen Marie Nielsen, tidl. gymnasielærer og menighedsrådsmedlem.
Margit Bagger, tidl. fmd. for Hadsten Lokalarkiv. Er ivrig skribent foredragsholder og kunstmaler.

Silkeborg Papirfabrik stod færdig for 175 år siden

Af: Lis Thavlov

Arkivleder, Silkeborg Arkiv

Nytårsdag 2020 var det 175 år siden, det første papirark blev fremstillet på Silkeborg Papirfabrik. En stor bedrift, der her blev markeret. Papirfabrikanten og hans arbejdere havde på mindre end ni måneder opbygget et fabriksanlæg – piloteret og gravet, brændt mursten og bygget fabriksbygninger, gravet en kanal til at lede vandet og fået installeret papirmaskineriet. Samtidig var der sørget for kost og logi til arbejderne – og så i det øde Midtjylland!

Silkeborg 175 år til næste år

7. januar 1846 underskrev Christian 8. den sidste af de to resolutioner, der dannede grundlaget for at etablere “Handelspladsen Silkeborg”, så i 2021 skal vi fejre byens 175-års jubilæum.

Her nøjes vi dog med at se nærmere på, hvad skete på den østre bred af Remstrup Å.

Godsinspektørens planer

Det hele begyndte med, at J. C. Drewsen og hans to sønner, Christian og Michael Drewsen, der ejede og drev Danmarks førende papirfabrik, “Strandmøllen” ved Mølleåens udløb i Øresund, hørte om nogle planer for området ved den kongelige hovedgård nær Silkeborg. En forsømt og afsidesliggende egn, der i den grad trængte til udvikling.

Planerne var udarbejdet af kongelig godsinspektør Jacob Hornemann Bindsbøll, der var bosiddende i Skanderborg og blandt andet var ansvarlig for administrationen af hovedgården og dens jorder.

Indstilling til Rentekammeret

Ganske få måneder efter at Christian 8. var blevet konge, havde Bindsbøll i marts 1840,

til Rentekammeret i København, fremsendt en indstilling, der varetog rigets økonomiske og materielle anliggender.

Meget fremsynet pegede den lokalkendte embedsmand på, at “ikke et sted i hele landet egner sig således til fabriksanlæg som just Silkeborg. Her er vand i overflødighed ... og den rige vandstrøm kan afbenyttes til at drive 5 à 6 forskellige værker”.

Han havde dog også blik for noget andet, “som ville bringe fordel ... for en stor strækning af denne fattige og lidet begunstigede egn” ... nemlig ... “anbringelse af nybyggere på Silkeborg grund, der gaves tilladelse til handel”.

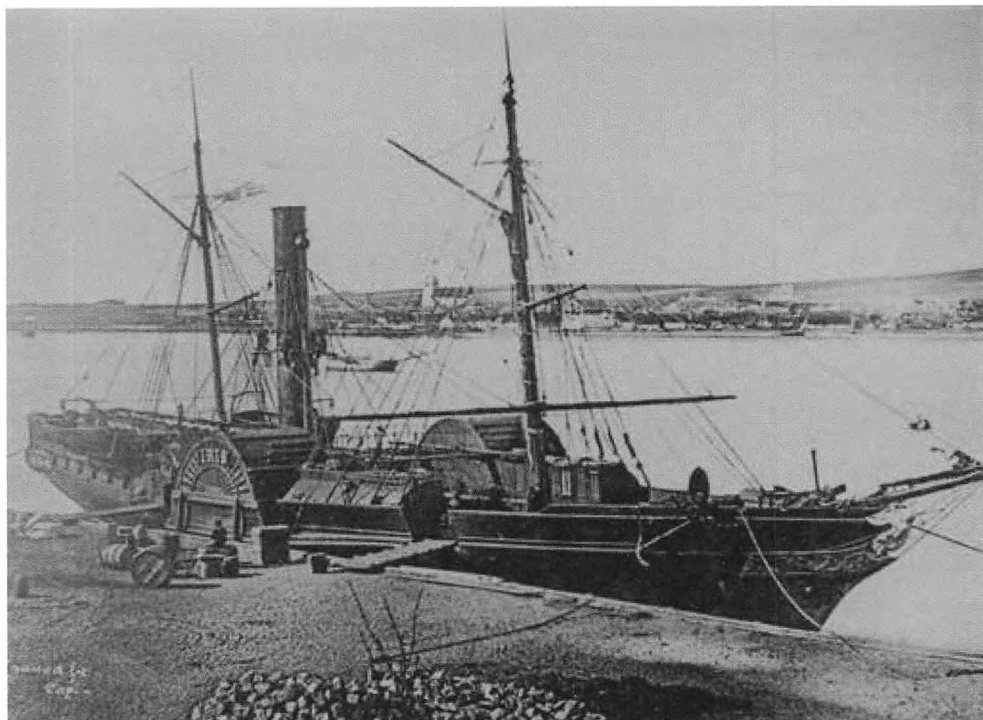
Med andre ord, at der udover etablering af en fabrik også skulle anlægges en handelsplads på stedet.

I syltekrukke

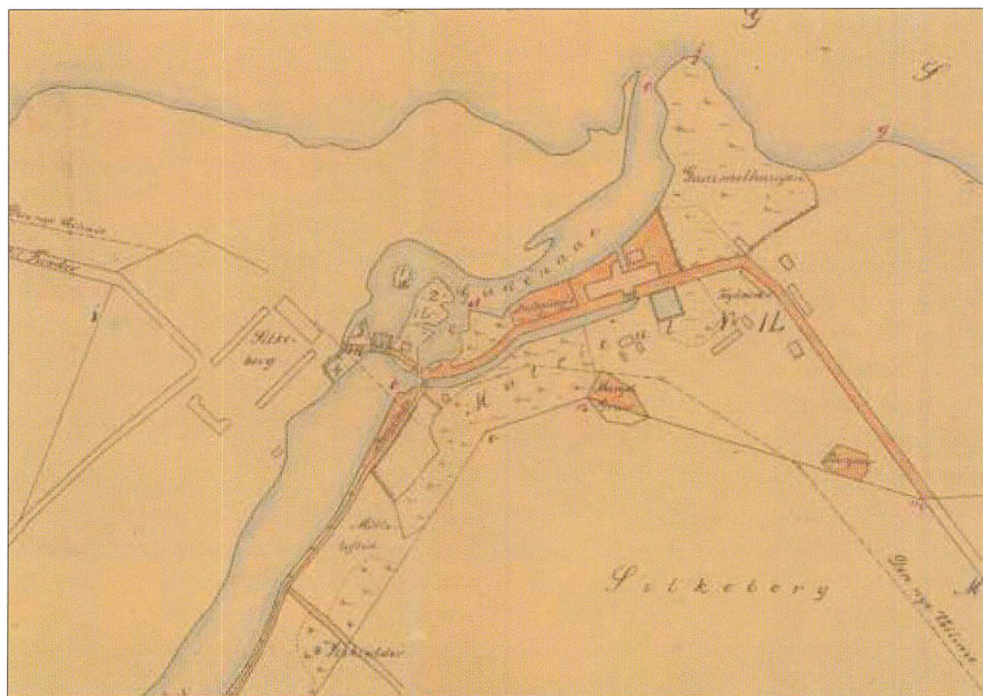
Forud for fremsendelsen havde Bindsbøll ført en indgående korrespondance med sin onkel, Jonas Collin, der var en af de mest indflydelsesrige embedsmænd i enevældens sidste årtier. Han havde givet nevøen gode råd og anvisninger, så projektet lettere kunne glide igennem bureaukratiet på Slotsholmen.

Modtagelsen var dog ikke ubetinget positiv. I Rentekammeret var man ikke tilhængere af forandringer og nye idéer. Desuden havde Collin i mellemtiden trukket sig tilbage og kunne derfor ikke medvirke til at fremme sagen.

Den blev sendt til udtalelse hos forskellige underordnede myndigheder, som alle synes at have været mere eller mindre uinteresserede. Den røg med andre ord i syltekrukken, og dermed gik tiden.

Dampskibet Iris ligger ved kajen i Aalborg. Ca. 1845.

Et øjebliksbillede af hvordan der så ud på papirfabrikkens område i 1845. Uddrag af brødrene Drewsens arvefæsteskøde.

Kongen interesseret

Bindesbølls idéer havde imidlertid fanget kongens interesse. Sikkert ikke helt tilfældigt valgte han i sommeren 1840, på sin første rejse til Jylland som konge, at lægge vejen forbi Silkeborg og tage ophold på hovedgården i fem dage. Han besøgte samtidig sine store skovarealer, og det var under dette besøg, at han sikrede, at Himmelbjerg blev folkeeje.

Familien Drewsen fyr og flamme

Drewsen & Sønner var også fyr og flamme. De søgte efter ekspansionsmuligheder for deres fabriksdrift og havde længe kendt til Gudenåens kraftfulde løb.

Allerede i 1835 havde J. C. Drewsens yngre halvbror, A. L. Drewsen, været ved

Silkeborg under en rejse rundt i Jylland (sammen Jonas Collin og Jacob Hornemann Bindesbøll). Og han havde efterfølgende fortalt vidt og bredt om den betydelige vandkraft i Remstrup Å.

A. L. Drewsen var gift med Jonas Collins datter, så ved familiesammenkomster er resten af familien Drewsen givetvis blevet præsenteret for Bindesbølls visionære planer og stedets muligheder. Og lige så vigtigt - via A. L. Drewsen eller Jonas Collin kom de i direkte kontakt med Bindesbøll.

På besigtigelsestur

I maj 1843 var J. C. Drewsen og sønnen Christian på rejse til Jylland og lagde (naturligvis) vejen forbi Silkeborg. Få uger senere tog også Michael Drewsen på besigtigelsestur.

Fabriksanlægget blev hurtigt udvidet. Her ses det fra Langebro i 1850. Maleri af G. E. Libert.

De synes alle at have været begejstrede for, hvad de så. For henover efteråret 1843 førte de forhandlinger med Rentekammerets embedsmænd om tilladelse til at etablere sig ved Silkeborg.

Tilladelsen i hus

Det hele faldt på plads 16. februar 1844. Da fik papirfabrikanterne på Strandmøllen overbragt den kongelige tilladelse til at råde over et grundstykke på den østlige side af Remstrup Å og ret til at udnytte størstedelen af åens vandkraft.

De forpligtede sig til gengæld til at bygge fabrikken og sætte den i drift, inden, der var gået to år. Lykkedes det ikke, ville alt være tabt.

De fik enkelte bygninger med i "købet": blandt andet en vandmølle og et teglværk.

Brødrene Drewsen fik udstedt et såkaldt arvefæsteskøde (det kom dog først i hus

16. juni 1845). Det betød, at de kun skulle betale en årlig afgift for at bruge og benytte stedet. En tidlig form for erhvervs- og egnsudviklingsstøtte kan man vel kalde det.

I en efterfølgende polemik pegede flere industrifolk da også på, at det var alt for favorable vilkår. De mente, at sagen skulle have været "sendt i udbud". Og det havde de jo nok ret i.

Afrejse i april

De to Drewsen-brødre handlede derefter hurtigt. Michael Drewsen påtog sig i første omgang opgaven at "udvandre" og etablere den nye fabrik.

Allerede i begyndelsen af april 1844 var han klar til afrejsen og havde samlet omkring 30 håndværkere i sit nærområde. De var alle parate til at rejse med ham til det næsten ukendte og tyndtbefolkede Midtjylland.

Med dampskib til Aarhus

Som noget nyt kan det konstateres, at Michael Drewsen og hans folk sejlede fra København til Aarhus 10. april kl. 6 om morgenen med den supermoderne hjuldamp Iris. Den var indsat på ruten i 1842 og var den eneste, der på den tid sejlede mellem København og Aarhus.

At det er den afgang, Drewsen valgte til sig selv og sine folk, kan ses af en oversigt over "Ankomne fra København" i Aarhus Stiftstidende fra 11. april. Her optræder "Fabrikant Drewsen til Silkeborg" blandt de navngivne passagerer.

På første klasse

Når han nævnes ved navn, er det, fordi han rejste på første klasse, hvor han har kunnet nyde turen i en velindrettet og opvarmet salong.

Det er ikke til på denne baggrund at afgøre om hans kone, Amalie Drewsen, og de to børn var med på rejsen.

A. L. Drewsen nævner i sin dagbog, at fru Drewsen havde fortalt ham, at de i de første fjorten dage måtte nøjes "med det hvedebrød, hun havde indkøbt i Nyborg på rejsen til Silkeborg" - så enten er dette en erindringsforskydning, eller også kom hun og de to børn til Silkeborg via Fyn.

Dækspassagerer

Det nævnes også i avisen, at der ombord på Iris befandt sig "en del håndværkssvende", som må formodes at være Drewsens folk. Deres rejse var dog ikke helt så bekvem.

De var som "dækspassagerer" henvist til at opholde sig udendørs under sejladsen, hvilket sikkert var en kold omgang. Den forudgående afgang med Iris fra København var faktisk blevet aflyst, fordi "renden, man havde hugget på Københavns red, atter var fyldt med is".

Videre til Silkeborg

Vel ankommet til Aarhus fortsatte de på en strabadserende tur til Silkeborg. Vejmand Peder Hansen erindrer senere om turen: "Vi kom så tidligt til Aarhus, at vi ... kunne få vore sager læsset på vogne og [dagen efter] kørte vi til Silkeborg. Rejsen fra Aarhus til Silkeborg varede en hel dag. Der var jo ingen landeveje. Vi kørte ad sogneveje fra by til by."

Vogntoget med folkene og al deres habengut må have lignet en gruppe nybyggere på vej til et nyt liv i det vilde vesten, sådan som man ser det på film. Og det var jo også det, de var.

Vi ved ikke, hvordan Michael Drewsen kom til Silkeborg, men han har givetvis hyret vogn og heste og er kommet betydeligt hurtigere og mere behageligt frem.

Ankomst til Silkeborg

Vejmanden fortsætter: "Vi kørte ind i... [Silkeborg Hovedgård], som så noget tarvelig ud. Hovedbygningen havde tagsten, men de tre andre længer ... var den gang tækket med strå."

Derefter fik alle folkene besked på at indrette sig: "Den store lade blev indrettet til kaserne for alle håndværkere og arbejdere - tømrerne i et rum, murerne i et andet og håndlangerne i et tredje." Efter kort tid var også gårdens udlænger indrettet til beboelse for arbejderne og deres familier.

Omfattende byggearbejder

Ret hurtigt efter ankomsten gik arbejdet med at få rejst bygningerne i gang. Og ganske belejligt rådede Drewsen jo over et lille teglværk.

Det har været besværligt og hårdt arbejde. Der måtte rekrutteres lokale håndlangerne til de medrejsende ca. 30 håndværkere,

Silkeborg Vandmølle og til venstre papirfabrikkens nyopførte bygninger. Maleri af Andreas Thomas Juul, 1845.

således at man kom op på en arbejdsstyrke på omkring 80.

Der hvor fabriksbygningen skulle opføres, var der næsten bundløs mose, så det var nødvendigt med kraftig pilotering - fuldstændig som vi ser det ved dagens byggeri på åens modsatte bred.

Peder Hansen fortæller: "Der blev nedrammet tre rækker bøgépæle under alle ydermure og to rækker under skillerummene. Bøgépælene kom oppe fra Vesterskoven, og skovrider Nyholm sørgede for leveringen af dem."

Rejsegilder

I juli 1844 kunne der holdes rejsegilde på fabriksbygningen. Og på Michael Drewsens

fødselsdag, 15. oktober, holdt man rejsegilde på den sidste del af byggeriet - bl.a. en smedje og den kanal, der skulle lede vandet ind til fabrikken.

Man havde også fået bygget et hus til fabriksmesteren og en længe med lejligheder til arbejderne og deres familier. Ganske imponerende, må man sige.

Toldfri papirmaskine

Der skulle også indkøbes og installeres en papirmaskine på den nye fabrik. 18. oktober 1844 indsendte brødrene derfor en ansøgning til Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, der tog sig af rigets finansielle anliggender samt sager vedr. handel, fabriks- og industridrift.

De bad her om tilladelse til toldfrit at importere maskinen med alt nødvendigt tilbehør, fordi de “for at komme i besiddelse af de bedste [maskiner] af ganske ny konstruktion, som ikke førhen har været kendt her i landet,” havde tænkt sig at importere den fra England.

De begrundede ønsket om toldfrihed med, at de jo allerede havde investeret en betydelig kapital i foretagendet, og at dette jo allerede havde bidraget til at vække liv og virksomhed på egnen. De havde nok hørt om, at der nu var nedsat en kommission, der skulle planlægge etableringen af en handelsplads på stedet.

Det første ark

Brødrene fik den ønskede toldfrihed og i oktober blev det dyrebare maskineri fragtet fra Randers på store pramme op ad Gudenåen. Samtidig kom der “mandskab til at opstille dem,” som Peder Hansen fortæller os.

Dermed var alt på plads, og det var virkelig en stor dag, da det store vandhjul

kunne sættes i gang, maskinerne begynde at køre, og det første ark papir blev spyttet ud i den anden ende.

Nybyggerbyen

Der gik altså mindre end et år, før fabrikken var i drift. På den korte tid var der ansøgt om tilladelse til at opføre en fabrik, udflytningen var planlagt, og alt var realiseret.

Anderledes forholdt det sig med gennemførelsen af den anden del af Bingesbølls planer - anlæggelsen af en handelsplads.

Det tog betydeligt længere tid, før man kunne tale om en egentlig bymæssig bebyggelse på åens vestre bred.

Det var også en noget større udfordring. At planlægge, befolke og etablere en ny by med rets- og politimyndighed og en lokal administration - endda i en tid med et gryende folkestyre.

Den fortælling vender vi tilbage i forbindelse med 175-års jubilæet i 2021.

Århus Havn havde i 1957 færdiggjort den nye færgepier. Til højre ses "M/S Kalundborg." Forbindelsestoget holder klar ved den nye havneperron. Forrest ses den midlertidige ekspeditionsbygning. Det var en tidligere militærbarak fra besættelsestiden. Foto: Børge Venge/ Aarhus Stadsarkiv.

For 60 år siden:

Hurtigruten og Århus Havnestation indvies

Af: Ole Edvard Mogensen

Lørdag den 14. oktober 1960 blev Hurtigruten Århus-Kalundborg indviet. Det var ikke bare en modernisering af den eksisterende rute Århus-Kalundborg. Det var en ny og hurtigere landsdelsforbindelse, en helt ny og moderne færge samt en ny havnestation i Århus. Overfartstiden blev reduceret væsentligt og service og komfort blev forbedret.

DSB tog over i 1914

DSB havde i 1914 overtaget sejladsen på ruten Århus-Samsø-Kalundborg efter DFDS. Til at begynde med sejlede dampfærgerne "S/S Korsør" og "S/S Nyborg" på ruten. Disse to færger, som tidligere havde sejlet på Storebæltsoverfarten, var dog ikke tidssvarende. De to færger blev erstattet af

andre ældre skibe. Det var dampskibene "S/S Freia" og "S/S Niels Holst". Niels Holst var Statsbanernes første generaldirektør. Den største ulempe var, at de kun kunne medtage et par personbiler hver og ingen lastbiler. I tiden efter første verdenskrig var der kommet flere og flere biler. Turisme og badefrier var også kommet til, og Samsø blev et feriemål. På øen kom der flere badehoteller og somerpensioner. Antallet af rejsende var i vækst. Derfor lod DSB to nye motorskibe bygge. "M/S Kalundborg" blev indsat på ruten i 1931 og "M/S Jylland" fulgte efter i 1933. De kunne hver overføre 35-40 biler. Begge skibe var ved leveringen meget moderne og komfortable. Efterhånden som biltrafikken voksede, blev disse to skibe også utilstrækkelige. I løbet af 1950'erne stod det mere og mere klart for DSB, at en fornyelse trængte sig på. De gamle skibe var for langsomme og slet ikke tidssvarende til transport af biler. En stor ulempe var, at skibene ikke kunne overføre lastbiler. "M/S Jylland" kunne dog medtage to lastbiler, men det dækkede slet ikke behovet.

Trafikudviklingen efter anden verdenskrig

Da trafikken i Danmark efter besættelsens restriktioner efterhånden kom på fode igen, udviklede den sig med stor hast. Da der atter kom vækst i erhvervslivet, var der et støt stigende antal godsvogne til overførsel på Storebæltsoverfarten. Det var glædeligt for DSB. Men det var ikke uden problemer. I løbet af 1950'erne var antallet af personbiler i Danmark mere end tredoblet. Antallet af personbiler til overførsel voksede med en fart, som DSB slet ikke kunne holde trit med. I løbet af 1950'erne var biltrafikken over Storebælt øget ganske betydeligt. Og da der kun var overfarten Korsør-Nyborg, blev denne overfart en flaskehals. Bilover-

farten Halsskov-Knudshoved åbnede først i 1957. Indtil da var der ved højtiderne og i sommerferietiden nærmest kaotiske forhold for bilerne i de to færgebyer Korsør og Nyborg. Der kunne være kilometerlange bilkøer i begge byer. DSB sejlede på livet løs og havde fyldte færger. Det i sig selv var fint nok og gav penge i kassen. Men bagsiden af medaljen var, at når færgerne var fyldt med biler, var der ikke plads til de mange godsvogne, som holdt og ventede. Var der spidsbelastning på Storebæltsoverfarten, kunne godsvognene nogle gange blive forsinket i flere dage. Og så blev godskunderne, som ventede på, at deres gods skulle komme frem, selvfølgelig utilfredse. DSB fik på puklen af pressen, politikere og alle kunderne. Både dem i bilerne og dem, som brugte jernbanen. Selv om en separat bilfærgeoverfart og sågar en Storebæltbro havde været på tale, var ingen af delene en løsning, som umiddelbart kunne praktiseres. DSB vurderede derfor, at en aflastning af Storebæltsoverfarten var påkrævet.

Et nyt koncept tager form

I 1953 var Århus Havn i gang med forbedelserne til en ombygning af havnen, herunder den såkaldte Dampskibsbro. Her havde DSB's Kalundborgbåde og DFDS' rutebåde til København anlægsplads. Men pladsen var for trang til den stigende trafik. Nu måtte DSB smede, mens jernet var varmt. DSB overvejede at anskaffe og indsætte en hurtiggående bilfærge Århus-Kalundborg. DSB havde endnu ikke et færdigt projekt, og der var heller ikke bevilget penge til hverken færge eller landanlæg. Derfor var det et lidt tyndt grundlag, som DSB havde at byde ind med. Men det ombyggede havneanlæg skulle helst passe til fremtidens færger. Ellers kunne man risikere at skulle bygge om igen efter nogle få år.

DSB holdt et indledende møde med Århus Havn. Her blev det på det foreliggende grundlag afklaret, hvordan ombygningen kunne ske, så den passede med DSB's planer for en kommende ny bilfærge. Så måtte pengene og den nye færge komme senere. I 1954 blev DSB's planer forelagt Trafikministeren, som erklærede sig enig i, at der kunne arbejdes videre med sagen.

Ny og hurtigere færge

Det stod hurtigt DSB klart, at der til Århus-Kalundborg overfarten måtte anskaffes en ny færge. Ved en tidssvarende indretning for overførsel af biler samt ved en hurtigere sejlhastighed skulle den muliggøre en forøgelse af overfartens kapacitet. Tanken var, at en ny og hurtigere færge skulle kunne overføre flere biler og især lastbiler. Desuden skulle den sammen med forbindelsestoget København H-Kalundborg befordre rejsende mellem landets to største byer. Endelig kunne en moderniseret Århus-Kalundborg overfart give en aflastning af Storebæltsoverfarten.

Man nåede indledningsvis frem til, at færgen skulle kunne sejle så hurtigt, at den kunne nå at udføre tre dobbeltture i døgnet. Det ville have afgørende betydning for rutens rentabilitet samt sikre en mere hensigtsmæssig betjening af kunderne. Det blev vurderet at den tredje tur, som ville blive sejlet i nattetimerne, vil være af stor betydning for lastbiltrafikken. Færgens kapacitet skulle være så stor som muligt under hensyntagen til de muligheder, der var for etablering af nye havneanlæg i Århus, Kalundborg og Kolby Kås.

Den nye færge skulle desuden have ind- og udkørsel over både for- og agterstavnen, så bilerne kunne køre lige ombord og lige fra borde. Derfor skulle der bygges egentlige færgeløjer i Århus og Kalundborg. Desuden skulle færgen kunne tage såvel høje som

tunge lastbiler. Færgen var tænkt at skulle sejle uden svajning Århus-Kalundborg samt med to svajninger Kalundborg-Århus.

Hvad kunne man nå?

DSB beregnede, at hvis færgen skulle kunne nå de tre dobbeltture, skulle den kunne sejle med en fart af 18 knob. Og så ville det alligevel blive kniberi med at nå at sejle de 48 sømil mellem Århus og Kalundborg. Da der også skulle afses et par timer hver dag for maskineftersyn, ville der kun kunne blive omkring en halv times tid til ophold i havnene. Det var noget i underkanten af, hvad der var ønskeligt til ind- og udkørsel af biler. Det ville ikke hjælpe meget at øge færgens hastighed. En forøgelse til 18½ knob ville kun give en tidsgevinst på 3 minutter pr. tur, og det hjalp ikke meget. Derfor kom anløbet af Kolby Kås ret hurtigt i søgelyset. Også fordi besejlingsforholdene her var vanskelige, især i hårdt vejr.

For at kunne vurdere, hvordan den forholdsvist lave vanddybde, der er på overfarten, ville påvirke en ny færges mulighed for at holde en fart på 18 knob, blev der foretaget prøvesejladser med DSB's færge "M/F Broen." Det var den færge, som lignede en ny kommende færge mest. Prøvesejladsen blev gennemført af DSB sammen med Helsingør Skibsværft A/S. Prøvesejladsen viste, at det var muligt for "M/F Broen" at holde en gennemsnitsfart på 15,74 knob. Det betød, at denne færge ikke kunne nå en overfart på tre timer.

Kolby Kås

Herefter gik DSB og Helsingør Skibsværft A/S i tænkeboks og opstillede et projekt med to varianter. En lille færge med en længde på 85 meter. Dette af hensyn til en mulig besejling af Kolby Kås. En større færge med en længde på 102 meter. Denne færge skulle

passe sammen med færgelejerne på Storebæltsoverfarten. Dette af hensyn til afløserfærgerne, som skulle komme fra Storebælt, når den nye færge skulle i dok. Begge færger skulle kunne medtage 1.000 passagerer, kunne skyde en fart af 18 knob samt have maskinkraft med et tillæg på 25% i forhold til, hvad der krævedes for at opnå 18 knob. Helsingør Skibsværft A/S havde udarbejdet et alternativt tredje forslag. Det gik ud på at udforme et skib på 102 meters længde efter normal skibsform, altså ikke som en Storebæltsfærge.

Økonomi

DSB vurderede de tre forslag. DSB's Søfartsvæsen nærrede betænkeligheder ved at besejle Kolby Kås med en færge med en længde på 85 m. Det ville kræve både etablering af nye færgelejer og en udvidelse af havnen. Det ville blive så dyrt, at det sammenholdt med den lille færges kapacitet ikke ville blive rentabelt. Endnu værre stillede det sig, hvis man valgte et af de to alternativer med en færge på 102 meter. Så skulle havnen udvides endnu mere. Desuden kunne en udvidelse af havnen i Kolby Kås ikke forventes betalt af havnen. Det skulle DSB selv betale. Men indtjeningen ved at anløbe Kolby Kås kunne slet ikke motivere de store omkostninger til havneudvidelse. Derfor ræsonnerede man, at det ikke var muligt at finde frem til en bilfærgetype, som gav en tilfredsstillende overfartsmulighed og samtidig muliggjorde betjening af Samsø.

Med Samsø ude af billedet kunne valget af færge derfor alene afgøres ud fra hensynet til betjening af biloverførsel mellem Århus og Kalundborg. DSB fandt, at en færge af samme type som anvendt på DSB's øvrige store overfarter var at foretrække. DSB forudsatte, at betjeningen af Samsø skulle opretholdes med de eksisterende skibe. Når

man ikke skulle anløbe Samsø, kunne der afsættes omkring 45 minutter til hvert havneophold, og det var mere realistisk.

DSB indstillede, at der skulle arbejdes videre med færgeprojektet, samt at der skulle indledes forhandlinger med havnene i Århus og Kalundborg om den nødvendige etablering af færgelejer og havneudvidelser.

Så gik man i gang

I januar 1955 holdt DSB møde med borgmesteren i Århus samt Århus Havn. DSB fortalte om planerne for en ny hurtigrute. Der var endnu ingen økonomisk bevilling til projektet, men DSB regnede med at kunne gå i gang på "forventet efterbevilling." I Århus var man med på idéen og ville gerne støtte en ny hurtigrute. Den eksisterende kaj var i en sådan forfatning, at en ombygning var nødvendig. Århus Havn havde planer om at bygge en helt ny og større færgepier. Århus Havn og DSB blev enige om de grundlæggende principper for planens gennemførelse. Først i februar gav finansministeriet tilladelse til, at DSB kunne gå i gang med at detailprojektere færgen

Det var godt det samme. I sommeren 1955 med ferietrafik og mange biler til overførsel ved Storebælt fik DSB igen kapacitetsproblemer. Nogle dage måtte man helt aflyse overførsel af godsvogne, og nogle godsvogne kom til at vente en hel uge på at komme over. Især i weekendtrafikken var der lange ventetider for overførsel af biler. DSB gjorde, hvad de kunne. Alle færger var sat ind, og der blev sejlet 60 dobbeltture i døgnet på Storebælt.

På Kattegat sejlede A/S Grenaa-Hundested Færgesfart fra 1958 med den nye færge "Djursland" med plads til 90 personbiler eller 35 lastbiler ofte med fuldt hus. Samme år blev ny færgehavn ibrugtaget i Grenå. Der

"M/F Prinsesse Anne-Marie" ved levering i oktober 1960. Foto: Jan Vinther Christensen.

var vind i sejlene på Kattegat. Ikke mindst takket være biltrafikkens udvikling. Ingen tvivl om, at der var grundlag for en hurtigrute Århus-Kalundborg.

Dette med at den nye hurtigrute ikke skulle anløbe Kolby Kås, var man selvfølgelig ikke ganske tilfredse med på Samsø. Her ville man også gerne have en ny bilfærge. Og gerne med samme frekvens som de to eksisterende Kalundborgskibe. DSB fandt ikke, at der var trafikalt grundlag for at fortsætte med to skibe Århus-Samsø-Kalundborg, når den nye hurtigrute var en realitet. Derfor ønskede DSB kun at sejle med én færge til og fra Samsø. Men det ville give et færre antal ture i løbet af dagen. Derfor havde det været på tale, at DSB sammen med private skulle være med i oprettelsen af en ny færgeoverfart Hou-Samsø. På Samsø ønskede man, hvis den nye bilfærge ikke an-

løb Samsø, både en ny rute Hou-Samsø samt sejlads Århus-Samsø-Kalundborg. Det var DSB ikke opsat på. DSB tvivlede på, at der var grundlag for både en ny rute Hou-Samsø samt sejlads Århus-Samsø-Kalundborg.

I 1956 fortsatte drøftelserne mellem DSB og Århus Havn. Man blev enige om, at Århus Havn skulle betale anlæg af den nye færgepier. Til gengæld skulle DSB betale færgeafgift, og DSB skulle også betale den nye færgeklapp. Det hele endte med, at DSB udarbejdede en indstilling til ministeren om etablering af en ny hurtigrute. Indstillingen omfattede en ny, hurtigt sejrende bilfærge til Århus-Kalundborg overfarten og nye færgelejer i de to havne. Storebæltsfærgen "M/F Freia" skulle flyttes til Samsørutten, og DSB skulle ikke deltage i Hou-Samsø. DSB arbejdede i de følgende år videre med anlæg af færgelejer, stationsanlæg mv. i de to havne.

Hvad med en rute mellem Hou og Kolby Kås

I januar 1958 blev der givet bevilling til en ny bilfærge til Århus-Kalundborg overfarten. Da det blev kendt, rettede Trafikudvalget på Samsø henvendelse til DSB for at høre, hvordan DSB nu stillede sig til tanken om at oprette en færgerute mellem Hou og Kolby Kås. Samsingerne ville gerne holde fast i DSB. Det gav en vis tryghed, at det var et statsligt rederi, som varetog trafikken. DSB svarede, at man ikke var interesseret i at medvirke ved en oprettelse af en færgerute mellem Hou og Kolby Kås. Det var tanken at afgive storebæltsfærgen "M/F Freia" til trafikken med Samsø, når en ny storebæltsfærge var leveret. "M/F Freia" ville give en bedre betjening af Samsø end de gamle skibe. Især med hensyn til overførsel af biler, navnlig lastbiler.

Enden på visen blev, at DSB skulle fortsætte med at betjene Samsø med de eksisterende skibe. Denne rute kom til at hedde Samsøruten og sejlede Århus-Kolby Kås-Kalundborg og retur.

I 1960, da sejlplanen for den nye hurtigrute blev fastlagt, var DSB usikre på, hvordan trafikken ville udvikle sig. Derfor indeholdt den første sejlplan kun to dobbeltture dagligt. Der var afgang fra Århus kl. 8.00 og kl. 23.00. Skibet lå stille i Kalundborg fra klokken 11 til klokken 18.50. Turen med afgang fra Århus kl. 15.25 skulle først komme til sommerkøreplanen i 1961. DSB ønskede at høste nogle erfaringer om, hvordan ruten ville blive benyttet.

Men bilimporten fortsatte med at stige. Mange familier fik to indkomster, efterhånden som flere og flere kvinder kom ud på arbejdsmarkedet. Fradragsretten for renteutgifter, som statsminister Viggo Kampmann indførte, stimulerede også opsvinget. Mange familier havde egen bil øverst på

ønskesedlen, og med to indkomster blev det muligt.

"M/F Prinsesse Anne-Marie"

Den nye hurtigfærge blev udbudt, og der indkom i april 1956 følgende tilbud på en sådan færge:

Burmeister & Wain A/S bød ind med en basispris på 20,2 mio. kr. med levering marts/april 1960.

Helsingør Værft A/S bød ind med en basispris på 19,18 mio. kr. for 8-cylindrede motorer og 19,63 mio. kr. for 9-cylindrede motorer, leveringstid ikke opgivet.

Nakskov Skibsværft A/S bød ind med en basispris på 19,2 mio. kr. for 8-cylindrede motorer og 19,59 mio. kr. for 9-cylindrede motorer med levering 3. kvartal 1960.

Aalborg Værft A/S bød ind med en basispris på 18,675 mio. kr. for 8-cylindrede motorer og 19,1 mio. kr. for 9-cylindrede motorer, med levering marts 1959.

Det blev Aalborg Værft A/S, som fik opgaven. Men det kom til at trække lidt ud. DSB regnede godt nok med at skulle i gang med nybygningen. Men så blev pengene pludselig flyttet over til en Storebæltsfærge. Da pengene var brugt, måtte hurtigfærgen vente. Det blev først i januar 1958, at finansudvalget gav bevilling til færgen. Herefter kunne DSB den 10. maj 1958 indgå kontrakt med Aalborg Værft A/S om bygning af den nye bilfærge.

På Aalborg Værft A/S havde "M/F Prinsesse Anne-Marie" byggenummer 119. Men på beddingen ved siden af lå i 1959 et andet skib med byggenummer 131. Det lyder umiddelbart lidt mærkeligt, men forklaringen er, at DSB havde regnet med at skulle have været i gang med nybygningen straks efter udbudsrunderen.

Den 10. september 1959 blev nybygning nr. 119 køllagt på Aalborg Værft A/S. I

januar 1960 skrev DSB's generaldirektør til hoffet, om færgen må få navnet "Prinsesse Anne-Marie", og om færgen må få prinsessen som gudmoder. Nogle dage senere skriver generaldirektøren til hendes højhed prinsesse Elisabeth, om hun vil vise DSB den ære at navngive skibet. Midt i februar kunne generaldirektøren skrive til Aalborg Værft A/S og fortælle, at H.M. Kongen har besluttet, at færgen skal hedde "Prinsesse Anne-Marie," og at den skal døbes den 5. april kl. ca. 16 af hendes højhed, prinsesse Elisabeth. Og sådan blev det. Ved søsætningen den 5. april 1960 blev færgen døbt "M/F Prinsesse Anne-Marie."

I kontrakten mellem DSB og Aalborg Værft A/S var det aftalt, at færgen skulle kunne sejle 46 sømil med 18,5 knobs fart på 2 timer og 29 min. ved 80 % belastning. Ved en prøvetur på overfarten den 10. oktober 1960 viste færgen til fulde at kunne

leve op til forventningerne. Den kunne sejle 46,25 sømil med 18,7 knobs fart på 2 timer og 28 min. ved 78,8 %'s belastning.

Færgen er udstyret med et gennemgående bildæk, så bilerne nemt kan køre ombord og fra borde igen uden at skulle manøvrere rundt på bildækket. Der var hydraulisk bevægelige porte, som lukkede vogndækket for og agter. Færgen havde plads til 1500 passagerer og 100 biler. Den var 104 meter lang.

Færgen havde et kraftigt maskineri bestående af to Burmeister & Wain dieselmotorer, som udviklede 11.200 HK. Dermed kunne færgen skyde en fart på 20,5 knob, og den var dengang det hurtigste skib hos DSB. Den normale fart var dog 18 knob, dermed var der overskud til at indhente forsinkelser. Færgen blev også udstyret med bovpropeller med en 400 HK elmotor. Det kunne give et sidetryk på godt 5 tons. Det var dengang

"M/F Prinsesse Anne-Marie" på prøvetur i oktober 1960. Foto: Jan Vinther Christensen.

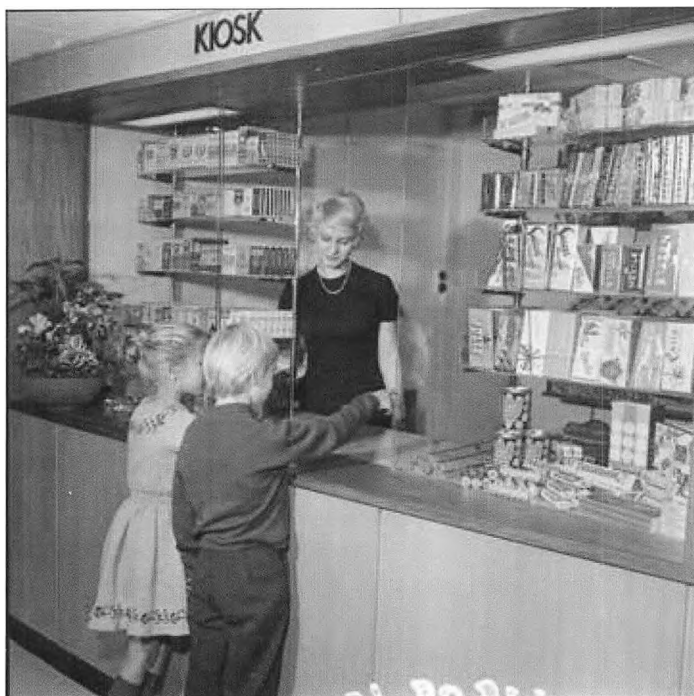
den kraftigste bovpropel på et dansk skib. Der var styrehus for og agter, som var udstyret med datidens mest moderne navigationsudstyr, dvs. radar, decca, gyrokompass, ekkolod, osv.

Hurtigruten eller Hurtig Marie

DSB kaldte den nye færgerute for Hurtigruten. I folkemunde kom færgen til at hedde "Hurtig Marie." I forhold til tidligere gik det også hurtigt. Den nye færge gjorde turen på tre timer, hvor det tidligere tog omkring 4½ time.

Under vogndækket var der indrettet hvilerum med tilhørende badefaciliteter for lastbilchauffører. Der var også hvilekahytter for de rejsende, som ønskede sig en lur under overfarten. Helt i tidens ånd dengang var der også indrettet en særlig salon for kvinder med små børn. På tilsvarende vis var der i eksprestogene mellem København H og Kalundborg reserveret en 1. kl. og to 2. kl. kupeer (ikke-rygere) for kvinder med små børn.

Fra vogndækket var der ad trapper adgang til promenadedækket. Her var der en hall med kiosk, garderobe, telefon, toiletter samt landgangsport i styrbords side for rejsende uden bil. På dette dæk var der forrest i skibet en restaurant med 200 pladser og agter et cafeteria med 130 pladser. Fra hallen var der en trappe op til båddækket. Her var der saloner og en restaurant for de rejsende på

Ombord på "M/F Prinsesse Anne-Marie" i 1960. I hallen var der kiosk. Foto: Danmarks Jernbanemuseum.

1. klasse. Panelerne var her fineret med palisander og møblerne var betrukket med læder. Og maden blev serveret af en tjener i hvid jakke og med butterfly. Der var selvfølgelig hvid dug, stofservietter og service med Søfartstjenestens logo. Den ultimative fornøjelse på restauranten for 1. klasse var et par højryggede stole, blødt polstret, betrukket med læder og nogle meget høje øreklapper. De nærmest kaldte på en lille blund efter middagen. Der var to soldæk, ét på promenadedækket og ét på båddækket. Var der solskin og magsvejr, var det en ren fornøjelse at nyde sejlturen her.

Søfartschef Ø. Bech fra DSB skrev i oktober 1960 en omtale af færgen i DSB's blad Vingejulet. Han sluttede omtalen således: "De to hydrauliske porte, som lukker vogndækket for og agter, bidrager, lige-

som master og skorsten, som har hældning agterover, til at give færgen et vist strømnet udseende – et indtryk af kraft og fart, således at "M/F Prinsesse Anne-Marie" også udefra set vil fremtræde som en værdig repræsentant for Hurtigruten." Hos DSB var man stolte af det skib.

Da skibet var DSB's stolthed, passede man godt på det. I hallen var paneleerne af oregonpine, og dem var man øm over. Derfor måtte skolegrupper ikke rejse med skibet. De måtte tage til takke med de ældre og langsommere skibe på Samsørutten. Men så fik skoleeleverne til gengæld også lejlighed til at opleve anløbet af Kolby Kås samt udveksling af rejsende til og fra Tunø. Ud for Tunø lagde Kalundborgskibet bi, og rejsende blev udvekslet i en lille båd.

I 1960'erne kunne skoleelever hver sommer få en årlig frirejse med DSB. Efter reglerne måtte de ikke komme ombord på "M/F Prinsesse Anne-Marie." Ikke engang hvis de rejste sammen med deres forældre. Sådan var de af Generaldirektoratet for Statsbanerne fastsatte regler. Ombord på

skibet blev de dog ikke håndhævet særligt strengt.

Da Hurtigruten åbnede, var det nødvendigt at sejle vest om Samsø. Det var det, fordi ruten gennem Lindholm Dyb øst om Samsø endnu ikke var minestrøget for de miner, som var udlagt under anden verdenskrig.

Den første ekspeditionsbygning

Den første ekspeditionsbygning på havnen i Århus blev indrettet i Børsbygningen, en bygning, som var opført i 1866. Siden ophøret af de oprindelige funktioner havde børsbygningen været anvendt af DSB, DFDS og Havnearbejdernes Fagforening. Fra 1894 var der forbindelsestog, som standse ved et holdested kaldet Havnen, der var placeret ved dampskibsruternes anløbsplads. De forbindelsestog, som kørte på havnen, blev fremført efter reglerne om rangertræk. Sporet mellem Århus H og Århus Ø samt havnesporene var alle sidespor. Noget egentligt strækningsspor fandtes ikke. Der var heller ingen perron. Rangertrækket holdt

på havnepladsen, og for at de rejsende kunne overvinde højdeforskellen mellem pladsen og toget, blev der anvendt vogntrapper.

Først i 1950'erne var der pladsmangel på kajen ved Kalundborgbåden. Især biltrafikken var blevet omfattende. Der var personbiler, lastbiler og busser. Der kom også taxaer med rejsende, og en postbil kom med post. Togtrafikken var også til tider omfattende. Der kom forbindelsestog

Ombord på "M/F Prinsesse Anne-Marie" var der indrettet en særlig salon for kvinder med småbørn. Foto: Danmarks Jernbanemuseum.

Århus Havnestation i 1961. Til venstre Hurtigrutens færgeleje, i midten Havnestationen og til højre "M/S Kalundborg," som sejlede Århus-Kolby Kås-Kalundborg. Ved perronen ses et forbindelsestog. Helt til højre ses stævnen af et skib fra DFDS, som dengang sejlede København-Århus. Foto: Danmarks Jernbanemuseum.

til Kalundborgbåden. De kunne være pænt store. Så store at det var nødvendigt at medgive toget et skydelokomotiv (et lokomotiv, der skubber bag på en togstamme), når det skulle op ad bakken fra havnepladsen mod Århus H. Nogle tog kunne være så lange, at der ikke var plads på havnepladsen til det lokomotiv, der skulle trække toget. Det måtte så kobles på lige før afgang. En rangermaskine kørte også op og ned med en rejsegodsvogn. Rejsegodset blev omlæsset til og fra Kalundborgbåden. Desuden var der togene på Grenåbanen samt de mange rangertræk til og fra havnen. Meget gods blev omlæsset mellem skib og jernbanevogn. Flere virksomheder på havnen havde også

eget sidespor. Midt i dette virvar var der så de rejsende til fods, som forsøgte at sno sig igennem mylderet for at komme til eller fra Kalundborgbåden.

Den 20. august 1953 flyttede Kalundborgbådene midlertidigt til en ny anlægsplads ud for Toldboden ved Pier 1, Kaj nr. 17. DSB's ekspedition i den gamle Børsbygning blev nedlagt og erstattet af en barak ved den nye anlægsplads.

For at skaffe plads til såvel den eksisterende Samsøroute som den nye Hurtigrute måtte Århus Havn ombygge og udvide havneanlægget. Der blev bygget en ny pier, hvor der på den ene side var plads til Samsøfærgen og på den anden side plads til Hurtigruten.

Pieren blev ibrugtaget den 29. september 1957. Nu var der opmarchplads for biler, taxaholdeplads og adgangsveje. DSB anlagde perron og spor med forbindelse til Århus H. Desuden var der til brug for togene på Grenåbanen en perron ved forbindelses-sporet mellem Århus H og Århus Ø. Den første midlertidige ekspeditionsbygning, der blev etableret i 1957, var en træbygning. Den havde tidligere været militærbarak. Efterhånden som anlæggene for den nye havne-station skred frem, kom bygningen til at ligge i vejen for de nye anlæg. DSB flyttede derfor barakken til Langå, hvor den blev genbrugt ved betonstøberiet. Som midlertidig løsning blev der i september 1960 indrettet kontor i en DSB personvogn. Sæderne blev taget ud og vognen blev indrettet med skriveborde, andet kontorinventar og telefoner.

Den nye havnestation

Den nye havnestation skulle være ekspeditionsbygning for de to færgeruter, Samsøruten og Hurtigruten. I bygningens stueetage blev der indrettet forhal, kundetoiletter, kiosk og ekspeditionskontor med to billetsalg samt skranke med tre ekspeditionspladser. Desuden var der kontor for stationsleder, rangermester, vognskrivere samt skabsrum for personalet. Rangermesteren og vognskriverne havde ikke noget med færgeoverfarten at gøre, men tog sig af den omfattende godstrafik, der var på Århus Havn. Al registrering og styring af de mange godsvogne skete med håndskrift på papir. Det havde været på tale også at indrette plads for lokomotivførerne på rangermaskinerne på havnen. Men det gik man fra, da afløsning på rangermaskinerne skete

Århus Havnestation set fra landsiden. Foto: Danmarks Jernbanemuseum.

Århus Havnestation, "M/F Prinsesse Elisabeth" er ankommet og bilerne kører i land. DSB-bussen midt i billedet er "lynbussen" til Ringkøbing. Foto: Danmarks Jernbanemuseum.

på maskindepotet. Maskindepot Århus var placeret ude vestpå ved Sonnesgade. Mens projekteringen af den nye bygning stod på, blev den flere gange reduceret med et fag i længderetningen. Slutresultatet var, at pladsen var kneben. På første sal var der ud over venteområde for de rejsende skabsrum og

spiserum for pladspersonalet samt bad og toiletter for personalet.

Gode adgangsforhold

Fra ekspeditionsbygningen blev der etableret to lukkede landgangsbroer ved siden af hinanden. Den ene passede til "M/F Prinsesse

Anne-Marie” og den anden til ”M/F Dronning Ingrid” og ”M/F Prinsesse Benedikte”, der begge kom fra Storebæltsoverfarten. De skulle være afløserfærger. Landgangsbroen gav adgang til færgets promenadedæk.

Den rejsende, der kom til fods, med tog, taxa eller bus kunne fra forpladsen gå ind i ekspeditionsbygningens stueetage. Her var der kontor med oplysning og billet salg. Herfra var der ad en trappe adgang til bygningens 1. sal. Her var der indrettet en forhal med et venteområde, hvor de rejsende kunne vente, indtil landgangen var sat, og de ankommende rejsende var gået fra borde. Herefter var der adgang gennem den lukkede landgangsbro direkte til færgets promenadedæk. Det var efter datidens forhold et funktionelt og komfortabelt arrangement. Mange steder måtte man dengang gå ombord via en udvendig landgangstrappe, hvor der ikke var ly for vind og vejr.

I bygningens kælder var der cykelrum for personalet samt lagerrum for færgerestauranten. Da det kneb med plads på Århus Havnestation, blev der indrettet lagerplads for Hurtigruten på Århus Ø. Det var ikke optimalt, men det var det muliges kunst. På forpladsen ved bilopmarchpladserne var der en særskilt billetkontrolbygning med en overdækket indkørsel.

Bygningen var tidstypisk for datidens stationsbygninger og var udført i samme design som f.eks. stationsbygningerne i Kalundborg og Skive. Bygningen er udformet som en såkaldt skeletbygning. Det vil sige en konstruktion, hvor mure og vægge opdeles i et bærende skelet og i ikke-bærende udfyldninger eller beklædning. Etageadskillelsen er udført i jernbeton. Havnestationen blev indviet samme dag som Hurtigruten, og nu fik den i køreplanen navnet Århus Havnestation. Tidligere havde standsningsstedet bare heddet Havnen.

Indvielsen

Oprindeligt var det i kontrakten aftalt, at den nye bilfærge skulle afleveres den 15. oktober, så den kunne sættes i fart den 16. oktober. Men det blev efter ønske fra DSB ændret til, at afleveringen skulle finde sted den 14. oktober. DSB ville gerne kunne indsætte den nye færge i planmæssig fart med afgang fra Århus den 15. oktober, da det var en lørdag og samtidig den første dag i efterårsferien. Dermed var denne dag en af årets helt store rejsedage, og her kunne den nye færge gøre stor nytte.

Fredag den 14. oktober 1960 afgik ”M/S Prinsesse Anne-Marie” klokken otte om morgenen fra Århus på en afleverings- og præsentationssejls med omkring 200 inviterede gæster. På havnen var der flag, og Jernbaneorkestret spillede til. Trafikminister Kai Lindberg deltog sammen med ledende medarbejdere fra DSB, Aalborg Værft, borgmestre fra Århus og Kalundborg, folketingsmedlemmer og leverandører og entreprenører, som havde deltaget ved færgets bygning samt etablering af landanlæg i Århus og Kalundborg. Midt ude på Kattegat mellem Århus og Kalundborg fik DSB overdraget ”M/S Prinsesse Anne-Marie” fra Aalborg Værft. Ved samme lejlighed overrakte DSB’s generaldirektør, P. E. N. Skov, en check til direktør Krag fra Aalborg Værft. Det var betaling af den sidste rate af de ca. 23 millioner kroner, som færgen kostede. Da skibet nåede til Kalundborg, var der her indvielse af de nye faciliteter. Herefter gik turen tilbage til Århus med frokost for gæsterne i skibets restauranter.

De inviterede gæster fik hver en lille gave fra DSB og Aalborg Værft. Æsken var påtrykt: ”M/F Prinsesse Anne Marie – indvielsesturen den 14. oktober 1960”. Ved design af påtrykket havde man glemt bindestregen i prinsesse Anne-Maries navn, og det

Hurtigrutens skib er ankommet til Århus Havn og de rejsende er gået fra borde. Til venstre ses forbindelsestoget, som kører til Herning. Foto: Den Gamle By, Aarhus.

var tæt på at være majestætsformærmelse. Så i sidste øjeblik fik personalet travlt med at tilføje en bindestreg med kuglepen, og alle var glade. Æsken indeholdt to cigarer og tre cigaretter. I 1960 blev der røget på livet løs overalt i det danske samfund. Og til en god frokost hørte naturligvis også røgelse. Rygepolitik var der end ikke tænkt på.

Undervejs var der mange taler. Generaldirektøren sagde, at den sejlplan, som var lagt fra starten, ikke var et udtryk for, at DSB mente, at man havde fundet de vises sten. Man ville se, hvordan det gik, og om der ville komme ønsker om ændringer. Generaldirektøren sagde desuden, at den nye Hurtigrute nok ville aflaste Storebæltsoverfarten; men det var ikke den egentlige tanke. Han mente, at en storby som Århus nok kunne

føde ruten. Det var man naturligvis glade for at høre i Århus, men ikke desto mindre var behovet for en aflastning af Storebæltsoverfarten stadig til stede. Af hensyn til konkurrencen med biltrafikken var det nødvendigt med dag til dag-befordring af godsvogne samt flere lyntog med gennemgående vogne.

Borgmester Bernhardt Jensen fra Århus lykønskede med den nye færge og udtalte gode ønsker for dens fremtid. Han overrakte et flot barometer til ophængning på skibet. Borgmester Hagemann Petersen fra Kalundborg var knap så fornøjet. "M/F Prinsesse Anne-Marie" fik hjemsted i Århus, og dermed blev mandskabet stationeret samme sted. Han benyttede så lejligheden til at ønske, at det næste skib til overfarten ville få hjemsted i Kalundborg. Skibsfører K. V.

Svensson, som havde ført tilsyn med færrens bygning på værftet, kunne på dagen fejre sin 44 års fødselsdag. Han var glad for "sin fødselsdagsgave".

Pressen var også inviteret med, og de følgende dage kunne man læse om Hurtigruten i de fleste aviser landet over. Indvielsesturen blev refereret, og efterfølgende blev der fortalt om, at der de kommende dage på nogle afgang allerede var fuldt skib. Den første afgang fra Århus kl. 8.00 lørdag den 15. oktober var udsolgt, allerede inden overfarten åbnede, og afgang fra Kalundborg kl. 18.50 var udsolgt syv dage frem.

Trafikudviklingen

For de rejsende, der var med færgen og skiftede til toget i Kalundborg, var den nye rute et attraktivt alternativ til rejsen over Storebælt. Med en overfartstid på kun tre timer kunne rejsen fra Århus til København gøres på kun fire og en halv time. Det var stort set samme tid som med lyntoget via Storebælt. Og så var det billigere, da afstanden var kortere end via Storebælt. Især i weekendtrafikken var der stor tilstrømning af rejsende.

Den nye Hurtigrute og "M/F Prinsesse Anne-Marie" blev en succes hos såvel togrejsende som bilister. Fra sommerkøreplanen 1961 indeholdt sejlplanen derfor tre dobbeltture dagligt. I det første år med Hurtigruten blev der foretaget 435.000 rejser samt overført 69.000 personbiler, 150 busser og 18.000 lastbiler. Fra regnskabsåret 1959/60 til regnskabsåret 1960/61, (dengang gik et regnskabsår fra 1. april til 31. marts) steg antallet af overførte biler med over 100%. Dette til trods for at færgen "M/F Prinsesse Anne-Marie" i driftsåret 1960/61 kun havde sejlet på Hurtigruten i knap seks måneder. Det nye skib sejlede tilfredsstillende og med

stor punktlighed. Stort set næsten altid. Dog med enkelte undtagelser. Som en dag, hvor bovporten ikke kunne åbnes. Omkring et halvt hundrede biler kunne ikke komme fra borde og fik et ufrivilligt ophold om bord på 11 timer. Af alle dage skete det paradoksalt nok den 24. december 1960 med mange jule-rejsende.

Væksten fortsatte året efter. Derfor blev der allerede i 1962 indgået kontrakt med Aalborg Værft A/S om bygning af en færge mere af samme type. DSB havde fra starten indset, at skulle der være en attraktiv sejlplan, skulle der sejle to færges på overfarten. Men to færges krævede det nødvendige kundeunderlag. Der skulle være noget at sejle med, og det kom der, hurtigere end DSB havde kunnet håbe på. Allerede inden den nye færge kunne leveres, var det nødvendigt fra sommerkøreplanen 1963 at indsætte "M/F Prinsesse Benedikte" fra Storebæltsoverfarten på Hurtigruten, så der kunne sejles med to færges. Nyt var det også, at DSB etablerede en "lynbus" mellem Århus Havnestation og Ringkøbing Station. Den fulgte den slagne vej uden svinkeårinder om ad Skanderborg og Skjern og standsede kun i de større byer. Det var en udmærket og bekvem forbindelse, som snart fik god søgning.

Færge nummer to til Hurtigruten fik navnet "M/F Prinsesse Elisabeth" og blev indsat i 1964. Det betød en helt ny sejlplan fra sommerkøreplanen i 1964. Nu var der seks dobbeltture pr. døgn. Togforbindelserne til og fra Århus Havnestation blev også forbedret. Der var nu eksprestog til og fra Aalborg samt iltog til og fra Skjern, Viborg, Skive og Glyngøre.

Genforeningsstenene i den tidligere Ry Kommune

Af: Mogens Riis Lauritzen

Spredt over hele Danmark står mere end 500 mindsten for Genforeningen i 1920. De står der ret upåagtet, og de fleste, der kommer forbi, bemærker dem knap. De færreste kender nok historien om, hvordan de blev rejst.

Stenene blev rejst i en bølge af glæde og begejstring, som gik over hele landet efter Sønderjyllands genforening med Danmark. Efter det smertelige nederlag i 1864 og tabet af Slesvig følte Genforeningen som en form for oprejsning og retfærdighed.

I årene efter samlede Johannes Vejlager historierne om, hvordan det var foregået, og hvem der havde været initiativtagere til at rejse de enkelte sten. Han samlede alle oplysningerne i bogen "Genforenings-mindesmærkernes historie", som blev udgivet på Konrad Jørgensens Forlag, Kolding, i 1939. I bogen fortæller han om samtlige genforeningssten i Danmark.

I den tidligere Ry Kommune står tre genforeningssten: i Flensted, Låsby og i Ry. På Ry Lokalkarkiv lavede vi en lille udstilling om stenene i forbindelse med markeringen af Genforeningen. Vi havde i den forbindelse stor glæde af Johannes Vejlagers bog.

Genforeningsstenen i Flensted

Stenen står i et lille anlæg på Flensted Byvej, et hyggeligt åndehul midt i Flensted med et bord og en bænk, hvor man i fred kan nyde sin medbragte kaffe.

Om Genforeningsstenen i Flensted beretter Johannes Vejlager (citater fra bogen):

"Ud for Flensted Skole henlaa en faa Meter bred Jordstrimmel langs med Gaden som Byens »Losseplads«, indtil Købmand J. Christensen og Gaardejer N. Olsen fremsatte Tanken om paa denne Plads at søge rejst et Genforenings-Mindesmærke. Lærer E. Harlou optog Tanken og indbød Skoledistriktets Beboere til et Møde om Sagen, hvor der valgtes et Syvmandsudvalg til at forestaa Arbejdet. Udvalget henvendte sig til Arkitekt V. H. Hammer, København, der vederlagsfrit leverede en Tegning, hvorefter Pladsen blev reguleret og Mindet opstillet, ligesom Arkitekten senere tegnede Stenens Indskrift og Udsmykning.

I Fællesskab ryddede Skoledistriktets Beboere Lossepladsen paa den smalle Strimmel Byjord og opmurede i en svag Buelinje bag om Bybrønden, der fandtes paa Plad-

Genforeningsstenen i Flensted

Flensted stenens placering

sens Midte, en mod Midten højnende Kampstensmur, over hvilken der rejstes en Stendysse, saaledes at Dyssens forreste Støttesten indstøbtes, saa den danner Murens Midterparti. Langs med Gaden plantedes Lindetræer, og i Jordsmonnet bag Muren en Buksbombhæk. Selve Stendyssen, bag hvilken der er rejst en høj Flagstang, er skjult af Slyngrøser, saa kun Overliggeren og den forreste Støttesten er synlig.

Lærer E. Harlou forfattede Indskriften.

Paa Stendyssens Overligger:

GENFORENING

1864 — 1920

Paa den forreste Støttesten, som er Mindets Hovedsten:

MAGT VAR RET DANMARK LED

RET BLEV MAGT FORDI I STRED

Over Indskriften paa Hovedstenen er indmejslet en Kongekrone, og underneden afsluttes med en Frise.

Enkefru Johanne Lassen, Flensted Mark, skænkede Størsteparten af Stenene til Stensætningen, Gaardejer N. A. Olsen Stendyssens Overligger, og Hovedstenen stod som Hjørnesten ved Thybo-Led ved Kalbygaard, og Sagnet fortæller, at hvis den blev flyttet, vilde der udbryde Kvægstæppe paa

Gaarden. Gaardens daværende Ejer, Kaptajn J. H. Dohlmann, haabede imidlertid, at naar Stenen blev anvendt som Hovedsten i et Genforenings-Mindesmærke, vilde Forsynet sikkert se »mildt« til en saadan Flytning, hvilket ogsaa har været Tilfældet. Ikke engang Mund- og Klovsyge har der (i 1927) været blandt Gaardens Besætning! — Forøvrigt er et lignende Sagn knyttet til et gammelt Gravsted Øst for Dallerup Kirkegaardsmur.

Valdemarsdag 1921 var der Afsløringsfest, til hvilken Sognets Veteraner var indbudt som Æresgæster, og Kaptajn J. H. Dohlmann fortalte Minder fra 1864. Festen sluttede med Afsyngelse af en til Dagen forfattet Sang af Lærer E. Harlou.

Mindesmærket kostede omkring 700 Kr. Beløbet indkom ved frivillige Bidrag fra Skoledistriktets Beboere, der ogsaa værner og vedligeholder Sten og Mindeplads."

Genforeningsstenen i Låsby

Genforeningsstenen i Låsby står lige ved Låsby Kirke, hvor den gamle Soringvej drejer fra Nørregade.

Øverst på stenen ses "Det helede Led". "Det helede Led" refererer til sangen "Danmark dejligst Vang og Vænge", hvor "Ledet er af lave". Det led, der er af lave, altså i stykker, er Dannevirke, som ikke magtede at holde tysken ude ved nederlaget i 1864, og som medførte tabet af hele Slesvig. Med Genforeningen skete en delvis genopretning, idet i hvert fald den nordlige del af Slesvig, Sønderjylland, blev genforenet med kongeriget. Ledet er helet.

Johannes Vejlag beretter (citater fra bogen):

"Med Førstelærer Hjuler, Laasby, som Formand og væsentligt paa hans Initiativ rejste Skoledistriktets Beboere en Genforeningssten i et lille Anlæg ved en af Skander-

Genforeningsstenen i Låsby

borg—Randers Landevejens allerskønneste Bugtninger, hvor Vejen deler sig og sender en Sidevej til Sorring. Pladsen var oprindeligt en gammel udtørret Dam, der henlaa som Byens fælles »Skarnkasse«. Efter Tilkørsel af flere Hundrede Læs Fyld blev Pladsen beplantet og indhegnet med en Række anselige Kampesten forbundet med Jernlænker, saa der nu er et lille, hyggeligt Anlæg.

Den ret anselige Mindesten blev fundet i Flensted Krat og af Byens Folk slæbt ned i Anlægget, i hvis Midte den rejstes paa en stensat Sokkel. Gamle Lærer Hummeluhre, Nr.-Vissing, indhuggede en af Lærer Hjuler forfattet Indskrift. Øverst findes en Tegning af »det helede Led« omgivet af en Ring og derunder:

1864 — 1920
SØNDERJYLLAND
STEN SKAL HER STANDE LÆNGE
OG OM TROSKAB VIDNE BÆRE

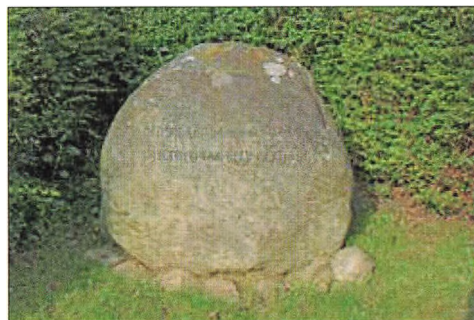

Stenens placering i Låsby

31. Marts 1921 blev Mindet afsløret af Lærer Hjuler, der ogsaa havde forfattet en Sang i Dagens Anledning. Efter Afsløringen var der Fest i Forsamlingshuset, hvor Folketingsmændene Hedelund og N. Kristensen m. fl. talte. Kommunen har overtaget Anlægget og Mindestenen.”

Genforeningsstenen i Ry

Genforeningsstenen i Ry står på en lille plæne på hjørnet af Skanderborgvej og Kildebakken.

Genforeningsstenen i Ry

Mange steder var det den lokale lærer, der var den drivende kraft i rejsningen af genforeningsstenene. I Ry var det førstelærer P. K. Fjeldsted. Han var en meget initiativrig

Stenens placering i Ry

og fremsynet mand, der satte stort præg på den fremvoksende stationsby. Både han og hans kone har siden fået en vej opkaldt efter sig.

Johannes Vejlager fortæller (citater fra bogen):

”Førstelærer Fjeldsted, Rye Stationsskole, har ved Landevejen tæt Øst for Stationsbyens Kirke rejst et Genforenings-Mindesmærke paa en trekantet Plads, omgivet af Veje. Den store, nærmest runde Mindesten laa i sin Tid i Munkedal Nørreskov og kørtes til Rye Stationsbys Kirkegaard for at rejses som Gravminde, men da den var for stor hertil, købte Førstelærer Fjeldsted den, og Eleverne fra Ry Højskole slæbte den til Pladsen, hvor den rejstes med tre mindre Sten som Underliggere. Selve Pladsen, der er grusbelagt, er omgivet med Natursten, og omkring Mindestenen er plantet Rønnebærtræer.

Valdemarsdag 1923 afsløredes Mindestenen ved en Folkefest, der indlededes med flerstemmig Sang af Højskolens Elevkor, hvorefter daværende Højskoleforstander R. Bording talte om personlige Minder fra Sønderjylland, og Bibliotekar, Dr. phil. Viggo J. von Holstein-Rathlou, Aarhus, om Danskheden i Sydslesvig. Førstelærer Fjeldsted traadte derefter hen til den tildækkede Mindesten og udtalte: I disse Dage for tre Aar siden oplevede vi, at et Stykke gammelt

dansk Land blev dansk paany efter et halvt Hundreedaars Fremmedherredømme. Da var der Glæde i alle danske Hjerter og Taknemmelighed mod de Magter, der gav os det tabte tilbage. Stenens ene Indskrift er Udtryk for denne Glæde og Tak:

DA : DANSKE : LAND : BLEV : DANSK : PAA :
NYSTEN : MED : TAK : BLEV : REJST : I : RY

Men Glæden var jo blandet: thi det var ikke hele det gamle danske Land, der kom tilbage. De fremmede beholdt Danevirke, Thyras gamle Vold, som vore Fædre har kæmpet og lidt for og vore Digtere besunget. Fra Hedenold har vi vænnet os til at betragte Danevirke som vor urgamle Folkegrænse. Mange føler derfor Sorg ved den Tanke, at Danevirke forblev i fremmed Vold. Andre mente, at vi fik, hvad vi kunde tilkomme. Men alle har dog utvivlsomt maattet føle Vemod ved den Tanke, at gammelt dansk Land maatte opgives. Stenens anden Indskrift er Udtryk for denne Vemodsfølelse. Den er indhugget med de ældste Runers Tegn. Og der staar:

FRA SKAGENS STRAND TIL THYRAS
VOLD GIK JYDENS LAND FRA
HEDENOLD

Efter at Dækket var faldet, oplyste Førstelærer Fjeldsted, at Indskriften, som han selv havde bestemt, var indhugget af gamle Lærer Hummeluhre, Nr.-Vissing, og Runeindskriften tegnet af fhv., nu afdøde Seminarielærer Martin Kristensen, Gedved. Og Mindet, som nu er afsløret, fortsatte Taleren, ønsker jeg, skal tilhøre Rye By og Dover Sogn. Det er rejst i Skellet mellem Byen og Sognet. Paa den med Kampesten afgrænsede Trekant omkring Mindestenen er tinglæst Skøde og Servitut, som sikrer Pladsen og Mindesmærket i Fremtiden, og Rye

Genforeningsstenen i Ry dækket af Dannebrog inden afsløringen Valdemarsdag 1923

Haandværkerforening har lovet at overtage Beskyttelsen, og i Tilfælde af Foreningens Opløsning overgaar Pladsen og Mindesmærket ifølge de tinglyste Papirer til Kommunens Værn og Vedligeholdelse."

Genforeningsstenene beretter om en vigtig begivenhed i Danmarks historie og er derudover et stående vidnesbyrd om den glæde, som Sønderjyllands genforening skabte i den danske befolkning.

Grænsen blev flyttet, dog ikke helt til Dannevirke, som mange havde håbet. Ikke hele Slesvig, det gamle danske land, men den nordlige del, i dag Sønderjylland, kom tilbage til Danmark. Det blev en sindelagsgrænse, som blev trukket efter befolkningens nationale sindelag. Med tiden har den vist sig at være en af de mest stabile grænser

i et Europa med mange omstridte grænseområder.

I anledning af 100 året for Genforeningen lod kulturminister Mette Bock samtlige genforeningssten i Danmark frede, så de nu er sikret for eftertiden.

Opstilling af genforeningsstenen i Ry

Ry fotografen Knud Nielsen Baunsgaards glasplader opbevares på Ry Lokalarkiv. Billederne her viser arbejdet med at slæbe stenen på plads og festlighederne ved afsløringen af genforeningsstenen.

Elever fra Ry Højskole slæber stenen på plads. Både stenen og grunden, den står på, blev doneret til formålet af førstelærer Peder Kristian Fjeldsted.

KILDE:

Johannes Vejlag: Genforenings-mindesmærkernes historie. Konrad Jørgensens Forlag, Kolding 1939

Fotos: Ry Lokalarkiv 2011

Førstelærer P. K. Fjeldsted hejser flaget efter afsløringen af stenen

Ry borgere forsamlet på bakken øst for kirken – i dag Kildebakken - ved højtideligheden for afsløringen af Genforeningsstenen

Danseskolerne

Af Erna Bachmann

Der har været danseskole i Mesing, Hårby, Nørre Vissing og i Borgernes Hus

I en danseskole i Veng undervises i forskellige former for *dans*. Undervisningen, og dermed formidlingen af social kompetence, blev tidligere anset for at være vigtig i opdragelsen af børn og unge. Den ældst kendte danske danseskole er fra 1916, men der har været danseskole endnu tidligere i Skanderborg. Danseskolen i Nørre Vissing er med blandt de første. Fra Hårby og Borgernes Hus har vi kun mundtlige efterretninger, hvorimod Ansgar Andersens udklipssamling rummer flere annoncer om afdansningsbal i forsamlingshuset.

Arne Boye boede med min familie på Bakkevej i Veng 1919-1920. Han var en gudsbenådet fortæller og erindrede mange små og store træk af livet set med en skoledrengs øjne. Fra hans erindringsbog genfortalte Veng Lokalarkiv i januar 2020 som 'Månedens Historie' om lærerinden frk.

Christensen, som han havde svært ved at respektere, for "hun var jo kun et kvindfolk".

I denne historie fortæller han om kvalerne ved at være tvunget til at gå på danseskole, for "vi skulle med for det gode naboskabs skyld".

Danselærer Juul Jørgensen, Nørre Vissing ca. 1920

"I udkanten af landsbyen (Veng) højt oppe boede en ældre mand. Enkemand var han.

Vi kaldte ham danselærer Jørgensen. Et tidligt forår fik danselærer Jørgensen en idé realiseret, som en tid lang var blevet drøftet.

Han ville give danseundervisning for den yngre generation. Han fik lovning på salen ved Nørre Vissing Kro. En dag gik han så rundt og besøgte beboerne og spurgte, om deres børn måtte komme med på danseskole. Jeg var rasende, min mor havde sagt, at hvis det blev til noget med danse-

Danselærer Juul Jørgensen, født 14/5-1847. Gift med Julia, født 9/10-1852.

*Arne Boye er født 16/9-1911
og død 26/7-1989.
Gift med Olga, født 30/10-
1914 og død 12/3-2008.
Bosiddende Lillegade 17,
Mesing. Begravet i Mesing.*

skolen, skulle min lidt ældre søster og jeg med. Vi var nødt til det for naboskabets skyld. Trods gråd og beklagelser måtte jeg bide i det sure æble og møde op til danseundervisning. Nå, der var heldigvis også oplivende momenter forbundet med den affære. Et af dem var turen derover, når jeg da var heldig at komme til at følge med nogle større drenge fra egnen. En af dem var fantastisk, sikket hånd-

delag han havde! Næsten hvert eneste kast med skærver var en træffer, mange isolatorer eller telefonklokker, som vi kaldte dem, blev mere eller mindre ødelagt. Næsten hver pæl med sin række af klokker, som jeg sammenlignede med små piger i lange skørter bærende telefontråden, blev mærket af de mange flyvende skærver. De lå i massevis på vejen, der dengang ikke var asfalteret, og så kom de til at minde om små piger i amagerbukser i stedet for skørter.

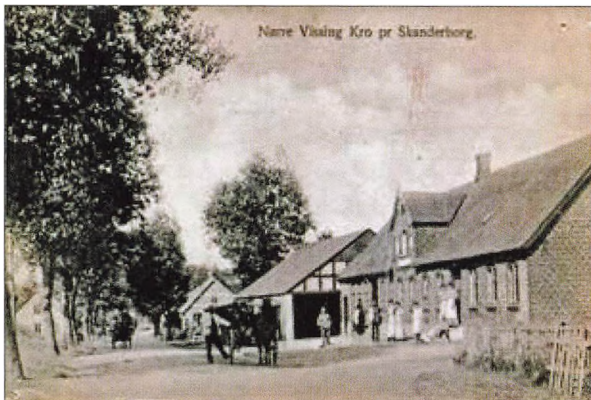
Da der en overgang blev knust en del klokker, fik jeg skrupler, selv om jeg var en dårlig skytte og kun havde ramt et par gange. Min samvittighed nagede mig, og jeg havde faktisk bestemt, at næste gang Laurits (*Mogensen*) kom for at tage afsked, inden landbetjent Øland hentede ham til afsoning, ville jeg indrømme mine gale streger og følge med og tage min straf. Vi kunne måske få lov at sidde sammen. Så

kunne vi da i det mindste trøste og opmuntre hinanden og sammen mindes den tid, da vi havde vores gyldne frihed, inden vi var slået ind på forbryderbanen. (Laurits havde lavet kunster og var blevet uvenner med sin mor, der truede med, at landbetjent Øland ville hente ham, så han kom bag tremmer og på vand og brød, kun 11 år gammel!).

Flere timer før danseundervisningen skulle begynde, drog danselærer Jørgensen afsted, velsoigneret med blanke støvler, fin stok og taske. Min dag var ødelagt, selvom der var flere timer endnu, inden jeg skulle af sted. Først lærte vi forskellige trin, siden skulle vi lære en dans, der kaldtes lancier med flere forskellige ture, fem i alt. På det tidspunkt var der kommet en spillemand, der sad højt oppe på en tribune og spillede på sin violin. Der var dejlige melodier til lancierens forskellige ture. Man kunne blive så bedrøvet af disse toner. Jeg lærte hurtigt at nynne med på melodierne, men selve dansens indviklede teknik lærte jeg aldrig. Selv om vi i den nederste ende af rækkerne kastede os ud i dansen med dødsforagt og måske også slap nogenlunde fra de indviklede manøvrer, varede det dog ikke længe, før vi løb sur i det, og det hele opløstes i et virvar og tumult.

Det kunne minde om en flok velnærede og velplejede høns, der med en kry og galende hane i midten holdt siesta ved en solfyldt gavl. Pludselig blev gårdens hund lukket ud, og efter en god søvn under kakkellovnen var den oplagt til sjov og ballade. Den splittede hønseflokk ved at krydse igennem den et par gange, og flokken opløstes efter princippet, du redder dig, jeg redder mig. Nå, men danseundervisningen fik ende, og det hele sluttede med afdansningsbal, og jeg husker stadig nogle af lancierens melodier.

Ca. 30 år senere 1955-60 var der stadig danseskole på Nørre Vissing

To søstre, Kis og Ketty Bækgaard Rasmussen fortæller om deres tid på danseskolen

”Vi, Kis og Ketty og Kaja (en tredje søster), startede i 1955 og nåede at få femårnsnålen på Peder Nielsens Danseskole. Hilleman spillede på harmonika til dansen.

Sæsonen sluttede med afdansningsbal og festaften. En del af opvisningen var solodans for piger. Vores opvisningskjoler var syet af hvidt og grønt crepepapir af vores mødre, og huerne var lånt. På fotoet fra 1957 skulle der dances ungarsk dans, så kjolerne var kreeret dertil. Der var et nyt tema hvert år, og da vi var tre piger i familien, var der gang i nålen, da alt blev syet i hånden. Der var fuld opbakning til danseskolen, men der manglede altid drenge, så pigerne måtte danse sammen. Afdansningsbal, fastelavn, skolefest og juletræsfest var højdepunkter i vores lille samfund”.

(Peder Nielsens Danseskole i Herning havde 70 års jubilæum i 2017).

Ketty og Kis er nr. 2 og 5 på forreste række og Kaja nr. 4 på bagerste til venstre.

Benedicte Jensen i den sribede kjole t.h.

Vi rykker nu yderligere et par årtier frem til sidst i 1960'erne og 1973

Fra Veng fortæller Benedicte Tømmergaard (f. Jensen)

”Det, jeg husker bedst, er cykelturen fra Veng til Hårby Forsamlingshus. Jeg havde jo en fin kjole på og skulle passe godt på den, så jeg så ordentlig ud, når jeg nåede frem. Jeg elskede at danse og modtog også 10 års nålen. Danselærerinden, fru Dolleris, duftede godt og var altid klædt elegant, som skulle hun til fest. Jeg husker hende som sød, og irettesættelser må være foregået i en ordentlig tone, for jeg erindrer ikke noget ubehageligt.

Hendes mand var nærmest anonym, måske genert, men han sørgede for musikken - at vende plader. Derefter satte han sig stille igen. Hr. Dolleris var høj og slank og

sorthåret. Måske dansede de sammen, når vi skulle se nye trin. Jeg synes nemlig, jeg kan huske hans lange ben.

En gang om måneden skulle vi betale kontingent. Dette blev noteret i et hæfte. Måske var mødrene med på denne dag? Jeg dansede med Ole Pedersen fra Hemstok, men mest med Palle Jørgensen fra Hårby. Vi dansede rigtig godt sammen, dog ville vi begge bestemme!! Nogen gange blev Palle vred, fordi han mente, at han skulle bestemme, da han var dreng. Så tog han hårdt fat i min hånd. Det holdt han hurtigt op med, da jeg bare klemte hårdt om hans arm! Så dansede vi videre, som om intet var hændt.

Jeg mener, fru Dolleris spurgte os begge, om vi ville danse konkurrence-dans. Det blev aldrig aktuelt. Jeg husker ikke hvorfor.

Fra Hårby

har vi følgende udsagn om danseskolen fra nulevende tidligere elever, indsamlet ved en efterlysning på Facebook. De gamle protokoller gik tabt ved forsamlingshusets brand i 1973.

Jeg har gået ved Karen Dolleris - indtil hun sagde til min mor, at jeg ikke behøvede at komme mere - det var i Hårby Forsamlingshus!

Jeg gik også hos fru Dolleris, selvom jeg var fra Nr. Vissing. Det var en pine, hver gang jeg skulle af sted til dans i laksko og med vandkæmmet hår, men min mor var af den overbevisning, at det var et led i en drengs opdragelse at kunne danse. Jeg må indrømme, at jeg *aldrig* har været så glad, som da forsamlingshuset brændte. Dog var der en helt speciel atmosfære, især til juletræsfesten med slikposeme, med et

Ingrid Marie æble, Polo pebermynte og chokolade-julemanden.

Jeg har også gået til dans. Det var på kroen i Nørre Vissing.

Åhhh ja, danseskole ved Fru Dolleris i Hårby Forsamlingshus. Og det var hendes mand, Jørgen, der spillede klaver til.

Gik modvilligt til dans i Hårby ved fru Dolleris. Blev der ikke brugt grammofon? Plader vendt af manden.

Jo, både plader og klaver, (plader, når der skulle danses latinamerikansk).

Jeg gik også hos fru Dolleris – og mener også, at det var hendes mand. Jeg mindes, at det var plader, når vi skulle danse twist.

Tak, du husker bedre end jeg! Der var selvfølgelig plader, når vi skulle danse twist. Vi lærte også jenka - dét må næsten også have været på plade.

Karen Dolleris, t.v., hjælper de små med at følge takten til indmarchen i Hårby Forsamlingshus (arkiv. dk B2199 – 1960-65).

Forældrene fulgte fra "den lille sals balkon" i Hårby Forsamlingshus børnenes dans til afdansningsballet. Jeg nåede femårsnålen.

Tror det der latin halloj først kom en del år senere sammen med indtagelse af tequila mm.

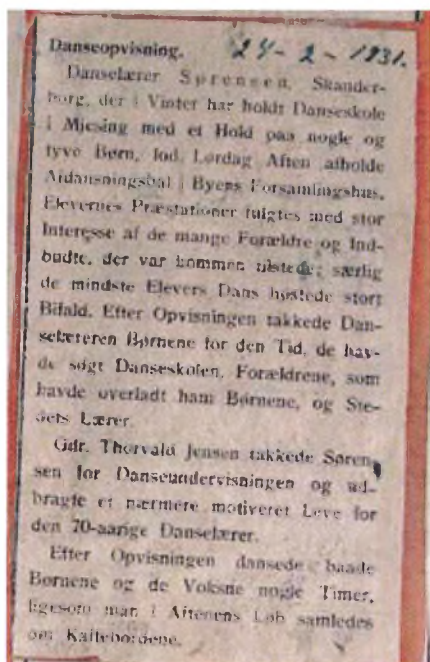
Husker tydeligt dansetimerne hos fru Dolleris i Hårby Forsamlingshus. Manden styrede pladerne på grammofonen, og hvis vi hoppede for voldsomt på gulvet, sprang pickup'en til en anden rille.

Mine to børn var også med et par år, indtil forsamlingshuset brændte. Dog meget modvilligt.

Da Hårby Forsamlingshus brændte i 1973

flyttede danseskolen til *Mesing Forsamlingshus* og i 1977 til *Borgernes Hus*, stadig med ægteparret Dolleris. Efter et par år ophørte undervisningen.

Jeg gik også til dans, men det var i Borgernes Hus i forsamlingsalen. Det var Karen Dolleris' mand, der var bag klaveret.

Jeg nåede lige at få femårsnålen.

Lars har gået til dans i Borgenes Hus ved fru Dolleris.

Om Mesing Danseskole 1890 og 1931

har vi fundet disse to fortællinger om danselærer Sørensen i Ansgar Andersens ud klipssamling. Den ene fra Mesing, den anden fra Skanderborg. Men ofte havde en danselærer undervisning flere steder på bestemte aftener. Og danselærer Sørensen havde sikkert også andre steder end de her to omtalte.

På det ene, dateret 27/11-1940 (side 64 i Ansgar Andersens ud klipssamling), med underskriften *en gammel elev* fortæller denne således:

”Da jeg ser i avisen, at min gamle danselærer på søndag fylder 80 år, går tankerne tilbage til vinteren 90-91 (*altså 1890-91*), 50 år tilbage, da jeg gik til danseskole hos ham nede på ”Hotel Lillebælt”. Vi var vel 30-35 elever, mest håndværkerlærlinge og tjenestepiger. Sørensen var den fødte kommandant. Han havde en kraftig stemme, og han forstod at lede danseskolen. Jeg kan endnu se hans ranke, spændstige skikkelse, når vi stod opstillet, og han viste os de forskellige dansetrin.

Efter en pause kom han en aften tilbage til os inde fra restaurationen og spurgte, om vi ville give tilladelse til, at nogle af byens gode borgere kom ind for at overvære undervisningen. Vi gav den ønskede tilladelse. Medens han var borte, lød det fra den ene ende af os: ”Blot de så vil give noget ud”. Sørensen kom tilbage med tre mand, som han præsenterede for os og os for dem. Da vi havde danset en tid, kommanderede Sørensen os til at tage opstilling og den ene af de fremmede – en nu afdød skomagermester – spurgte, hvad vi ønskede af drikkevarer. Sørensen lod værten tilkalde, og han noterede de forskellige ølsorter, som vi ønskede, op. Sørensen udbragte de fremmedes skål og et leve for den flinke skomager, der betalte øllet, som vi besvarede ret kraftigt – men vi fik vor tørst slukket, og så gik dansen resten af aftenen med liv og lyst”.

40 år derefter have jeg to børn, der også var elever på Sørensens Danseskole”.

I 1970'erne og senere – måske også før

var danseskolen ledet af Jørgen og Karen Dolleris. Et par tidligere elever fortæller på Facebook om danseskolen i Mesing:

Der var danseskole med Fru Dolleris, en meget bestemt dame

”Jeg har også gået på danseskole ved Fru Dolleris, jeg synes at kunne huske, at det var hendes mand, der spillede på orgel. Synes jeg kan huske, at han hed Jørgen Dolleris”.

Den røde Pimpernel

Lægesønnen, der hjalp utrolig mange mennesker på flugt til Sverige under Anden Verdenskrig

Af: Herluf Nydam Jensen

Frits Johan Blichfeldt Møller var født den 23. december 1913 som søn af Misse Møller, født Blichfeldt, og Johan Møller, læge i Hadsten.

Efter at han i 1941 havde bestået statsvidenskabelig eksamen, begyndte han for alvor at interessere sig for kampen mod den tyske besættelsesmagt.

“Vi må vise tyskerne fuldstændig frygtløshed”, skrev han i et brev til sin mor, og det gjorde han ved f.eks. aldrig at bære våben.

Ikke mindre end 6.000 af Danmarks jøder blev hjulpet over Øresund, og Frits Johan Blichfeldt Møller levede livet farligt for at hjælpe så mange som muligt.

Likvideret af Gestapo

Den 3. februar 1944 var der danske stikkere blandt de mennesker, der skulle sejles til Sverige, og her blev Frits Johan Blichfeldt Møller skudt ned bagfra, da han og hans medhjælper, Hans Henry Christiansen, ville

inspicere en transport af 30 flygtninge til Sverige. “Er det Møller”, spurgte en stemme, formentlig en stikkers, hvorefter der blev skudt påny, denne gang i tindingen.

En købmand i gaden slog alarm, og den danske ambulance kom med den hurtigste udrykning, den vistnok havde præsteret. Chaufføren ville køre til et dansk hospital, men blev med revolver tvunget til at køre til det tyske lazaret på Nyelandsvej. Møller døde kort før midnat.

Det var lykkedes de tre stikkere med tilknytning til en tysk terrorgruppe at infiltrere organisationen og angive transporten. Den ene blev senere opsporet og henrettet af Holger Danske.

Mordet blev omtalt i både engelsk og amerikansk radio, og her fik han tilnavnet “Den røde Pimpernel”.

Han havde få måneder før sin død skrevet til en ven: “Når alle hæderlige mennesker skal ihjelslås, var det dog sørgeligt, om man ikke var iblandt dem”.

Mindestenen blev oprindeligt placeret i et tidligere anlæg mellem kommunkontoret og det daværende bibliotek. På grund af ombygning blev den flyttet til en pænt indrettet plads i Søndergade, hvor den står ved tunnelen under banen.

I Hadsten rejste byens og egnens befolkning en smuk mindesten, som har plads ved tunnelen i Søndergade.

I 1954 ved 10-året for hans død afslørede en mindeplade på Asiatic Plads i København, hvor han faldt. Den blev noget medtaget af vind og vejr, men efter at Udenrigsministeriet overtog bygningerne, har de fornyet mindepladen, som indviedes fredag den 4. september 1981. Her talte blandt andre formanden for Frihedskampens Veteraner, direktør Svend Seehusen og forfatteren Hans Edvard Teglers, som præsenterede en ny pjece, hvor der fortælles om Asiatic Plads' rolle under krigen og Frits Johan Blichfeldt Møllers indsats og skæbne.

De dyrebare laster

Redaktør Helge Jensen hædrede helten fra

Hadsten i et særtryk til Aarhus Stiftstidende 2. februar 1954. Her nævnte han, at Møller fortrinsvis tog sig af de dyrebare laster og dem, der levede i den største fare for at falde i fjendens klør. Selv slog han det hen, når der taltes om den fare, han var i . .

Den flugtrute, som Frits Johan Blichfeldt Møller ledede ved Asiatic Plads i København, blev efter krigen kaldt en af de mest betydningsfulde.

Arven til Andreas

På Sejrgade midt i Århus bor det eneste barnebarn af Frits Johan Blichfeldt Møller, helten fra Hadsten, nemlig Andreas Blichfeldt Møller. De to har aldrig kendt hinanden, for Møller blev skudt, da hans søn, Jon Møller Dethlefsen, Andreas far, var et år gammel.

Jon betalte en kæmpe pris for sin fars deltagelse i modstandsarbejdet, og krigen rakte armene helt ind i Andreas' liv.

Irja Maria Johansson er Jons tidlige hustru. Hun gemmer billeder, bøger, mapper og papirer om Frits Johan Blichfeldt Møller til Andreas. Hun lever ikke længere sammen med Jon Dethlefsen. Allerede da Andreas var lille, blev hans far psykisk syg og måtte opgive sin stilling som forsker på Niels Bohr Institutet. Irja måtte forlade ham for at skabe et roligt liv for Andreas.

Hun er ikke i tvivl om, at Jon brød sammen, fordi han mistede sin far, da han var et år og sin mor, da han var fem år. Moderens nye mand tog sig økonomisk af den forældreløse dreng, men opdrog ham med skænd og slag.

Andreas er den eneste efterkommer i lige linje fra Frits Johan Blichfeldt Møller, og han har derfor ønsket at skifte navnet Dethlefsen ud med Blichfeldt Møller.

A Gateway to the Free World

Irja Maria Johansson vil gerne bringe Udenrigsministeriets hæfte: "A Gateway to the Free World" ud til mange mennesker. Det er den medrivende beretning om flugtruten via Asiatisk Plads, hvor forfatteren Hans Edvard Teglers skriver om Frits Johan Blichfeldt Møllers indsats. Irja forsøgte at skaffe økonomisk hjælp til at udgive hæftet via den daværende Hadsten Kommune, men det lykkedes ikke at skaffe tilstrækkelig kapital.

Er man interesseret i at læse om dramaet og arbejdet med at redde jøder og frihedsfolk via Asiatisk Plads under Anden Verdenskrig, må man besøge Frihedsmuseet i København.

Beretningen er imidlertid tilgængelig på Internettet via Frihedsmuseets Modstands-

database, hvor man blandt andet kan læse, at Frits Johan Blichfeldt Møller allerede i november 1943 var stærkt eftersøgt og hans hustru arresteret. Hun blev dog løsladt og sammen med Jon ført i sikkerhed i Sverige.

Cirka 400 mennesker til mindefest i Hadsten

Den afsluttedes med gudstjeneste i Sct. Pauls Kirke.

Trods ugunstigt vejr var ca. 400 mennesker 5. maj 1965 samlet til mindefest på 20 års dagen for Danmarks befrielse på anlægget ved administrationsbygningen, hvor drenge- og pigespejdere stod med tændte fakler.

Sognerådsformand, gårdejer Laurits Sørensen, Galten, indledte og lagde en krans ved mindestenen for Frits Johan Blichfeldt Møller, og efter at have hørt frihedsbudskabet sang man frihedssangen. Hadsten Sangforening, under ledelse af førstelærer Vadgaard Christensen, sang "I Danmark er jeg født". Blichfeldt Møllers søster, fru Tulle Nørbech, Hadsten, mindedes dem, der gav deres liv for fædrelandet, hvorefter man vandrede til Sct. Pauls Kirke, hvor faklerne kastedes i bål.

Her blev der talt af forstander Th. Klausen, Hadsten Højskole, og den smukke mindefest sluttede med gudstjeneste ved pastor Hostrup, Ødum.

Minder

Udover mindepladen på Asiatisk Plads i København og mindestenen i Hadsten er der en mindesten ved Randers Statsskole og ved Hagemanns Kollegium i København.

Frits Johan Blichfeldt Møller er begravet på Sct. Pauls Kirkegård i Hadsten.

En frihedskæmper mindes

På kirkegården i Thorsø står en stor mindesten over frihedskæmper Svend Egon Nielsen.

Fredag den 13. marts var det 75 år siden, den 20 årige frihedskæmper blev skudt af tyskerne i Ryvangen.

Af: Erik Bertelsen

På vegne af Thorsø Menighedsråd

Ved gudstjenesten i Thorsø Kirke søndag den 15. marts blev Svend Egon Nielsen mindet med kransnedlæggelse og sang ved mindestenen på kirkegården.

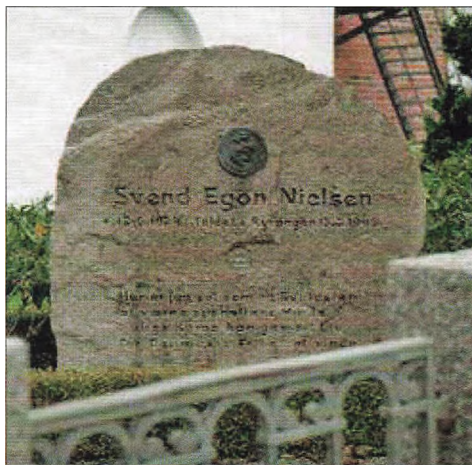
Det var sognepræst Jakob Fink, der stod for gudstjenesten.

Den 20 årige Svend Egon Niensens liv

Svend Egon Nielsen var elev fra Hammel Realskole og var i gang med en uddannelse som kontorelev og lagerekspedient i Aarhus. Her kom han ind i modstandsbevægelsen og sad en overgang arresteret af tyskerne, men blev igen sat på fri fod.

Den 29. januar 1945 måtte Svend Egon Nielsen sammen med flere af sine gruppekammerater "gå under jorden".

Efter et ophold hos noget familie i Nordjylland kom han og en gruppekammerat den 21. februar 1945 til Langå og blev her anholdt af tyskerne. Det var formentlig en stikker, der havde angivet dem.

Mindestenen for Svend Egon Nielsen på Thorsø Kirkegård

De blev først ført til Århus til forhør og siden til Vestre Fængsel i København. Den 13. marts 1945 dømtes de til døden ved tysk krigsret og henrettet samme dag i Ryvangen.

Svend Egon Nielsen var tilknyttet modstandsgruppen i Aarhus under dæknavn "Jens Rasmussen".

Jeg havde et interview med Svend Egon Nielsens svigerinde, Lejla Skafte. Det blev gengivet i et magasin, som Thorsø Kirke udgav sidste år.

Lejla Skafte med sangarket fra gudstjenesten i Thorsø Kirke i 1945

Hun fortæller: ”Det blev aldrig glemt i vores familie. Det var ganske frygteligt. Min svigerfar troede ikke, min svigermor overlevede tabet af deres søn, for de havde dybt bekymrede prøvet at stoppe ham uden held. Nu havde de kun et afskedsbrev.«

Prægede familien

Lejla var gift med Knud Erik, Svend Egons bror. De havde i en årrække Thorsø Maskinfabrik.

Knud Erik var lige blevet konfirmeret, da Svend Egon blev skudt. Det kom til at præge familien, som ofte lægger søndagsturen forbi Svend Egons gravsted. Foruden Lejlas svigerforældre ligger nu også Knud Erik begravet her.

Et stykke danmarkshistorie

Lejla har haft sine børn og børnebørn med i Ryvangen i København for at se, hvor Svend Egon blev henrettet. Her er også en plade med hans navn. ”Jeg synes, det er vigtigt, at børnene lærer også det stykke danmarkshistorie at kende,” siger hun.

Hjem til Thorsø

Et par måneder efter Svend Egon Nielsens død kom han i jernkiste hjem til barndomsbyen Thorsø. Her blev der holdt en stor mindesamling på byens torv.

Højtideligheden med begravelsen fra Thorsø Kirke fandt sted fredag den 22. juni 1945.

Menigheden sang: ”Vor Gud han er så fast en borg”, ”Lyksalig, lyksalig”, ”Kirkeklokker, ej til hovedstæder”, ”Krist stod op af døde” og ”Altid frejdig når du går”.

Der var solosang ved Elsa Jena, som familien havde relation til.

Fattige skæbner i Silkeborgs første år - familierne Ottendahl og Dyhrkop

En enkeltbillet til Amerika var billigste løsning
for kommunen

Af: Frank Lauridsen

I foråret 1844 blev arbejdet med at bygge Len papirfabrik i Silkeborg begyndt. I løbet af forbavsende kort tid stod det første anlæg klar til at starte produktionen straks i det nye år 1845. Det rygtedes rundt omkring i landet, at der nu var gode arbejdspladser i Silkeborg. Dels skulle Papirfabrikken bruge en del både mænd og kvinder, og dels var der gang i den almindelige udbygning af nybyggernesamfundet ved Gudenåen.

Nogle af de første tilflyttere, der kom til Silkeborg allerede i 1844, var et ungt par. Han hed Hendrik Ludvig Ottendahl og var 25 år gammel. Han var født i Frederiksværk som søn af smedsvend Carl Ottendahl. Pigen Ane Margrethe Tølløse Hansen var 26 år gammel og født ved Strandmøllen nord for København, hvor familien Drewsens oprindelige papirfabrik lå. Hun var datter af arbejdsmand Hans Tølløse. Hendes far havde naturligvis været velinformeret om den nye papirfabrik i Silkeborg. At

få arbejde på en sådan virksomhed var dengang meget attraktivt, fordi det normalt betød arbejdspladser for både mænd og kvinder hele året rundt. De fleste arbejdere og håndværkere skulle dengang leve med arbejdsløshed i 3–4 vintermåneder og dermed en økonomisk trang periode. Parret er sandsynligvis kommet til byen sammen. I kirkebogens tilgangsliste står hun opført til at være kommet til Silkeborg den 1. november 1844, mens han ikke står opført på listen. Ane Margrethe er i hvert fald blevet gravid omkring den 1. april. De blev gift den 19. oktober 1845 i Linå Kirke. I kirkebogen står han anført som arbejdskarl, og hun arbejdede i kludene på papirfabrikken. Senere bliver de begge medarbejdere på papirfabrikken.

De flyttede ind i en af papirfabrikken's lejligheder i den østre længe ved Hovedgården, hvor familien voksede med fire sønner og en datter. Ved brylluppet i oktober 1845 var Ane Margrethe i 6. måned med

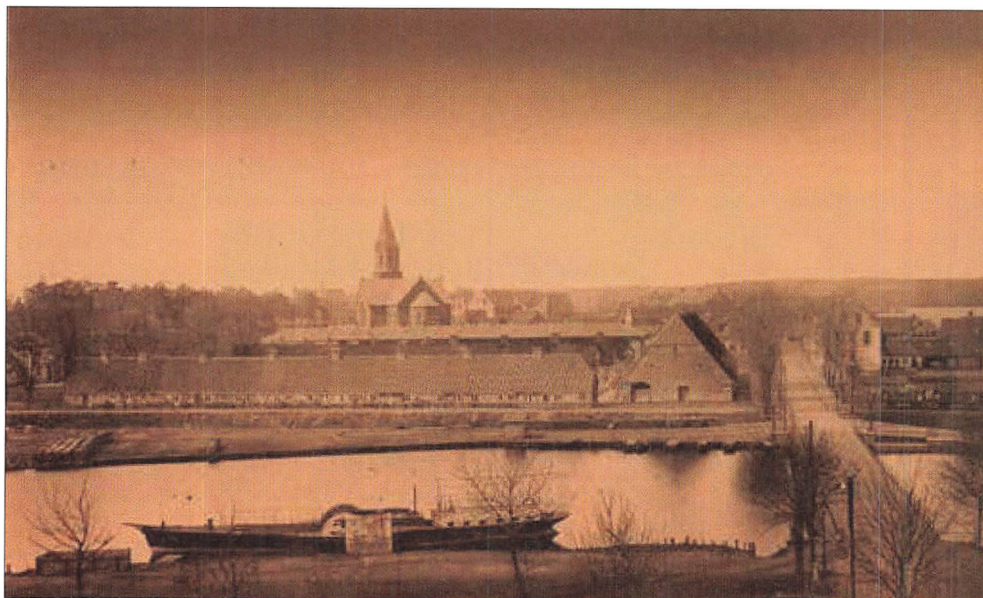
deres første barn. Carl Ludvig Ottendahl bliver født den 8. januar 1846. Den 20. april 1848 kommer Frederik Ferdinand til, og den 30. januar 1851 bliver August Theodor født. Den fjerde søn, Hans Peter, bliver født den 30. oktober 1853. Drengene er blevet født med godt to års mellemrum. Der går imidlertid næsten fire år, før familiens eneste datter kommer til verden. Johanne Oline Henriette Louise bliver født den 10. september 1857.

Ud fra forskellige arkivalier vil jeg fortælle historien om deres liv, så godt som oplysningerne tillader. Det skal straks bemærkes, at det er en barsk historie om mistrivsel og fattigdom. En historie om hvordan det sociale og retslige system fungerede i anden halvdel af 1800-tallet.

Carl Ludvig – ældste søn

I de første 13 år af familiens liv i Silkeborg kan de kun følges i kirkebøgerne og i folketællingerne. Familiens ældste søn, den

12-årige Carl Ludvig, bliver imidlertid den 18. marts 1858 dømt ved Silkeborg Birk for tyveri og får en straf på 14 dages fængsel. Det er en hård straf for en 12-årig, som tyder på, at der har været problemer tidligere med at holde Carl Ludvig på lovens grund. Normalt ville en 12-årig dreng være blevet idømt risning (slag med ris). Den 1. februar 1860 bor han stadig hjemme hos forældrene. Der går næsten ni år, inden vi igen møder Carl Ludvig i arkivalierne. Den 30. januar bliver han indlagt på den netop ibrugtagne fattiggård i Nygade. Den 18. marts samme år forlader han fattiggården uden tilladelse for den 31. maj at blive indlagt for anden gang. Kort tid efter stikker han igen af fra Fattiggården, men bliver indlagt for tredje gang den 1. juli 1869. Den 9. august 1869 forsvinder han igen. Denne gang for en længere årrække. Han rejser nemlig til Hamborg. Her får han arbejde og bliver i januar 1875 gift med Catharine Heyer. Den 18. marts 1877 får parret en søn, som får samme navn som

Den østre længe af hovedgården med lejligheder. Ca. 1880.

faderen. Hvad der sker i forholdet mellem ægtefællerne ved vi ikke, men den 26. juni 1881 kommer Carl Ludvig tilbage til Silkeborg med sin fireårige søn. De bliver indlagt på Fattiggården. Kort tid efter forlader Carl Ludvig både søn og Fattiggård, men bliver hentet tilbage af politiet den 22. juli. Den 13. september 1881 får han en dom for tyveri, bedrageri og falsk ved Silkeborg Birk. Straffen bliver hård, idet han får 6 x 5 dage i fængsel på vand og brød. Domme på vand og brød lyder måske i vore øren ret lempelige, men var faktisk temmelig barske. Modtagerne var ofte i en dårlig fy-

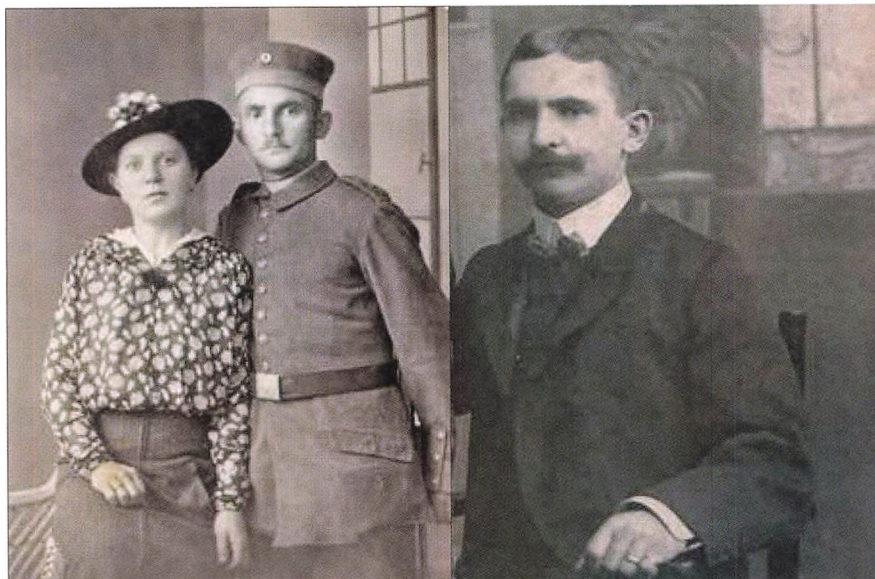

Sønnen Carl Ludvig som konfirmand - i lånte klæder.

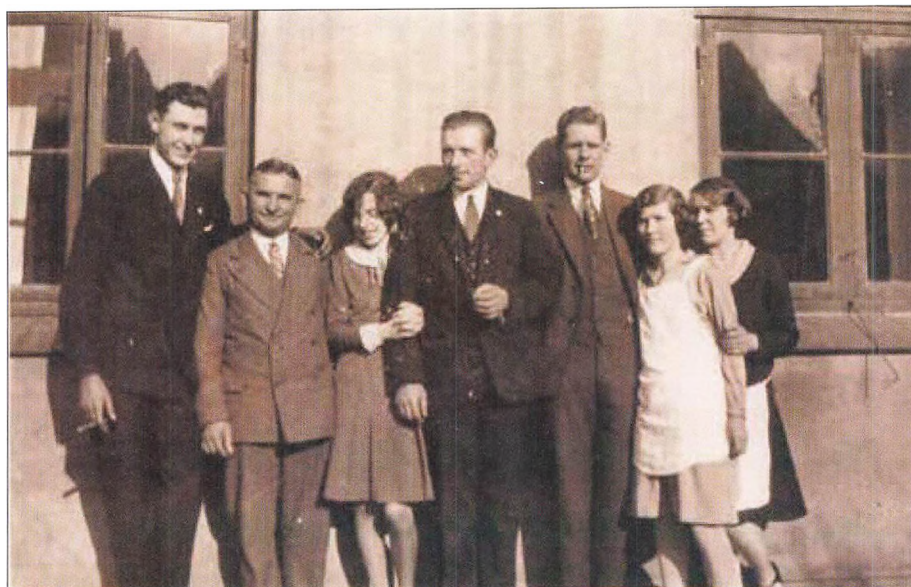
sisk forfatning, og efter hver uge skulle fangen tilses af en læge, inden en ny uge kunne påbegyndes.

Tilbage på Fattiggården stikker han hurtigt efter af igen, men bliver indlagt den 1. november. Den 7. november 1881 forlader han sin fireårige søn og Silkeborg Fattiggård for at udvandre til Amerika. Det har ikke været muligt i Fattigvæsnets sager at finde oplysninger om udvandringen. Han har altså selv kunnet finansiere udvandringen til Amerika. Noget kunne tyde på, at det tyveri, han gennemførte nogle måneder tidligere, havde kastet de nødvendige kroner af sig. Som det senere skal berettes, var hans yngre bror immigreret syv måneder tidligere på fattigvæsnets regning.

Sønnen, Carl Ludvig Ottendahl, blev på Fattiggården sammen med sin farmor og farfar, indtil han som 14-årig var blevet konfirmeret. Han rejste den 25. april 1891 til Them for at arbejde for Petersen i Hjortballe.

Sønnen Carl Ludvig som nygift soldat og som selvstændig glarmester.

Carl Ludvig med sønner og svigerdøtre.

Unge Carl Ludvig, vender imidlertid efter nogle år tilbage til Hamborg-området, hvor han blev født. Han bliver uddannet som glarmester og får senere egen forretning i Altona.

Den 15. juni 1906 gifter han sig med Amalie Elisa Ottendahl, og de får den 20. november 1906 en dreng, som får navnet Ludvig Karl Anton Ottendahl. Tre år senere, den 23. december 1909, får de sønnen, Karl Wilhelm. Ægteskabet går imidlertid ikke godt, og der følger en skilsmisssag, hvor det ses, at hustruen har været utro med en glarmestersvend. Parret bliver skilt i 1914.

Carl Ludvig gifter sig igen den 2. april 1916 med Ida Martha Ottendahl. Sammen får de den 20. november 1919 sønnen Ludvig Karl Anton Ottendahl. Heller ikke dette ægteskab er vellykket, og de må skilles. Af skilsmisseeafgørelsen ses det, at der har været vold fra begge sider. Skilsmissten trådte i kraft i maj 1925.

Carl Ludvig flytter i 1935 tilbage til Silkeborg, hvor han arbejder som glarmester og bor på Frederiksberggade 25 indtil 1950, hvor han som 72-årig kommer på De Gamles Hjem på Færgevej i Alderslyst. Han dør det samme år på sygehuset i Silkeborg 73 år gammel.

Frederik Ferdinand – næstældste søn

Den næstældste søn, Frederik Ferdinand, bliver konfirmeret i 1862. Han er uden tvivl derefter kommet ud at arbejde. Han fraflytter kommunen, men kommer tilbage i 1874, hvor han er arbejdsmand. Den 19. november 1874 bliver han i Silkeborg gift med tjenestepige Caroline Skammelsen, der er født i Hørning Sogn den 17. februar 1851. Frederik bliver ansat som papirarbejder, og de får en lejlighed i den østre længe, nr. 6, på Hovedgården, samme sted som hans forældre

havde boet. Det ser ikke ud til, at parret får nogen børn. Frederik Ottendahl kommer til at leve et liv uden for både fattigvæsen og retssystem. Han dør den 25. marts 1909, 60 år gammel, som papirarbejder. Konen, Caroline, bor fortsat i boligen på Hovedgården i 1917. Hun flytter imidlertid til Frederiksberggade 23, hvor hun bor i 1923.

August Theodor – tredie ældste søn

Frederik Ferdinand var et roligt gemyt – det samme kan man ikke sige om den tredie ældste søn, August Theodor.

August Theodor Ottendahl blev født i Silkeborg den 30. januar 1851. August Theodor var det tredie ældste barn ud af fem, hvor kun den yngste var en pige, Johanne. August Theodor blev konfirmeret i april 1865, hvor han får ganske pæne karakterer for både opførsel og evner. Den 1. februar 1870 står han anført som arbejdsmand i folketællingen og bor til leje hos en familie i Silkeborg. Kort tid efter – den 15. marts 1870 – får han sin første dom i Lysgård Herred. Den 29. marts 1871 dømmes han ved Silkeborg Birk for løsgængeri 24 dages tvangsarbejde. Den 18. januar 1872 indlægges han første gang på Silkeborg Fattiggård i Nygade. 18 dage senere stikker han af fra Fattiggården. Vi kender ikke hans færden, før han igen dukker op i Lemmebogen den 15. april 1875, hvor han igen indlægges på Nygade. Den 1. juli stikker han af til Virklund, hvor han imidlertid afhentes om natten af politibetjent Lemming og fattiggårdsbestyrer Lars Madsen Frøberg. Den 10. oktober 1875 idømmes han 3 x 5 dage på vand og brød for vold mod politiet. I 1879 er han i en periode indsat i Vridsløse. I maj 1880 møder vi igen Theodor i Silkeborg. Den 3. maj 1880 indlægges han igen på Silkeborg Fattiggård. Han rømmer hurtigt fra gården igen, men indlægges for

fjerde gang den 22. maj 1880. Fattiggården på Nygade havde ingen "Bølleafdeling" eller lukket afdeling. De indlagte, som var voldelige, eller som bare stak af fra stedet, havde man dårlige muligheder for at opbevare. To dage senere vælger man derfor at overføre August Theodor Ottendahl til Tvangsarbejdsanstalten i Horsens. Han var da 29 år gammel. Det var en lidt halvdyr foranstaltning for Fattigvæsenet, men man mente, det var nødvendigt i forhold til Theodor.

I Horsens har han allerede den 22. september 1880 anmodet om at blive frigivet for at

Tvangsarbejdsanstalten

søge arbejde, men han har fået det svar, at han ikke kan frigives, uden at han allerede har tilsagn om en arbejdsplads. I de følgende måneder gør han sig mange tanker om det logiske i den procedure, og han indsamler ret detaljerede oplysninger om mulighederne for og omkostningerne ved at emigrere til Amerika. Den 16. januar 1881 skriver han en lang og ganske velformuleret ansøgning til myndighederne, hvori han retter en skarp kritik mod forholdene på Tvangsarbejdsanstalten omkring mulighederne for at søge arbejde og dermed blive løsladt fra anstalten. Han søger endvidere om at få mulighed for at emigrere. Ansøgningen til kommunalbestyrelsen i Silkeborg ser således ud:

Horsens Arbejdsanstalt den 16. Januar 1881.

Ærede Bestyrelse!

Den Resolution af 22. September 1880 lydende paa, at den af mig søgte Hjælp til at forlade Anstalten ikke kan ydes, medmindre at jeg kan fremlægge Bevis for at have fundet Arbejde, har jeg modtaget og overvejet og indset, at naar undtager Begrebet "Indespærring", lader der sig intet udrette med Samme. Thi for det Første er Anstalten en afspærret Plads, som man ikke kan forlade for at søge Arbejde. For det andet er Anstalten paa Grund af Folks Fordomme et slet Anbefalingsbrev for den der – hvad enten det nu sker skriftligt eller ei – søger Arbejde. Man maa selv Samme til Folk og kiende, som om man ikke kjender Anstalten. For det Tredje kan man ikke erholde Arbejde uden Papirer, og min Skudsmaalsbog ligger paa Varde Politikammer. Resolutionen er altsaa en klar Benægtelse maaske paa Grund af, at man tror ikke at kunne stole paa – Nu det er saadan et Menneske, som kan tabe mere, end der lader sig gjenkende i sin Hjemstavn. Men Udsigten til for stedse at skulde staa under den europæiske Civilisations Septer og holdes inden for dens Betrængeligheder Fylningers Mure er baade nedtrykkende og bekostlig. Med Bestyrelsens Tilladelse er min Bøn derfor, at den én Gang for alle vil gjøre en stor Anstrengelse og med det heri Landet i slige Tilfælde brugelige velvilje Udstyr og Befodringsmiddel lade mig rejse til Amerika. Der, i et nyt stort og rigt Land, kan jeg, tror min Ringhed maaske blive til noget. Bestyrelsen tillader mig i det mindste mig at fremsætte de Punkter hvormed jeg forslaar et tilladeligt Udstyr: 1) Fri Reise til York. 2) 100 kr. i Landgangspenge som udbetales, naar jeg træder ombord. 3) Et Sæt gode Klæder med uldent tøj og Hat og Fjederstøvler. 4) 20 kr. til en engelsk Sprog-

bog, et Kort over Amerika med kortfattet Geographi og til en Reisebeskrivelse kaldet "Amerika i min Tid" og endelig 5) 10 kr. i Haandpenge, som tillige med de 20 kr. til Kort og Bøger udbetales mig, saa snart min Bestyrelse tager mig ud af Anstalten. Jeg kan da strax fremskaffe mig det Omtalte og saa saaledes vinde mere Tid for at sætte mig ind i Sprogets og Landets Forhold.

De 100 kr. i Landgangspenge kunde muligt for Bestyrelsen tage sig ud som et overdrevent rundt Tal. Men naar man betænker, at der i York opholder sig flere Tusinde Indvandrere, udtærrede Skikkelser; der intet have til Næring, intet til at klæde sig i, disse ere nøgne for Mavens Krav.

I den, af Indvandrere overbefolkede By er der intet Arbejde at opdrive, og de have ikke Midler til at Solle sig ud over det overfyldte Foramerika, 60 – 70 Mile ind i Landet, hvor Nybyggere udfolder en levende Virksomhed og giver rigeligt Arbejde og Fortjeneste for enhver, der da kan tjene saa meget, at han kan understøtte sig selv. Disse Menneskers uforskyldte Elendighed ere udsprungne af den Omstændighed, at de have besiddet utilstrækkelige Landgangspenge, og ikke strax maaske Tilkøbe af Mangel paa Prioritering – have haft Evne til at sætte sig ud over det betrængte Foramerika. Naar man betænker, at dette reducerer Størrelsen sig selv. De 20 kr. til Sprogbog, Amerikakort og Reisebeskrivelse, hvis fortrinlige Traad giver mange nyttige Oplysninger i et fremmed Land, hvor ogsaa Sproget er Fremmed, uundgaelig nødvendige for Prioriteringens Skyld, og den der ikke er i besiddelse af samme, kan godt sige, at han er forloren eller mere tilbagetrængt i Amerika end der hvor han kom fra.

Hvad de 10 kr. som Haandpenge andgaaer, da er de paa ingen maade af Kaadhed fremsatte som et Leiekøb. Men man kunne

ikke saadant efter et 30 Aars Ophold, tage Afsked fra den Egn, hvor man er født uden at vise sig ædelmodig lige overfor Slægt og enkelte Venner. Kun det kan jeg holde, at der skal hverken drikkes eller spises.

Saa fremt den ærede Bestyrelse nu, hvad saamange anden Bestyrelse i Landet efter lignende Andragende fra lignende, saa ofte have gjort og endnu gjøre – haver Lyst til at fremme den Velgjerning, hvortil disse linier sigde og i Overensstemmelse med Samme, da er det med Indbefattelsen af en bestemt Bøn til, med stor Taknemmelighed og faa min Vilie. Men uden denne Opfyldelse skal jeg virkelig ikke til Amerika paa nogen som helst Betingelser.

Og denne Bøn er: at Maren Dyrkop under særskildte lignende Betingelser med Landgangspenge, Udstyr og Reise med Kommunalbestyrelsens Hjælp, maa gjøre Reisen med om bord på samme Skib.

I heldigste Tilfælde, er Bestyrelsen vel af den Godhed, at tage mig ud indtil Afreisen Nærmer sig.

*Med Agtelse
August Theodor Ottendahl*

Med dette brev fra August Theodor Ottendahl kom der den 17. januar 1881 en følgeskrivelse fra ledelsen af Tvangsarbejdsanstalten i Horsens, der indledes sådan:

"Idet jeg fremsender vedlagte Brev fra Ottendahl unnlader jeg ikke at ledsage dette med Følgende.

Skjøndt jeg ved vel, at det ærede Fattigudvalg kjender Ottendahl bedre, end jeg kjender ham og tillige er sig bevidst, hvad der efter Omstændighederne maa være rigtig at foretage i denne Sag, kan jeg dog ikke unnlade at indstille, at jeg anser det for heldigt, at forhjælpe ham til at udvandre, om

ikke just på de glimrende Betingelser, som han foreskriver."

Fra Anstalten konkluderer man, at det er at anbefale kommunalbestyrelsen at betale for Ottendahls udvandring, idet han i løbet af nogle få år vil koste kommunen et større beløb i forskellige foranstaltninger. Man skriver: "Ottendahl er en slet og farlig person for Samfundet." På anstalten er hans opførsel sådan, at man er nødt til at isolere ham fra de andre på anstalten for at undgå, at han gør skade på andre.

Men hvad er der med denne Maren Dyrkop, som han vil have med til Amerika på de samme betingelser? Er det en kæreste eller bare en bekendt? Ved han, at det er så attraktivt for kommunen at betale for hans udvandring, at han kan tillade sig dette yderligere krav?

Den 28. februar er ledelsen på Tvangsarbejdsanstalten så langt fremme med sagen, at man sender et brev til Silkeborg med et konkret tilbud til Ottendahl.

"Eftersom jeg nu fornemmer, at Sagen angaaende Ottendahls eventuelle Udvandring nogenlunde kan overskues, skal jeg tillade mig at meddele Følgende. Ottendahl har i dag erklæret sig villig til at udvandre til Canada paa følgende Betingelser: Fri Reise fra Horsens, 2 sæt Klæder nemlig 1 sæt anstændige Klæder og et sæt Arbejdsklæder, 1 par Støvler og 1 par Sko.

*Til Sprogbog og Haandskildning under Overfarten 7 kr.
De øvrige Udgifter vil blive omtrentlig:*

*Reisen fra Horsens til
Hamburg 12 kr. 19 øre
For sikker ledsagelse til Hamburg 25 kr.
Fra Hamburg til Canada 100 kr.*

Sengetøj og øvrige Udgifter
 paa Skibet 10 kr.
 Til Underhold paa Reisen fra Horsens til
 Hamborg 1 kr. 50 øre
 For at udholde en mulig arbejdsløshed i
 Begyndelsen i Amerika har han begjæret,
 som skulle udbetales ham ved Landgangen
 i Amerika 50 kr.
 Denne Post fornemmer jeg, hvis det ærede
 Fattigvæsen maatte ønske det, kunne
 nedsættes til 25 kr.
 Klæderne antager jeg vil
 koste omtrent 70 kr.
 Summa 275 kr. 69 øre

Til Silkeborg Kommunalbestyrelse

Fattiggaarden her har længere Tid været belemret med to faste Lemmer, som det er umuligt at holde til Orden og i det Hele at have dem paa Fattiggaarden, naar ikke at Moralitet og anstændighed skal tilintetgjøres på Anstalten.

Den ene er August Theodor Ottendahl, søn af en indlagt paa Fattiggaarden. Ham have vi i flere aar maattet fjerne til Horsens Arbejdsanstalt, hvor han ogsaa skal være til megen Plage.

Den anden er Maren Dyrkop, Enke efter en her forhenværende Snedker Dyrkop. Hun deserterer idelig fra Fattiggaarden, paadrager en stor Udgift, og er ikke heller til at have paa Gaarden.

Vi have derfor taget den Beslutning, da de begge ønske at udvandre til Amerika efter Brevveksling med hr. Inspektør Eriksen paa Arbejdsanstalten i Horsens, at anvende op til 500 kr. Ekspedition. Udstyring m. v. og vi have tænkt os at den rette Maade hvorpaa dette kan ske efter er, at Bestyrelsen for Fattiggaarden laaner det fornødne Beløb – indtil 500 kr. af herværende Sparekasse under Garanti af Fattigkommissionen, der da vil optage det Fornødne til Afdrag og

Rente paa sit aarlige Budget, indtil laanet er betalt.

At det vil være til Fordel for Fattigvæsnet fremgaar deraf, at vi efter de aars Forløb ere fri for dem med en Udgift af - - - - , naar de boe her ville blive tilført Fattiggaarden en Udgift af mindst 300 kr. aarligt til deres Livsstil.

Fattiggaarden tillader sig at andrage om fornøden Bemyndigelse til at udføre sin tagene for Communen saa fordelagtige Beslutning.

Fattiggaardsbestyrer Jens Larsen

Plakat fra 1890

Ottendahls ansøgning imødekommes. For i alt 426 kr. og 9 øre lykkes det at få fragtet med en enkeltbillet både August Theodor Ottendahl og Maren Dyrkop til Amerika. Hvordan deres skæbne blev i det ”rige paradys” ved vi ikke. Fattigvæsnet konklusion var, at man på kun et par år kunne spare mere, end det ville koste med to enkeltbilletter til Amerika.

Hans Peter – fjerde og yngste søn

Den yngste af de fire sønner, Hans Peter, støder vi på en meget trist baggrund på i kirkebogen. Den da 15-årige unge mand begår selvmord. Den 19. juni 1869 druknede han sig selv i åen og blev fundet den 19. august med en sten om halsen. Hvad der fik den unge mand til at vælge den løsning ved vi ikke. Han boede hjemme hos forældrene på det tidspunkt, hvor hjemmet var ved at gå i opløsning. Ca. fem måneder efter selvmordet må forældrene og lillesøsteren flytte på Fattiggården. Af en eller anden grund har de mistet deres tilknytning til Papirfabrikken og dermed også deres bolig på Hovedgården. Familien har efter al sandsynlighed været meget fattig i 1869.

Forældrene og yngste barn på Fattiggården

Den 4. december 1869 bliver forældrene Henrik Ludvig Ottendahl, hans kone Ane Margrethe og deres da 12-årige datter indlagt på Fattiggården. Efter i næsten 25 år at have haft deres eget hjem er fattigdommen blevet så stor, at man må gå på Fattiggården. Det var en markant begivenhed for familien, der dermed mistede sin frihed på mange måder. Faderen var da 50 år gammel og moderen 51 år. I Lemmebogen ses, hvad familien medbragte af tøj og husgeråd ved ankomsten, og det var ikke meget. Forældrene bliver på Fattiggården livet ud. Henrik Ludvig dør som 63-årig af brysttæring (lungetuberkulose) den 2. februar 1883. Ane Margrethe dør på Fattiggården den 13. januar 1902, 83 år gammel.

Yngste barn – datteren Johanne Oline Henriette Louise

Familiens yngste barn, Johanne Oline Henriette Louise – kaldet Louise – er som nævnt 12 år, da hun og forældrene flytter ind på

Fattiggården. Første gang vi møder Louise i arkivalierne er den 29. september – kort før hendes 16 års fødselsdag. Hun er offer i en sag ved Silkeborg Birk. I sagen anklages en gartner i Silkeborg for to gange at have forført Louise til utugt, inden hun er fyldt 16 år. Begge gange skete det ved Lunden på Vestergade. Manden erkender at have været sammen med pigen, men var ikke klar over, at hun kun var 15 år. Mindstealderen var på det tidspunkt 16 år. Det fremlægges i retten, at Louise på Fattiggården havde vist de andre beboere, hvordan man lå, når man var sammen med en mand. Det fremhæves i retten, at Louise er opvokset på Fattiggården. Retten frifinder manden på grund af sagens omstændigheder.

Louise kommer første gang ud fra Fattiggården den 1. maj 1874, efter at hun er blevet konfirmeret. Fire år senere kommer hun tilbage som tjenestepige. Hun føder den 3. januar 1879 en dreng, som får navnet Frederik Karl Ferdinand Ottendahl. Som barnefader udlægger hun en tjenestekarl fra Silkeborg. Louise afgår efter aftale fra Fattiggården den 1. juli 1881 uden sønnen, der bliver på Fattiggården. Hendes mor og far er på det tidspunkt også på Fattiggården, og sandsynligvis har moderen taget sig af det toårige barnebarn, da Louise rejser.

Den 4. maj 1882 gifter Louise sig i Nimtofte ved Randers med tjenestekarl Søren Nielsen Sørensen. Søren er født den 1. marts 1857 i Hillested Sogn, Maribo Amt, søn af en enke og gårdkone. Louise er selv tjenestepige på en gård på det tidspunkt. Parret flytter til Grenå, og den 1. maj 1883 henter de Louises da fireårige søn hjem fra Fattiggården i Silkeborg. I Grenå arbejder Søren nogle år senere som fodermester på Slemminggården.

Sønnen Frederik Karl Ferdinand Ottendahl arbejder i 1901 på Anholt Havn.

På øen har han truffet sin kommende kone, Karen Maren Jacobsen. Frederik har på det tidspunkt en søn, der blev født den 14. januar 1900. Moderen til sønnen, Eugen Valdemar Ferdinand Ottendahl, kender vi ikke, men han vokser op sammen med sine nye halv søskende. Frederik og Karen bliver gift i kirken på Anholt den 28. april 1901. Den 5. juli samme år føder hun deres første datter, Signe Karoline Marie Ottendahl. I 1909 får de endnu en datter, Fernanda Frederikke, og i 1913 får de sønnen Ferdinand Frederik Carl Ottendahl.

Maren Dyhrkop, født Pedersen

I forbindelse med August Theodor Ottendahls ansøgning til Kommunalbestyrelsen i Silkeborg i 1881 om at få bevilget penge til at udvandre til Amerika støder vi første gang på Maren Dyhrkops navn. August Theodor stiller som et krav, at Maren udvandrer til Amerika sammen med ham og på de samme vilkår.

Maren blev født den 7. november 1835 på Haarup Mark i Linå Sogn som datter af husmand Erik Lauersen og hustru Kirsten Maria Andersdatter. Hun bliver konfirmeret i foråret 1850, hvor hendes far allerede er død og kommer ud at tjene. Som tjenestepige i Silkeborg møder hun Johann Heinrich August Dürkopp, der er født i Lübeck den 19. september 1831. August, som han kaldes, er uddannet snedker. De bliver gift i Silkeborg den 22. juni 1858. Deres første barn, Sophus Theodor, bliver født i Vejle Amt i 1859. Familien flytter imidlertid til Them, hvor det andet barn, Andreas August, bliver født den 30. november 1861. Det tredje barn kommer til verden i Silkeborg den 14. januar 1865. Det blev også en dreng, der kom til at hedde Christian Felix. Den 27. juni 1868 føder Maren deres fjerde søn, Sivert Marius Dyhrkop. Det femte barn, Maren føder, blev

en pige. Hun kom til at hedde Ane Marie Magdalene og blev født den 5. juni 1871. Pigen dør imidlertid af lungebetændelse, da hun er 13 måneder gammel.

Det skal straks nævnes, at efternavnet er stavet forskelligt i næsten alle dokumenter. Børnenes far skriver selv Dürkopp, mens Maren skriver Dyhrkop. Folketællingen i 1870 bliver lavet den 1. februar, og på det tidspunkt bor familien endnu samlet i sidebygningen til Østergade nr. 5. Mens Maren er gravid med parrets femte barn, ser det ud til, at August forlader familien. I en senere optegnelse fra Fattiggården står Maren anført som enke. Manden er imidlertid ikke død i Silkeborg. Den 15. december 1870 flytter den gravide Maren ind på Fattiggården på Nygade sammen med de to mindste sønner på to og fem år. De to ældre sønner, Andreas og Sophus, på henholdsvis ni og elleve år, er ikke med, og det har ikke været muligt at følge dem fra december 1870. De kan evt. følge deres far, hvilket ikke er særlig sandsynligt, eller de kan være kommet i pleje/ud at tjene.

Efter et halvt år på Fattiggården føder Maren datteren Ane Marie, der som nævnt dør af lungebetændelse 13 måneder senere. Fadderne ved dåben er udelukkende fattiglemmer. Indtil maj 1877 ser fattiggårdsopholdet ud til at forløbe uden den store dramatik, men den 6. maj forlader hun Fattiggården uden tilladelse for igen at blive indlagt, som det kaldes i Lemmebogen, den 28. maj. Allerede den 10. juni 1877 noteres hun igen som bortgået uden tilladelse. Denne gang er hun ude i lidt mere end tre måneder. Natten mellem den 20. og 21. marts 1878 stikker hun igen af - også denne gang uden sine drenge. Denne gang er hun væk fra Fattiggården i 18 måneder. I foråret 1879 er sønnen Christian blevet konfirmeret, og han kommer ud at tjene hos Hans Madsen

i Voel. Han er da 14 år gammel. Maren har formentlig ikke været med til sønnens konfirmation, da hun på det tidspunkt er bortgået. Allerede i september 1879 bortgår hun igen uden tilladelse. Denne gang er hun dog tilbage efter to måneder. Hvad hun laver under disse ophold uden for Fattiggården ved vi ikke, men kan ud fra fattiggårdsbestyrerens senere udtalelse se, at det ikke har været noget, som han har fundet passende. Den 1. april 1880 får hun fæste i Skanderborg og forlader lovligt Fattiggården, men kun for 10 dage senere at komme tilbage. Den 29. april 1880 stikker hun igen af, men kommer tilbage den 19. juni for igen at forlade Fattiggården uden tilladelse den 13. august 1880. Denne gang er hun væk i godt tre måneder. Fattiggårdsbestyreren synes, det er svært at holde en passende moral og orden på Fattiggården med en beboer som Maren, der konstant overtræder reglerne, uden at han kan stille det helt store op. Sidste gang hun forlader Fattiggården i Silkeborg, er efter aftale, og denne gang rejser hun med toget til Hamborg, hvorfra hun immigrerer til Amerika. Hendes yngste søn på 12 år bliver på Fattiggården.

I perioden mellem 1872 og 1880 er August Theodor Ottendahl med jævne mellemrum også indlagt på Fattiggården i Silkeborg, og de har i disse perioder haft rig mulighed for at lære hinanden at kende, Maren er 15 år ældre end August.

I et kortfattet brev til kommunalbestyrelsen, der ikke er dateret, men formentlig sendt i februar 1881, skriver Maren: "Jeg vilde gjerne bede om, at det kunde ikke lade sig gøre, at jeg kunde komme til Amerika,

saasart som der gaar Skib". Senere i brevet beder hun om, at man ville betale for, at hun kunne komme derfra. Som nævnt er fattiggårdsbestyreren tilfreds med at slippe af med Maren Dyhrkop, fordi hun i høj grad er med til at ødelægge moralen på gården.

Den 12. april 1881 har Maren i Hamborg sammen med rejsefællen August Theodor kvitteret for modtagelse af et sæt spise- og sengebilletter, 10 kr. og 5 kr. i lommepege samt en anvisning på 25 kr. og 60 øre eller 6 ¼ \$, som udbetales før landgang i Amerika – de såkaldte landgangspenge. Hun får desuden 1,35 kr. til middagsmad og kaffe med brød, der fortæres i Hamborg inden skibets afgang. Der har ikke været nogen på kajen i Hamborg, der vinkede farvel til Maren og August Theodor. Manden fra Tvangsarbejdsanstalten i Horsens, der af sikkerhedsmæssige grunde fulgte dem til Hamborg og udbetalte midler til dem, har formentlig åndet lettet op, da skibet sejlede med de to silkeborgensere om bord. De havde som nævnt kun fået en enkeltbillet. Silkeborg Fattigvæsen overlod gerne "den ny verden" til August Theodor og Maren. Det har ikke været muligt at finde de to i de canadiske arkivalier. Hvordan deres skæbne blev, kan vi kun gisne om.

KILDER:

Kirkebøger.
Folketællinger.
Lemmebogen. Protokol for Silkeborg Fattiggård. Silkeborg Arkiv.
Domme og retssager. Silkeborg Birkedommer. Landsarkivet for Nørrejylland.
Mappe med fotos og personlige papirer vedrørende den yngre Carl Ludvig Ottendahl. Silkeborg Arkiv.

To guldsmedeskæbner i Skanderborg - en sygelig svensker og en tyvagtig tysker

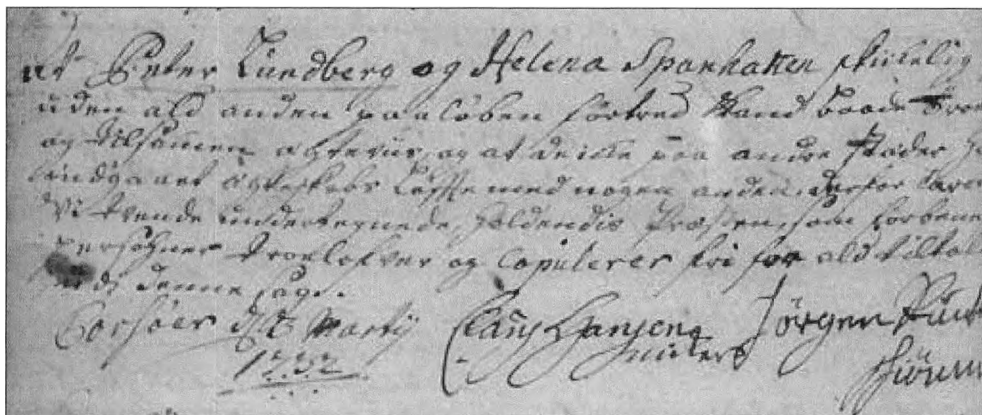
Af: Henning Nicolaisen

Selvom Skanderborg fik sine købstadsrettigheder allerede i 1583, var der ikke meget grundlag for, at en håndværker kunne klare sig, for der var kun omkring 500 indbyggere de første par hundrede år derefter – og tiderne var dårlige!

Den første guldsmed hed Niels Jensen og boede udenfor byen i Forlev. Han blev født c.1691 og blev gift med Karen Pedersdatter før 1720. (Han får nemlig en datter Mar-

grethe 1721.) Konens far hed Peder Kragstrup og står i matriklen 1688 opført som fæster af gård nr. 6 i Forlev. Gården overtages af sønnen Rasmus Pedersen, som afstår den til svogeren Niels Jensen (Guldsmed). Han begravnes 24.10.1760 – 69 år gammel i Skanderborg.

Der kendes ingen sølvtøj fra hans hånd, men i boet efter datteren fandtes flere sølvgenstande.

Peter Lundbergs giftermål med Helena Sparhaken 1732

Peter Lundberg

Svenskeren Peter (Petter/Peiter) Lundberg blev født i Kristianstad i Skåne – flere i byen får samme navn i starten af 1700-årene, og han er ikke fundet døbt.

Sandsynligvis via København får han borgerskab i Slagelse 16.10.1728. Han bor som ugift i byen de næste fire år – formentlig uden stor succes. Christian VI besøgte kongeslottet Antvorskov ved Slagelse i 1730, men han har sikkert ikke besøgt den unge håndværker!

Efter 3½ år forlader guldsmeden byen og får borgerskab i Korsør 17.5.1732. Forinden har han 13.3.1732 giftet sig med Helena med et besynderligt efternavn, der er svær at tyde.

Ægteparret får tre døtre døbt i Korsør, hvoraf de to første begravnes kort efter. Den sidste datter begravnes i Skanderborg, hvor familien må være flyttet til omkring årsskiftet 1740/41.

Datter Marie Cathrine døbt 27.1.1733 – begravet 19.2.1733

Datter Dorthea Anne døbt 27.8.1734 – begravet 4.9.1734

Datter Lisbeth Catharina døbt 13.11.1740 – begravet i Skanderborg 22.1.1741 Søn Johan Friederich døbt 8.4.1742. Står som 7½ år ved skifte 2.12.1749

Fra kirkebogen kan man læse:
“1741: Samme Dag [3’ p. Epiph:] blef

Guldsmed Lundbergs Barn fra Schanderborg begravet. [22. januar]

1742: Samme Dag [Dom: misericordiæ] blef Guldsmed Lundbergs Barn i Schanderborg døbt og kaldt Johan Friderich, holdt over Daaben af Niels Bases Hustru [8. april]

1742: 2den Pintz Dag blef Guldsmed Lundbergs Barns Daab confirmeret kaldt Johan Friderich baaren af Niels Bases Hustru og Tobakspinderens Hustru fulgtes med; Fadere Nicolai Bøg Peder Haunstrup, Wrold Peders Søn [14. maj]

1749: Dom: 23 p: T blef Guldsmed Lundberg, som længe hafde lagt syg, begravet [9. november]”.

Stempel og arbejder

Der kendes kun ét stempel fra den korte tid, han har arbejdet i Skanderborg. Formentlig er det det samme stempel, som er benyttet på Sjælland. (PLB = Peter LundBerg og en stjerne).

Af arbejder er der indtil videre kun fundet to spiseskeer, der begge er købt i Aarhus med flere års mellemrum og har de samme inskriptioner og årstal indgraveret.

Sønnen Johan Friederich er ikke fundet senere i livet – medmindre det er ham, der i 1788 deserterede fra den Riberske 2. jyske infanteri regiment efterladende tre små børn i yderste armod. Konen Kirsten Marie få ret til skilsmisse efter syv år!

Spiseske i sølv, glat i såkaldt Hanoveransk stil.

Samme som SBM 0762x0001: Ske.

Længde: 18,9cm.

Bredde: 4,6cm.

På bagsiden er der to gange stemplet: PLB og herunder en sekstakket stjerne. Dette mestermærke passer på Peiter Lundberg, der etablerede sig i 1741 i Skanderborg og dør i 1749.

Laf er glat. På bagsiden af skaftet er indgraveret: MPD og midt herunder M, meget tydeligt. Under dette LCSM og herunder KODST derefter 1768, alt dette er lavet med tætte prikker, dog noget utydeligt. Under dette A&K.J. og 1887. Under dette LKI og nederst 1913.

Der er hidtil ikke registreret andre arbejder fra denne mester:

Den kommende tekst: 'Skifte' er udtrykt på meget gammelt dansk, hvor man stavede, som man talte. Mange udtryk er fremmede, så bemærk derfor denne oversættelse:

Sterfbo = dødsbo

Den SahlMand = den salig mand

Anströgen = malet

Spindestol = spinderok

brecklige = skårede

Öldglas = ølglas

Tyðsk = tysk

Boer og stoele = borde og stole

gotFolck = godtfolk

Skifte efter guldsmed Lundberg i Skanderborg

Kilde: Skanderborg Amt, Skanderborg Amtstue, 1745-1750, fol. 304-305 (AO opslag 35-38)

“A^o 1749 dend 2 Decembr Indfandt sig i Sterfboen efter Afgl: Guldsmed Peter Lumberg i Schanderborg Nembl: paa Skifte Forvalteren Velædle Hr: Amptsforvalter Justsens Vegne Hans Lauritzen fra Schanderborg Amtstue, og paa Rettens Vegne udj Hr: Bircke-Dom=mer Gundorphs Absence, Andreas Bræmer her af Bÿen med tiltagne 2de Vurderings Mænd Naunl: Ras=mus Andersen og Christen Jensen - begge her af Bÿen, For i dag som 30te Dagen efter den Sahl: Mand, at foretage Registering og Vurdering til paafølgende Skifte og Deeling imellem Enken Anne Else Marga=rethe Lumbergs og Eeniste Barn Johan Friderich, 7½ Aar Gammel; Ved Forretningen Var overværende Enk=ken paa egne Vegne, hvor da er forefunden og forrettet som følger, Nembl:

I Den Eeniste Stue

1 half Sengested af Bøg med 2de Egge stolper der omkring		1m	
4 stk omfang med 1 Kappa og 1 Sænge-klæde af strøgt Lærret udj Sængen	1		
1 hvid Bolster under Dÿne er Gl:		1	8s
1 Olmerdugs overdÿne med blaae og Róde striber	1		
1 Lærretz Var til en hoved Pude		4	
2de OLmerdugs hoved Puder med blaae stri= ber		3	
2de Lærretz=Puder		18	
2de Gl: hörgarns budes Var	1	8	
1 Fÿhr Skriin med noget og Laas blaae anströgen		5	
1 Lidet Egge Skrin brun anströgen		2	
1 Liden böge Spinde stoel			8
Rock med tilbehör og 1 hasspe-træ		1	4
	4rd	5m	8
<hr/>			
	4rd	5m	8s
1 Tin the potte og		1	
3 p ^r hele og 1 pr bræcklige The-Kopper		1	

2de Glas tumler og 2de öld Glas		?	
2de spids Glasser			?
Johan Arendts Wahren Christendum paa tydsch		2	
1 Tydsck Psalme bog og 1dto bönnne bog			?
2de Danske Psalme böger		2	
1 Tydsck Huus-Postiil, er GI:		1	
Tilsammen	6rd	"m	?s

Videre angaf Encken icke at Være Sterfbo=

en tilhørende, thi hvad som ellers fandtes af boer og stoele, Var hende laandt til brugelig= hed af en og anden Got Folck, og ellers til dem der af skulle svare Leie, og hvad Gield der paa sterfboen kunde hæfte, kunde Encken sig nu icke alt erindre, og der fore for at forblive til Nærmere Skifte-Samling; At saaledes denne sinde er Passeeret bekræftes med un= derskrift. Datum ut Supra

Paa Velædle Hr Ampts-For=
valter Justsens Vegne -
Hans
Lauritzen

Paa Velædle Hr Bir??
kedommer Gundorphs
veigne HBræmer

Som Vurderings Mænd

Rasmus Andersen Christen Jenssen helena lumberg

A^o 1751 den 13 Janr: Vare underskrefne Nembl: paa Skifte-Forvalteren Velædle Hr Ampts- forvalter Ju??= sens vegne Hans Lauritzen fra Schanderborg Ampt?= stue og paa Rettens vegne Kongl: MajstsBircke-Dom= mer Christen Gundorph med 2de Mænd Naunl: Ras= mus Andersen og Christen Jenssen alle her af Skan?= derborg forsamlet, for sammesteds at foretage Endelig Skifte efter Afgl: Guld-Smed Peder Lumberg imellem hans efterlatte Encke Anne Heleene Margarete Lumbergs og eeniste Barn Johan Friderich 8½ Aar Gammel paa den eene samt boens Creditorer paa den Anden siide. Ved Forsamlingen Var overværende Encken med Lauværge Hr Hans Ottesen og som beskicket Formynder for Barnet Rasmus Fyhnboe hvor er foretagen og til ende fört som fölger; Encken med Lauværge blev af Skifte- Retten 3de sinde Lydeligen tilspurt, om de noget Videre Vidste boen at komme til Gode end

hvis Allereede Anfört og beskreven er, med formaning da saadant nu i tiide at Angive hvor til de svarede Nej, indtet Videre at Være bevidst.

Thi bedrager da Ald boens Indtægt sig til 6rd 14s

Derjmod dens Besværing

1: Skiftets Bekaastning

Skifte-Forvalteren og Bircke-Domme=

ren forlangede ej noget som deris u-mage

Skifte-Forvalterens Fuldmægtig ej hel=

ler for Skrifning i Stervboen, Men

Til Skiftetbrevet udfordres 3 Arck Stemp=

let papiir af No 20 til 24s

Skriver-Lön for 2de Arck á 3m efter Loven 1rd

Vurderings-Mændene for deris forret=

ning fornöyer Enckens

4m 8s
" "

2: Bortsköldig Gield

Encken Angaf at Være sköldig Nembl:

til Niels Damsgaard for Huus Penge 2rd"

Sörren Skoufoget Reede Laandte penge 1 2

Anders Guld-Smed her i byen 5

Mads Michelsen 4

Morten Bager 3 6

Christen Skoemager 4

Niels Andersen Skræder 3

Jens Höyerup 5 8

9rd 1m 6s

Friderich Nicolajsen Angaf og at have

til Gode i Sterfboen som Encken til=

staar 2

hvilken Gield Alt sammen har hæftet

paa boen förre den Sahl: Mands Död Summa

Over Boens Besværing er 9rd 3m 6s

Naar da Boens Indtægt og Besværing med hver=

anden Liqvideres, sees at Gielden ej paa 3rd

2m 8s siger tre Rixdr toe mark 8 s nær, kand blive

betalt, langt mindre noget til deeling; Og

efter som Creditorerne Ved dette Skiftes afhandling

icke har predenderet nogen udlæg for deris for=

deringer i denne Sterfboe, Men ihenseende ti?

Enckens slætte og kummerlige omstendigheder

fremdeelis Vil betroe hende samme endtil hu?
tiid efter Anden kand afbetale dennem, hvilke?
hun og lover som hun desuden er pligtig til, og d??=
hos beretter siden hendes Sahl: Mands Död Ved en=
hver af Creditorerne at have afdraget lidet; Saa er
Boens Ringe Effecter igien bleven Encken overle=
veret jmod at hun betaler dette Skiftes bekost=
ning og Alle Andre Vedkommende. Hvor v??
dette saaleedes er Afhandlet sluttet og til end?=
fört. Datum Skiftestædet i Schanderborg ut Sup??
Paa Velædle hr Amts= Paa Rettens Vegne
forvalter Justsens Vegne ?Gundorph
Hans
Lauritzen

Som Vurderings Mænd Paa egne Vegne
Rasmus Andersen Christen Jenssen Helena Lumberg
Som Enckens Lauvæрге
Hans
Ottesen

Paa Barnets Vegne som dens For=
mýnder Rasmus fýnboe”

Har lånt sig frem

Som man kan se i skiftet, så har guldsmed Lundborg ”længe lagt syg”. Der har derfor ikke været en indtægt til familien. Man har måttet låne sig frem, hvilket også fremgår af, at man bl.a. har haft et lån hos guldsmed Anders Pedersen Schanderup, der har etableret sig i byen omkring 1744. Konkurrencen fra den dygtige kollega har sikkert også gjort sit til, at der ikke var grundlag for to guldsmede i byen. I hvert fald dør han som yderst fattig - boende med kone og søn i ”Den eneste stue” i en lejebolig i Adelgade. Han begravnes 9.11.1749 i Skanderborg.

En vis Helene Lundberg bliver gift med Thomas Pedersen Brædstrup (f. 1727), der er bager i Horsens (Vor Frue Aarhus) 1.12.1756. Thomas dør 1771, og hun gifter sig igen 17.5.1774 i Horsens med en Hans Nielsen Grejs fra Vejle. Det er dog næppe guldsmedens enke rent aldersmæssigt.

Carl Wilhelm Martin Beuchel

Vi springer lige 50 år frem i tiden og finder en tysk guldsmedelærling i Braunschweig. Han blev født 1788 og er i lære hos Johan Heinrich Wilhelm Leusmann, der får borgerskab i 1799. Beuchel er sikkert kommet i lære nogenlunde samtidig, men afbryder sin læretid 2.7.1801. Han har altså ikke udstået læretiden på de fem år, der var sædvane. Grunden er angivelig, at han indkaldes til militærtjeneste.

Vi træffer Beuchel igen i 1811, hvor han er blevet sergent ved *Jydske Infanteri Regiments 3die Compagni* og gifter sig 22. juni med jomfru Christence Marie Tancke i Skamstrup sogn (Holbæk). Efter en kort graviditet(!) føder konen deres første barn 21.9. samme år i Skamstrup. Drengen får de kongelige navne Henrik Christian Frederik,

men ender på Haderslev-egnen som skrædder og drukner sig i en mergelgrav i 1877. Men der er mange efterkommere på egnen efter ham!

Næste barn er en pige, der får navnet Caroline Wilhelmine Maria. Hun bliver døbt i Helsingør 29.10.1813. Hun gifter sig med kgl. kapelmusikus Johan Peter Frederik Kruse (1819 - ?). De får en datter i København, Bernhardine Marie Christence Rosenbaum, født Kruse (1850-1929)

Hun var datter af hoboist ved Fodgarden, senere kgl. kapelmusikus Johan Peter Frederik Kruse (1819-?) og Caroline Vilhelmine Marie, f. Beuchel (1813-1886) debuterede 1869 på Aalborg Teater og blev 1872 skuespillerinde ved Folketeatret, hvor hun var i flere årtier. Hun medvirkede bl.a. i revyen *Nytaarsnat* (1877) og som Madam Ruder i *Hans Højhed* (1906)

Også søsteren Fanny Petersen, født Kruse (1847-1925) er skuespiller. Hun debuterede 19. november 1865 på Kasino som fangevogtersken i ”Dronning Krinoline den Store” og havde efterfølgende debut på Det Kongelige Teater 1867. Hun optrådte bl.a. i Tivoli i 1880’erne og var med i et par stumfilm 1912 og 1919. Hun var gift med teaterdirektør Vilhelm Petersen (1852-1939).

Krigsretssag vedrørende commandørsergent Beuchel 1815

D. 29. maj 1815 blev der indledt en krigsretssag mod sergent Beuchel i Skanderborg. Sagen drejer sig i korthed om, at Beuchel havde lovet at viderebringe et pengebrev. Brevet med de 38 1/3 Rbd. forsvinder på mystisk vis, og Beuchel må erkende, at han har ”forøvet brevbrækkeri”¹⁾.

Han angiver, at handlingen var sket på grund af trang, da han og konen med de to små børn ikke var i stand til at leve af hans gage, og at han ikke havde været i stand til at

tjene noget ved sin profession som guldsmed og signetstikker. Det anføres, at han er 28 år og har været ved regimentet i otte år og fem måneder. Han har udtjent sin capitulation, der var otte år. Han er senere lejet i året 1812 og har tjent ved andre regimenter. Han kom fra Hamborg til dette regiment og havde aldrig før været tiltalt eller straffet for nogen forbrydelser.

Pengene er væk, men han er villig til at betale pengene tilbage. Han bliver dog ”belagt med arrest”. Den 12. juni er retten igen sat, men sergenten er ikke mødt op. Man finder ud af, at han meget tidligt er gået hjemmefra med sin kone og ikke er kommet tilbage.

Den 3. dec. er herredsfoged Bagge indkaldt til Adelgade 36, hvor Beuchel havde boet til leje, men nu var undvegen. Sergentens ejendele bliver beslaglagt, selvom ejendele ikke var tilstrækkelige til at dække

på to år og Carl Wilhelm Bernhard Christian på kun 15 uger! Man finder ganske få genstande, bl.a. tekopper, klædebørste, lerpotter, lagen, dyne og noget ragelse!

Desuden er nogle ting lejet ud. Det drejer sig om guldsmedeværktøj (hamre, skruestik, file, vinkler, ambolt, stempel til teskeer m.v.) Derudover var der indleveret et guldur til reparation.

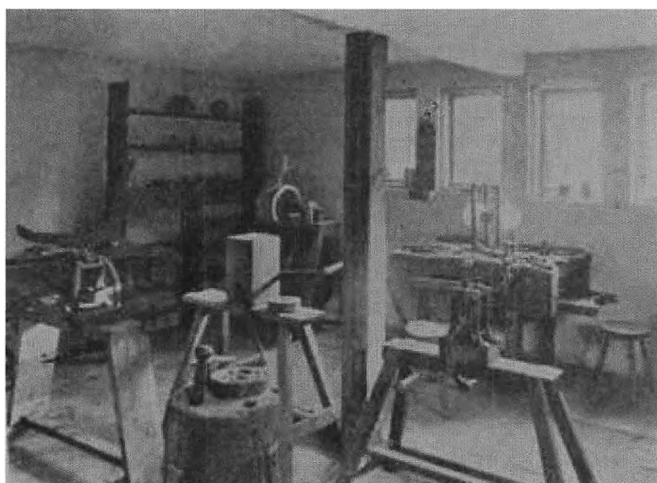
Den stakkels kone meddelte også, at hun så sig nødsaget til at flytte fra byen for at søge redning for sig og sine børn hos hendes stedfader, der var bosiddende i Aarhus.

Den 20. juni er Beuchel igen arresteret ved krigsrettens afholdelse.

Dommen betyder at han for bestandig bliver degraderet og skal føres 10 gange igennem spidsrodsskaren² af 200 mand i en dag, samt skal tilbagebetale de stjålne penge samt sagsomkostninger. Der blev dog ikke noget af at løbe spidsrod i denne omgang!

Det viser sig også, at han formentlig har været på flugt, selvom han nægter at ville løsrive sig fra regimentet. Han har ikke desto mindre meldt sig hos portbetjentene i Kolding. Grunden til denne springtur siges at være fortvivlelse over den forestående krigsretsholdelse! Han hævder også, at han var i en tilstand, hvor han ikke havde sine sanser i behold. Han havde kun fået 3 Rbd. med sig, og havde ikke andet at leve af og betale logi for. Derfor blev han uden vægning ført tilbage til Skanderborg.

Beuchel har ikke efterladt sig arbejder i sølv, og han har formentlig kun lavet reparationer og småting, der ikke behøvede den lovpligtige stempeling.

Guldsmedeværksted fra 1800-tallet

sagens omkostninger. Fallentens hustru var til stede med børnene Henrik Frederik Christian på fire år, Caroline Wilhelmine Marie

Familiens videre skæbne

Carl Vilhelm Beuchel forlader Skanderborg og er formentlig søgt mod syd. Det kan tænkes, at han har en bror, der gør karriere i sukkerindustrien i Braunschweig/Magdeburg. Han hedder Julius Wilhelm Beuchel. Det er i hvert fald forståeligt, hvis han finder tilbage til familien i hjembyen, hvor ingen har hørt om hans skæbne og de tragiske hændelser.

Julius Wilhelm
Beuchel (1791-1875)

Men med al den elendighed som tiderne bragte med sig – og ikke mindst de onde rygter, der opstår, når man er ude i noget småkriminelt, så er der ikke noget at sige til, at han flygter!

Konen tager som sagt til Aarhus og uddanner sig i øvrigt til jordemoder. Efter at der er gået den lovmæssige tid, inden hun må gifte sig igen, finder hun sammen med ungkarl og skræddermester Claus Lauridsen Høltzermann på 29 år. Hun noteres som 27 år ved giftermålet 22.nov. 1821. (Dvs. at hun kun har været 16 år ved vielsen med Beuchel.) Guldsmed Lyster i Aarhus er forlover.

Jordemoderen har skiftet efternavnet ud med Flohr. Det viser sig at hun er "uægte" barn af ugift spinderske Frederikke Marie Mortensen og udlagt barnefader Johann Detleff Flohr og døbt 1795 i domkirken i Aarhus.

Beuchels ældste søn dør i Haderslev i 1877, og lillebroderen er styrmand ved giftermålet i 1842.

Men der kommer fire børn mere til i konens nye ægteskab:

Marie Frederikke i 1822, Lauritz Ole Emil i 1824, Frederik Ferdinand 1825 og sidst Carl Johan Wilhelm 1831. Familien bor fra 1822-1825 Ved Åen, og i 1834 er de flyttet til Fiskergade, hvor det ser ud til at gå dem godt. Der er kommet en lærling³ til huset og desuden logerende. Den sidste adresse er Middelgade 127 (nuværende Mejlgade), hvor den yngste søn Carl (også kaldet Calle!) bor hos dem. Christence dør 29.8.1853, hvor ægteparret stadig bor i Mejlgade. Hun står endnu som jordemoder. Den forhenværende skræddermester dør i 1863 ved et besøg hos sønnen i Silkeborg.

KILDER:

Kirkebøger og folketællinger fra de berørte sogne.

Arkivet i Skanderborg

Chr. A. Bøje: Danske guld og sølvsmedmærker bd.2.

NOTER:

1) BREVBRÆKKERI = BRYDE BREVET OP

2) At løbe spidsrod er en militær straf, der i ældre tid anvendtes i forskellige europæiske lande. Straffen bestod i, at den dømte med blottede rygge skulle gå eller løbe mellem to rækker soldater, der stak ham med spyd eller i en senere tid slog ham med hassel- eller pilekæppe. Under Frederik IV's landmilitis fra 1701 skulle karle og unge husmænd deltage i militsen, fra de var 18 år, til de var 45. Hver søndag skulle de møde til eksercits ved kirken efter gudstjenesten. Første gang de udeblev fra eksercitsen, blev de idømt tre års ekstra tjeneste. Anden gang skulle de løbe tre gange spidsrod. Tredje gang blev de henrettet eller fængslet på livstid!

3) Lærlingen er Louis Islin, der er bror til Frederik Julius Christian Islin, der var guldsmed i Aarhus fra 1846. Han blev dømt som falskmøntner og døde af kolera i fængslet Stokhuset i København 1849.

Hvad et gammelt strygejern kunne fortælle

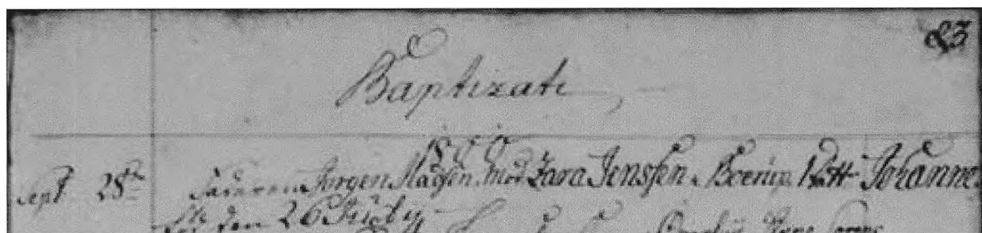
Af: Henning Nicolaisen

På jagt efter et godt loppefund var jeg for en tid siden i Odder, hvor mit skarpe blik faldt på et messingstrygejern. Det var fint dekoreret med ornamentik og et indprykket navn, der tydedes til Johanne Jørgens Datter og et årstal 1822. Efter navnet var der et enkelt G, der umiddelbart ikke gav mening. Det sidste tal i årstallet så også ud til, at det var blevet rettet på et senere tidspunkt.

Efter en del søgning blev den kære Johanne fundet. Hun boede ved folketællingen i 1834 i Gram, hvilket passede med det indprykkede G. Hun stod til at være 34 år og havde en søn, Thomas Nicolaisen, boende. Han var på det tidspunkt 11 år gammel.

Derudover havde hun en daglejer og enkemand på 58 år boende. Det var Jørgen Madsen, der viste sig at være Johannes far.

Johannes dåb i Katstrup

Han var blevet gift med Sara Jensdatter 7. juni 1800, og Johanne kom til verden kort tid efter – nemlig 26. juli 1800 i Katstrup Sogn. Hun blev døbt 28. september.

Der var i øvrigt ret stor aldersforskel på forældrene – faderen var kun 23 år, men moderen var 35!

Johanne blev konfirmeret i Venge Sogn i 1815.

Faderen blev tidligt enkemand, og derfor boede han nu i 1834 sammen med datteren Johanne.

Den mystiske søn

Hvor kom den mystiske søn, Thomas Nicolaisen, så fra? Kunne det mon tænkes, at de var i familie?

Nej, det var værre endnu, for det viste sig, at Thomas var et såkaldt uægte barn. Han blev født 9. juli 1823 som søn af Nicolai Thomsen af Vitten Sogn (Vitten Østergård) og den stakkels Johanne!

Den formastelige Nicolai kom ellers fra en pæn familie, hvor faderen, Ulrich Thomsen, var skovridder og jæger ved grevskabet Frijsenborg!

Desværre var det slet ikke første gang at man i skovridderfamilien havde været på ”jagt”:

I Halling Kirkebog står der skrevet:

d 5te May blev Qvind-Mennesket Ane Pedersdatter i Halling forløst med en Søn som i Hjemmedaaben d 7de Mai 1813 blev kaldet Ulrich. Til barne-Fader udlagde hun Skovrider Thomsens Søn Jens Thomsen ved Frijsenborg Skovhuus

Denne Jens Thomsen var såmænd bror til Nicolai!

Den formastelige Nicolai Thomsen var gift flere gange, bl.a. med Else Marie Christensdatter, der døde af tyfus 1844. Kort tid efter giftede han sig som 47-årig med den 22-årige Ane Larsine Kirstine Christensdatter. Han døde i Vebbestrup Sogn (Aalborg) 24. april 1865.

Men ellers gik det godt for den ”uægte” søn, Thomas Nicolaisen. Han blev konfirmeret i Skanderup Sogn i 1838 og fik karakteren ”meget god” i kundskaber og ”sædelig” i opførsel!

Han kommer ud at tjene på en gård i Fruering og møder sin tilkommende Karen, der tjener på præstegården.

Han bliver trolovet 5. juli 1845 og gifter sig 26. juli i Fruering Sogn med Karen Jørgensdatter (født 18. Feb. 1818 i Tulstrup). De slår sig ned i Hvilsted, og sønnen Jens bliver født et par måneder efter brylluppet – nemlig 11. sept. 1845. Sønnen Martin blev

født 10. sept. 1850 i Hvilsted og farmoren "husmandskonen Johanne Jørgensdatter på Balle Mark" er fadder.

Thomas gør også sin pligt ved militæret og deltager i treårskrigen som menig soldat fra 29. maj 1848 til 16. feb. 1851 i 3. forstærknings bataljon. Han var indlagt på både Odense og Fjellebro Feltlazaret. Han ansøger om erindringsmedaljen og får også ansøgningen bevilliget.

Sønnen Jens Jørgen bliver født 20. okt. 1853 i Torrild. Faderen er da "indsidder" i byen. (Jens Jørgen boede i Harlev/Jeksen senere). I de følgende år kaldes Thomas for inderste og daglejer.

I 1868 flytter moderen til Kattrup og er derefter på aftægt hos sønnen og svigerdatteren. Datteren Mathilde Johanne blev født 26. aug. 1857 i Tiset Sogn.

I 1880 boede Thomas i Kattrup by og døde 29. feb. 1896 i Harlev som aftægtsmand på Tåstrup Mark. Han blev begravet på Bering Valgmenigheds Kirkegård i Kolt sogn 7. marts 1896.

Johanne bliver en anstændig kvinde

Efter en lidt omflakkende tilværelse – bl.a. som tjenestepige i Skanderborg i 1831 – bliver Johanne endelig gift. Den udkårne hedder Jens Michaelsen og er søn af skomager Michael Nielsen og Anne Jensdatter i Skanderborg og blev født 1809.

Den 14. april 1831 dør Johannes mor, Sara, og giftermålet finder sted kort tid efter 8. oktober 1831. I 1840 bor de i et hus i Vitved, men i 1845 og 1850 finder vi ægteparret i Vrads Sogn, hvor manden står som gårdejer. De har et plejebarn boende ved navn Frederik Lundgaard. Han er født 1837 i Aarhus.

Ved folketællingen i 1855 er Johanne stadig gift med Jens Michaelsen, der er aftægtsmand – trods hans unge alder:

Plejesønnen Jens Thomasen viser sig at være søn af sønnen Thomas og hans kone Karen Jørgensdatter i Hvilsted Sogn. Ved dåben er Johanne fadder. (Hun er da bosiddende i Hvolbæk Sogn – syd for Stilling)

Jens Michaelsen	46	Gift	aftægtsmand	Skanderborg
Johanne Jørgensen	55	Gift	hans kone	Wesholdt Sogn
Jens Thomasen	10	Ugift	plejesøn	Hvilsted Sogn, Aarhus Amt

Ciftebrev fra Kirkebogat 1831, Hvilsted by						Hvilsted Sogn	
Bygning	Navn	Navn	Alder	Stilling	Stilling	Stilling	Stilling
	Jens Michaelsen	Johanne Jørgensdatter	46	46	Gift	Skanderborg	Wesholdt Sogn
	Jens Michaelsen	Johanne Jørgensdatter	46	46	Gift	Skanderborg	Wesholdt Sogn
	Jens Michaelsen	Johanne Jørgensdatter	46	46	Gift	Skanderborg	Wesholdt Sogn
	Jens Michaelsen	Johanne Jørgensdatter	46	46	Gift	Skanderborg	Wesholdt Sogn

Johanne en anstændig kvinde

Johannes far dør som enkemand og almisselem 2. juni 1855 i Forlev (Skanderborg). Han dør af "svækkelse" 72 år gammel.

Johanne og Jens bliver boende i Vrads, indtil Jens dør 12. februar 1868. Et par måneder senere flytter Johanne til Kattrup og bor på aftægt hos sønnen til hun dør 9. august 1873.

Hvem forærede det fine strygejern til Johanne? Var det den svigefulde Nicolai, der gav hende det som en slags betaling for ydelsen – i så fald fik han det billigt!

Eller var det faderen - der i forhåbning om snarligt bryllup - var den glade giver?

Var det måske en gave fra det herskab, som Johanne tjente hos? I hvert fald står hun som tjenestepige i 1831! Vi kan ikke vide det, men gaven er i hvert fald blevet brugt! Der er kraftige brugsspor på metallet og håndtaget er ret leddeløst. Men med næsten 200 år på bagen, kan man vel ikke forvente andet!

Lidt om strygejernets historie

For over tusind år siden brugte kineserne varmt metal til strygning før nogen andre.

Pander og andre beholdere med varmt kul/ aske blev presset over stoffet, mens det blev holdt af to kvinder. I Nordeuropa brugte man også sten, glas og træ til udglatning. Runde linnedglattere er fundet i flere vikingegrave. Hvordan de har været brugt er lidt uvist.

I slutningen af Middelalderen begyndte smedene at lave simple strygejern af jern med jernhåndtag. De var dog lidt upraktiske, da håndtagene blev varme efter en tur i ilden!

De ældste strygejern i Danmark er fra 1600-tallets begyndelse.

I 1700-tallet dukkede de første massive strygejern op. De blev i velhavende hjem varmet op på særlige stativer, som blev sat over ilden eller i en ovn. Da brændekomfurer blev mere almindelige sidst i 1800-tallet, blev de massive strygejern af støbejern de mest udbredte.

De gamle strygejern er hule, så der er plads til det såkaldte boltjern. Der lukkes med en skyde- eller svingklap. Man opvarmede strygejernets ved at lægge den glødende jernbolt ind bag lågen i strygejernets agterende.

Strygejern var bestemt ikke allemandseje. Først i empiretiden og især i 1800-tallet blev

Johannes strygejern i midten flankeret af min bedstemors jernmodel og et par mindre messingjern.

det almindeligt i danske hjem at have et strygejern.

Med tiden fik man træhåndtag på jernet – det samme gjorde sig gældende for modellerne i messing. Det betød, at man ikke mere brændte hænderne på jernet. Det krævede en del erfaring at finde ud af, hvornår jernet var varmt nok – men ikke for varmt!

Min faster huskede, da hun strøg tøj med den slags jern og måtte gå ud til bedstefar – der var smed – og få jernet sat på essen til det var tilpas varmt. Det var naturligvis svært at tilpasse den rette temperatur, og der er sikkert i mange hjem opstået svedne pletter på det fine linned.

Varianter af strygejern

Der findes et utal af varianter af strygejern. Der er modeller, der opvarmes med sprit og andet brændbart. Også strygejern til gas fandtes omkring 1920 i England. Men især messingstrygejern har været et samlersobjekt. I dag findes der nok ikke så mange samlere, men der er dog visse varianter, der får et højt hammerslag i auktionshusene. Det gælder bl.a. det ”stumpnæsede” strygejern med rund forende.

Den model kan koste flere tusinde kroner – nok fordi det er en tidlig model. (Den kaldes også for butsnudet). Fra omkring 1700 bliver de fleste strygejern dog spidse. Man finder også en variant fra empiretiden - de hjerteformede strygejern.

Messingmodellerne blev lavet i mange versioner - med og uden kunstfærdig ornamentik og med navnetræk og årstal. Det var en yndet gave at give til den udkårne som forlovelsesgave, hvilket måske også var tilfældet med Johanne Jørgensdatters omtalte messingstrygejern! Der er naturligvis også lavet modeller til rejsebrug, da elektriciteten var blevet almindelig.

Også til børn og til dukkehuse blev der lavet strygejern. De små piger skulle jo lære at blive gode husmødre!

El-strygejern

El-strygejernet blev opfundet 1882 af Henry Seeley i New York. Det vejede flere kilo og tog lang tid om at varme op! I dag kan et strygejern jo indstilles på den rette temperatur og fås også med damp, der gør det meget lettere at glatte rynker ud – også på fint og tyndt stof.

Som gammel tekstilmand har jeg selv haft mange forskellige modeller i hånden. Skræddere og ældre syersker sværgede tit til de gamle og tunge modeller, men med tiden måtte de overgive sig til de nyere og bedre modeller!

Gamle messingstrygejern kan i dag findes på diverse markeder og i genbrugsbutikker til ganske billige priser. (25-100 kr.). Samlerskaren er i disse retro-tider skrumpet gevaldigt ind. Vi har lov at håbe, at interessen for rigtige antikviteter igen får lov til at blomstre!

Mange messingstrygejern er stemplet med mesterens stempel. Mestrene skal findes blandt både kobbersmede og gørtlere. Johannes strygejern har også fået et stempel. Herunder finder vi mesteren som nr. 16. Der er fundet flere arbejder af denne mester i Aarhus-området, men han er ikke identificeret. Måske er det en fugl, der findes under initialerne MS? På Johannes strygejern er der også indprekket et par fugle!

Et udvalg af mesterstempler

Mange museer ligger inde med mængder af ting, der ikke mere siger folk noget. Derfor er der mange genstande, som museerne slet ikke er interesseret i at modtage som gaver eller donationer. Meget ligger i magasiner og bliver ikke mere udstillet. Derfor ser vi i

disse år mange gamle ting på loppemarkeder, fordi hverken museerne eller arvingerne er interesseret i dem.

Mange museer ligger inde med mængder af ting, der ikke mere siger folk noget. Derfor er der mange genstande, som museerne slet ikke er interesseret i at modtage som gaver eller donationer. Meget ligger i magasiner og bliver ikke mere udstillet. Derfor ser vi i disse år mange gamle ting på loppemarkeder, fordi hverken museerne eller arvingerne er interesseret i dem.

En museumsgenstand mister også sin

Agterenden af strygejern med låsemekanisme og gørtlerens stempel MS.

kulturhistoriske værdi, fordi museet ikke har oplysninger om genstandens "levede liv". Derfor er det svært at se værdien i at bevare et stort antal ens genstande – f. eks. høvle, kaffekander, kaffemøller, strygejern og symaskiner – uden at have nogen oplysning forbundet med genstanden.

For en gangs skyld er dette ikke mere tilfældet med det omtalte strygejern – det har igen fået en form for "liv"!

KILDER:

Folketællinger og kirkebøger fra de berørte sogne
 Jens Larsen: Gammelt messing (forlaget Sesam)
 Et venligt 4xtipoldebarn af Johanne. (Ellen Østergaard Gravesen)
<http://www.saareisen.de/index.htm>

Genforeningssten i Østjylland

Den første, den største og den eneste

Af: Marlene Sørensen

Genforeningsstenen i Syvveje Kommune. Stenen står ud for en privat have med front mod Randersvej. Foto: Marlene Sørensen, Moesgaard Museum.

I 2020 kan vi fejre 100 året for genforeningen med Sønderjylland. Mange genforeningsfester og arrangementer er desværre blevet aflyst eller udsat pga. udbruddet af corona-virus. Én ting blev dog gennemført: Slots- og Kulturstyrelsen markerede 100 året ved at frede alle de mange sten, der rundt om

i landet er opstillet for at markere den glædelige begivenhed. Genforeningsstenene er herefter at regne som fredede fortidsminder. Næst efter Sønderjylland er Østjylland den del af Danmark, der har den tætteste koncentration af genforeningssten.¹

¹ Genforeningsstenene i Østjylland er tidligere blevet behandlet af forfatteren i Kulturring Østjyllands folder "Genforeningssten i Østjylland – et udtryk for national fællesskabsfølelse" 2020.

Sønderjylland – det tabte og genvundne land

Efter krigen i 1864 måtte Danmark afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg til Preussen og Østrig. Danmarks grænse blev derved flyttet nordpå til Kongeåen, og det danske kongerige skrumpede.

Da Tyskland senere tabte 1. Verdenskrig, blev det besluttet ved folkeafstemning

at afgøre, om Slesvig skulle være dansk igen. I Nordslesvig stemte flertallet for at blive dansk, mens flertallet i Melleslesvig ønskede at være tysk.

Demokratiet afgjorde dermed, at Nordslesvig (nuværende Sønderjylland) kom tilbage til Danmark. Landet blev genforenet d. 15. juni 1920.

Danmarkskort med angivelse af det genvundne Nordslesvig (<https://genforeningen2020.dk/historien/afstemningerne-10-februar-og-14-marts-og-resultatet/>).

Genforeningen var en vigtig begivenhed, der blev markeret i hele Danmark. Landet overgik befolkningen i de små landsbyer sammen om at rejse mindesmærker over Genforeningen. Store, tonstunge sten blev slæbt ind fra markerne og opstillet i landsbymidten, mens vers og inskriptioner blev forfattet

til lejligheden. Initiativet til mere end 95% af genforeningsstenene kom fra lokale landsbyboere, der selv både leverede frivillig arbejdskraft og ydede tilskud til opstillingen. Stenenes indvielse udviklede sig til lokale folkefester for både unge og gamle.

Indvielse af Vesterskov-stenen i Odder Kommune med deltagelse af bl.a. 50 FDF'ere (Fotograf ukendt. Udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv).

Opfindsomheden var stor, når inskriptionen til stenen skulle forfattes. Hyppigt brugt er dog et citat af Bjørnstjerne Bjørnsson: "Alt, hvad fædrene har kæmpet, mødrene har grædt, hak den herre stille lempet, så vi vandt vor ret." Her ses citatet på Sønder-Vissing-stenen i Horsens Kommune (Foto Marlene Sørensen).

Genforeningsstenene var et udtryk for danskernes glæde og taknemmelighed over Genforeningen og udtrykker samtidig en meget stærk fællesskabsfølelse, siden der blev rejst sten i alle hjørner af Danmark. Hele landet stod sammen, og nationalfølelsen blomstrede.

Fra 1920 til 1938 blev der rejst ikke mindre end 561 genforeningssten. Ingen anden begivenhed har givet anledning til rejsning af så mange fritstående monumenter. 116 af disse står i det østjyske med en særlig stor koncentration i Randers Kommune. I haven ved Hvidsten Kro står der således ikke færre end tre genforeningssten.

I forbindelse med fredningen af stenene er der foretaget berejsning af dem alle. Der knytter sig mange sjove historier til genforeningsstenene. Her præsenteres et lille udvalg af de østjyske sten og deres historie.

Den ene af de tre genforeningssten i haven omkring Hvidsten Kro (Foto Marlene Sørensen).

Kommune	Antal genforeningsstenssten
Hedensted	3
Horsens	9
Odder	6
Skanderborg	7
Samsø	3
Århus	14
Silkeborg	5
Favrskov	14
Randers	22
Syddjurs	18
Norddjurs	15
I alt	116

Den første

Den første genforeningssten der blev rejst i Østjylland – og et af de ældste genforenings-mindesmærker i landet - er Vesterskov-stenen i Odder Kommune. Den blev rejst allerede i efteråret 1919 af gårdejer og sognefoged Anders Sørensen. Han tog således forskud på glæden, da stenen er rejst inden afstemningen fandt sted.

Anders Sørensen fortalte efterfølgende: "Jeg var helt beskæmmet, eller hvad jeg nu skal kalde det, over, hvad Folk vilde sige, naar de saa Stenen. Ingen andre Steder, mig bekendt, havde man rejst Mindesten for

Genforeningen, saa Folk kunde let faa den Tanke, at jeg rejste Stenen for derved at vise, at jeg var særlig udvalgt Patriot og Fædrelandsven. Det vilde jeg saa nødigt have, Folk skulde tro. Jeg havde jo intet at prale af i den Retning, tværtimod. Jeg var bare saa inderlig taknemmelig for, at Sønderjydernes Trofasthed og sejge Kamp nu blev belønnet".²

Hans beskedenhed bevirkede, at han valgte at ændre årstallet på stenen fra 1919 til 1920, inden stenen blev offentliggjort søndagen før den officielle Genforeningsdag 4. juli 1920.

² Uddrag fra "Genforeningsmindesmærkemes Historie" af Johannes Vejlager 1939 s. 401-402

Vesterskov-stenen i Odder Kommune. Mindesmærket er udformet som en dysse med 4 bæresten og en dæksten. Inskriptionen på dækstenen lyder: 1864 GENFORENINGEN 1920 (Foto Marlene Sørensen).

En del mindesmærker over Genforeningen er ligesom Vesterskov-stenen udformet som stendysser, dvs. gravanlæg fra bondestenalderen. Efter nederlaget i 1864 var der behov for at styrke den nationale bevidsthed. Oldtiden blev betragtet som en guldalder, og dysser blev anset for symbol på storhedstid

og danskhed. Vi har derfor flere eksempler på genforeningsdysser i Østjylland.

Et andet eksempel på en østjysk genforeningsdysse er det fine anlæg i Brundby på Samsø.

Brundby-dyssen på Samsø. I stendyssens overligger er indhugget det sønderjyske våbenskjold og årstallene 1864 – 1920 (Foto Marlene Sørensen).

I andre tilfælde benyttede man sten hentet fra gravhøje og ægte stendysser. De havde den rigtige størrelse og repræsenterede som genforeningsdysserne fortidens storhed. Som et kuriosum kan det nævnes, at en del genforeningsdysser faktisk blev nedrevet og

omdannet til fritstående monument-sten over genforeningen i 1950'erne og 1960'erne, hvor moden indenfor mindeanlæg ændrede sig til det mere simple. Det gælder f.eks. Todbjærg dyssen i Århus Kommune.³

Den største

Den største genforeningssten i Østjylland er Malling-stenen, der vejer 14 ton. Mindesmærket er rejst i anlægget "Egelund" en km nord for Malling by.

Stenen er fundet på Krogstrup "Hede", Torrild Sogn, Hads Herred, og skænket af Stamhuset Rathlousdal til formålet. Den lå ca. 500 meter fra offentlig vej og blev flyttet 18 km til dens endelige placering på pladsen i Egelund. Transporten blev foretaget af vognmand Petersen fra Odder, der fik 750 kr. for besværet. Og besværligt var det: der måtte benyttes seks spand heste som trækraft, og vejbroerne måtte afstives for at kunne bære den 14.000 kg tunge sten og blokvognen, hvis egenvægt var 3500 kg. Pengene indkom ved frivillige bidrag fra beboerne i Beder-Malling. Læsningen på Krogstrup Hede samt arbejdet med at opstille stenen i Egelund skete ligeledes ved frivillig arbejdskraft af Malling bys beboere.⁴

Malling-stenen måler ca. 1,8 m. i bredden, 1,1 m. i tykkelsen og er ca. 3,1 m. høj (Foto Marlene Sørensen).

³ Kilde: Jan Baltzersen "Fra Jelling-sten til genforeningssten. Danmarks mindesmærker i 1000 år".

⁴ Uddrag fra "Genforeningsmindesmærkernes Historie" af Johannes Vejlagner 1939 s. 393-394.

Malling-stenen under transporten til Egelunden (Fotograf ukendt. Udlånt af Odder Lokallhistoriske Arkiv).

Historien forlyder, at der er indmuret et dokument i mindestenens fundament, som beretter om stenens historie samt om krigsårenes udfordringer. Vi har flere eksempler på såkaldte flaskeposter fra fortiden, da de lokale borgere i flere tilfælde nedskrev historien om stenens omdannelse fra marksten til genforeningssten. Det gælder foruden Malling-stenen Gjesing-stenen i Skanderborg Kommune. I stenens fundament er indmuret en flaske med et dokument om stenens historie samt alle tidens gangbare skillemærker.

Gjesing-stenen. I fundamentet ligger en forsejlet flaskepost fra 1920 (Foto Marlene Sørensen).

Den eneste

Mange af genforeningsmonumenterne har deres eget særpræg. Helt særlig er dog Testrup Højskoles obelisk. På initiativ fra højskoleforstander Kr. Taarup og hans hustru blev der 1923 iværksat en indsamling blandt tidligere elever, der skulle mulig-

gøre opsætning af et genforeningsminde på skolen. Resultatet blev en flot obelisk i lys granit. Stenen blev offentliggjort d. 29. juni 1924 og begivenheden fejret med en sang forfattet til dagen af Hans Ebberup samt mange taler.

Den særprægede obelisk i Testrup Højskoles have (Foto Marlene Sørensen).

Grundstenen til monumentet blev lagt d. 23. april 1924, og som fortalt ovenfor indeholder denne sten også en forseglet urne med et dokument. Dokumentet fortæller følgende om begivenhederne:

Obelisen bærer indskrift på alle fire sider:

På forsiden mod syd: SØNDER-
JYDER! NU ER DAGEN DER! VI
VIL HJEM! 12. JANUAR 1920

JORDEN HØRER HERREN TIL

Mod nord: ADSKILT 31. OKTBR.
1864 GENFORENET 15. JUNI 1920

HIDIND TIL HAR HERREN
HJULPET

Mod vest: VERDENSKRIG
1. AUGUST 1914

FRED 28. JUNI 1919 REJST
AF HØJSKOLEN OG ELEV-
FORENINGEN 1924

Østsiden: AFSTEMNING 10. FEBR.
1920

DYBBØLFEST 11. JULI 1920
AFSLØRET VED ELEV-
MØDET 29. JUNI 1924

"Dette Genforeningsminde blev rejst af Testrup Folkehøjskole og mange gamle Testrupeløvere i aaret 1924 – tresaaet efter 1864, da Danmark led sit smærtelige tab, og tiaaret efter 1914, da den verdenskrig

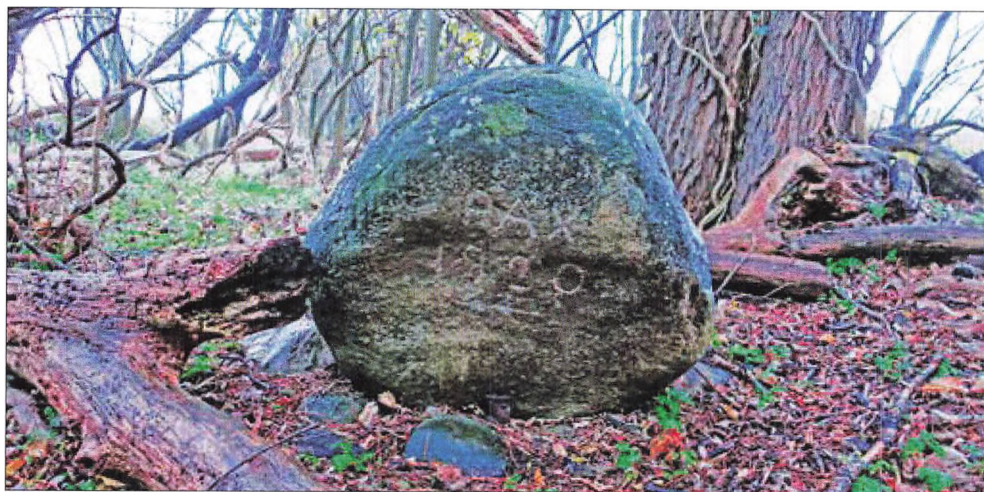
begyndte, som også førte til det danske Sønderjyllands genforening med moderlandet. Planen til dets rejsning, saavel som til dets form og indskrifternes indhold, blev givet af skolens forstander, Kr. Taarup, og hustru, fru Anna Taarup, Indskrifterne blev tegnet af maleren Harald Munk, Holbæk. Stenhuggerarbejdet er udført i firmaet Chr. Christensens sten- og billedhuggeretablissement, Aarhus (ved S.K. Christensen), hvor ogsaa indskrifterne blev hugget (af S. Due). Støbningen af cementgrunden og indmuringen af stenene i trappen udførtes af murermester R.S. Lisbjerg, Maarslet. Afsløringen fandt sted ved elevmødet den 29. juni 1924, mens lærer Stenshøj, Langballe, var formand for "Elevforeningen for Testrup Folkehøjskole". --- Gid kommende slægter vil frede om dette minde og være modtagelig for dets tale om de Danskes trofasthed og om Guds almagt!"⁵

Og endelig den sidste

De fleste genforeningssten blev rejst i genforeningsåret 1920 og har været kendt længe. Der dukker dog stadig "nye" og ukendte op, som ved Besser på Samsø hvor der i 2017 i forbindelse med rydningen af vindfælder i en lille lund dukkede en hidtil ukendt genforeningssten op.

Nogle få andre er først blevet rejst i anledning af 100 året for genforeningen. Det gælder Genforeningsstenen i Mindeparken i Aarhus. Stenen er placeret for enden af "aksen" ved Marselisborgmonumentet, der blev bygget for at mindes de danske krigsofre i 1. Verdenskrig. Mindestenen er rejst af Aarhus Kommune, og blev indviet den 11. juni 2020. Den store sten er udformet som en typisk repræsentation af en genforeningssten. På stenen ses Sønderjyllands våbenskjold efter 1920 samt påskriften:

"SØNDERJYLLANDS GENFORENING
MED DANMARK 1920-2020".

Stenen ved Sildeballe på Samsø dukkede op i 2017. Den enkle inskription på stenen lyder " PAX 1920" (Foto Marlene Sørensen).

⁵ Uddrag fra "Genforeningsmindesmærkernes Historie" af Johannes Vejlagner 1939 s. 390-393

Den nyeste genforeningssten blev opsat i 2020 i Mindeparken i Aarhus (Foto Marlene Sørensen).

Offentlige samlingspladser

Mange genforeningssten er rejst ved kirken, højskolen eller forsamlingshuset. Det var steder, hvor det var naturligt for landsbyens beboere at samles. De fleste af stenene er fortsat offentlig tilgængelige – naturligvis bortset fra dem i private haver.

Mere information om de enkelte sten og deres placering kan findes her:
www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder
<http://ambirk.eu/genforeningsstene/>

Linde-stenen i Randers Kommune er en af de genforeningssten, der er offentlig adgang til. Den står på en åben plads foran Linde Kirke (Foto Marlene Sørensen).

Formand for det hele

Redaktør Sophus Sørensen,
Silkeborg

Af: Herman Rasmussen

Sophus Sørensen som yngre. Foto: Arkiv.dk

Grundlovsdag 2019 var en strålende dag i solskin. Over 70 mennesker var forsamlet på toppen af Sindbjerg-Stoubjerg, de markante bakker ved Sejs-Svejlbæk.

De var samlet for at genindvie mindestenen for Sophus Sørensen på toppen af bakken. Mindestenen fortalte om bakkernes fredning i 1919. Det var 100-års jubilæet, som fejredes i regi af Sejs-Svejlbæk Lokalråd og Sejs-Svejlbæk Lokalhistoriske Forening.

Mindestenen var nyrenoveret. Vi stod og så ud over noget af det smukkeste Danmark. Skov- og Søhøjlandet, Himmelbjerget og Julsø. Mod syd ses området ved Slåen Sø, hvor landets højeste træ står. En Douglasgran på 53 meter - målt med målebånd!

Jeg holdt denne tale:

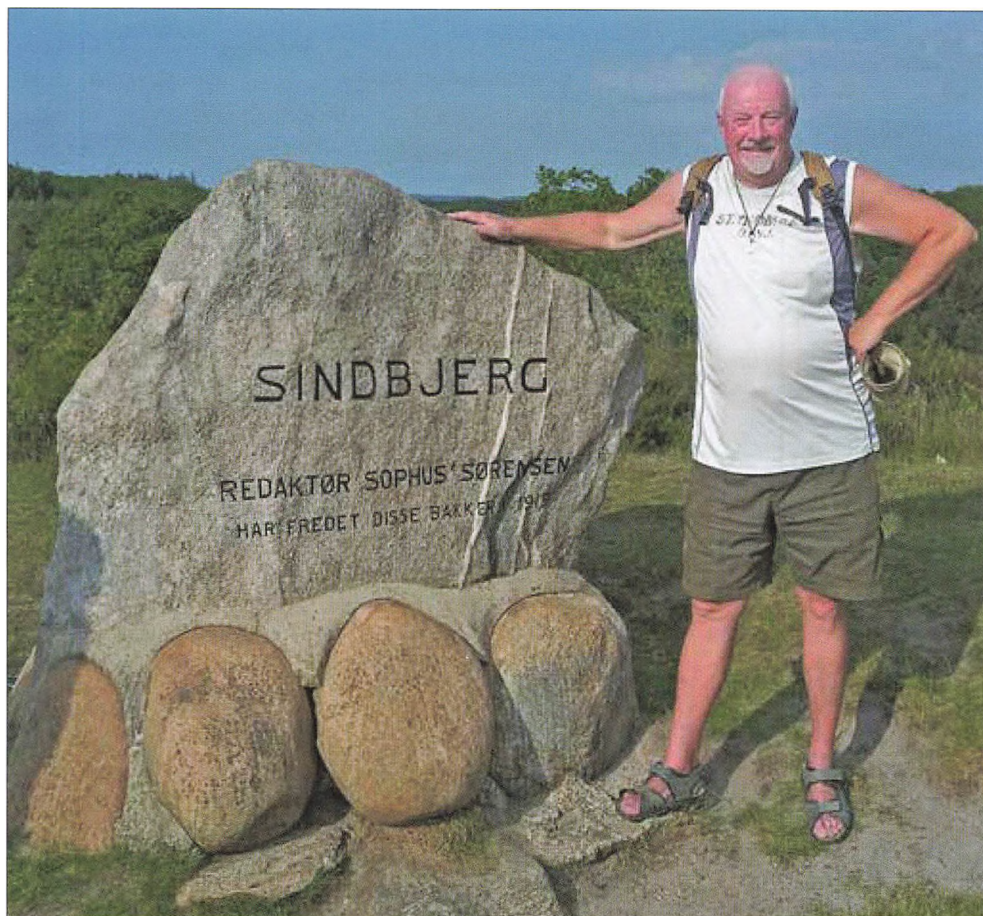
Sophus Sørensen

Han blev født i 1865 som søn af bogtrykker og redaktør Hans Simon Sørensen og Bodil Cathrine Schmidt. For øvrigt var han tvilling. Han og broderen Johannes lignede hinanden som to dråber vand. Engang, da Sophus var i teatret og var på vej op ad

trappen til balkonen, hilser han: "Næ, goddag Johannes". Han havde set sig selv i et stort spejl. Johannes blev direktør for mineralvandsfabrikken "Skt. Nikolaus Kilde" i Aarhus. Sophus fik uddannelsen som bogtrykker. Han skulle senere overtage faderens avis..

Herefter var han på Askov Højskole. Det blev en stor oplevelse, hvor han blev tændt på de grundtvigske tanker, især om folkeoplysning og frisind. Han blev stærkt inspireret af lærerne på Askov, især Ludvig Schrøder, Heinrich Nutzhorn og Poul la Cour. Da han kom hjem, blev han ansat ved avisen – i løbet af få år blev han redaktionssekretær – og hurtigt efter ansvarshavende redaktør. I 1899 stod han som avisudgiver og bogtrykker.

Man får et lille indtryk af hans hvasse pen som redaktør. Her citeret fra Keld Dalsgaard Larsens bog "Silkeborg sort på hvidt". Han var venstremand og avisen en venstreavis. Skriveriet var i tidens stil og kunne opleves også fra den anden politiske side. Under et vælgermøde i 1895 skriver han: "...at det ikke

Mindestenen nyrenoveret og genindviet i 2019. Forfatteren på Billedet. Foto: forfatteren.

ville blive et roligt møde, kunne man sige sig selv; thi der er aldrig roligt, hvor, socialisterne giver møde. De folk kan nu en gang ikke tåle, at anderledes tænkende udtaler sig, hvilket just ikke tyder på, at de anser deres

Sophus Sørensen ved sit skrivebord

egen sag for videre god; ellers måtte den nok kunne tåle at stå for kritik. ”Og i en valgannonce ved kommunevalget i 1921: ”Borgere i Silkeborg! Stem op for den røde flod, som truer med ødelæggelse af alt frit liv og kun byder tvang som løn.”

Sophus Sørensen var dygtig og skabte et godt og solidt foretagende. Som en beskrivelse af ham lyder: Han blev en af de provinsblads-redaktører, der blev eet med sit blad og sin egn. Og han blev en af sin bys mest fremtrædende borgere.

Han elskede egnen omkring Silkeborg

I tiden omkring begyndelsen af 1800-tallet var omegnen ved søerne næsten mennesketom. Tidens tænkning var romantisk i relation til naturen, hvor det æstetiske, det skønne spillede en stor rolle. H. C. Andersen tilhørte litterært romantikken, her var følelserne i højsædet. Han rejste ud for at se det smukke, det anderledes og storslåede. Vores guldalder-malere gjorde det samme. H. C. Andersen besøgte fabrikant Drewsen i Silkeborg og skrev om det. Drewsens nevø besøgte onklen og skrev om det. Og malere som Wilhelm Kyhn kom hertil og malede. Igennem alt dette fik man også øjnene op for, at det hjemlige var smukt, anderledes og storslået.

Silkeborg blev kendt over hele landet

Sophus Sørensen interesserede sig meget for egnen. Han vidste, at andre, bl.a. hans mange

gæster syntes det samme. Han tænkte, at det kunne være godt for byen, hvis mange fik øje på det smukke, det skønne. Og hvis mange gæster kom til byen, ville det være godt for en by i vækst.

I 1906 blev han formand for Turistforeningen i Silkeborg, en post han beholdt i over 30 år. Efter sin far blev han formand for Tårnkomitéen, der arbejdede for at fremhæve Himmelbjerget. Han ville bevare det skønne i egnens naturværdier. Disse forandrede sig og ville måske forsvinde.

Fredning

Han gør noget ved det. Han køber de fineste bakker, han kender nemlig Sindbjerg og Stoubjerg ved Sejs. Dette gør han sammen med en anden velhavende erhvervsmand, klædefabrikant Johannes Hammer (1870 - 1922). I 1910 køber de 44 tdr. land (22 ha) for 800 kr. af husmand Johannes Madsen i

Lyngbakkerne Sindbjerg og Stoubjerg 103 m. Foto: Forfatteren.

Nyløkke. For at bevare bakkerne som lynghøje privatfreder de dem den 18. februar 1919 med følgende deklARATION: ”.. at højene ikke nogensinde maa beplantes eller opdyrkes, idet de alle Tider skulle henligge som Lynghøje, som de nu gør”.

I 1923 blev Sophus Sørensen ene-ejer af bakkerne. Senere blev Sejs Hede fredet i 1947 af frygt for sommerhus-bebyggelse nær bakkerne. De blev da overtaget af Svend- og Kaj Sørensen, Sophus Sørensens sønner.

Det arbejde, som Sophus udførte for sin egne landskabelige herligheder, mødte bred anerkendelse. Julius Bomholt, der var født i Alderslyst ved Silkeborg og senere blev socialdemokratisk Kulturminister og Folketingets Formand, har udtalt, at Sophus Sørensen ”.. udførte et stort og værdifuldt arbejde for at åbne menneskenes øjne for naturens skønhed. Han gjorde det med liv og sjæl. Han blev en af sin bys mest fremtrædende borgere.”

Han var en foretagsom mand, der ville magten, men også samarbejdet.

Han prægede sin by

Udover det allerede nævnte var han særdeles aktiv på sin bys vegne. En handlekraftig mand, der prægede sin by:

1. Han var medstifter af roklubben og formand for den i 40 år.
2. Formand for Silkeborg Håndværkerforening.
3. Medstifter af Silkeborg Valgmenighed.
4. I bestyrelsen for Silkeborg Bad - og skrev sammen med daværende overlæge ved badet, dr.med. Arne Faber, virksomhedens historie ved 50 års jubilæet i 1933.

*Sophus Sørensen i sine velmagtsdage 1935.
Foto: Arkiv.dk*

5. Han var formand for Silkeborg Bank, som hans far havde været med til at stifte.
6. Var i byrådet, hvor han var med til at indføre gratis kommunal mellemskole.
7. Hovedmand bag bygningen af Kammerslusen, der skabte en god sejlbar forbindelse mellem søerne og vandet nedenfor slusen.
8. I over 40 år var han formand for Foreningen af Venstreblade i Danmark. Og selvfølgelig også formand for Venstrevælgerforeningen i Silkeborg.
9. Skabelsen af Silkeborg Turistforening var også hans værk. Han var som nævnt formand her i over 30 år (1906 - 1938). Hans motto var at sprede Silkeborgs ry ud over landet, som han skrev i Silkeborg Avis d. 7. september 1922. Det lå ham meget på sinde.
10. Han igangsatte de stadig eksisterende Ild-fest-regattaer.
11. Som sin far var han formand for Tårnkomitéen, altså Himmelbjergsområdet. Her forestod han en række folkemøder og fester.

12. Naturfredningskomitéen var han medstifter af og formand for 1925 - 1944, altså i 20 år.
13. Og hans kærlighed til egnens store naturværdier slog igennem, som omtalt, ved opkøb og fredning af Sindbjerg og Stoubjerg. Her er der i 1947, kort tid efter hans død, sat en mindesten for ham.

En imponerende mand

I 1930'erne var der et møde for nordiske bladfolk i Silkeborg. Ved afslutningen af det tredags møde holdt den finske redaktør Koskikallo en tale. Han sagde, at første aften bød Sophus Sørensen velkommen med ordene: "Må jeg som formand for Turistforeningen.....". Næste dag til frokost på Himmelbjerg: "Må jeg som formand for Tårnkomitéen.....". Og nu i aften byder Sophus Sørensen velkommen med ordene: "Må jeg som formand for Venstrebladene i Danmark...". Han fortsatte om der mon er andre foreninger i Silkeborg end Sophus Sørensens? "Hvis vi blev her i flere dage, ville vi sikkert se flere formandsstillinger!"

Sophus Sørensen som person

Han beskrives i sin foreningsvirksomhed med enestående evner til at samle modstridende opfattelser. Han havde en frisindet personlighed. Han havde ingen uvenner, kun nogle politiske modstandere. Privat var han jævn og elskelig. Som chef var han forstående og hensynsfuld. Adskillige af de ansatte holdt både 40- og 50-års jubilæer ved avisen.

Han døde i 1947 - 81 år gammel.

Lad mig slutte med nogle ord fra hans gamle kollega, redaktionssekretær ved Silkeborg Avis, Frederik Egebjerg:

"Gennem et langt og virksomt liv forundtes det ham at yde et væsentligt bidrag til udviklingen i den hurtigt voksende by, og så længe Sindbjerg og Stoubjerg i uberørt naturtilstand hæver deres lyngbegrøede højder op over landskabet, vil hans navn blive mindet med taknemmelighed.

Det være hermed gjort!

KILDER :

Dansk Biografisk Leksikon

Silkeborg Arkiv

Silkeborg Sort på hvidt, En Byhistorie. Af Keld Dalsgaard Larsen

Frederik Egebjerg i Aarborg for Aarhus Stift 1954

Hjejlen foran Sindbjerg-Stoubjerg Foto: Stig Andersen.

Sct. Pauls Kirke

Hadstens kirkelige samlingssted i 100 år

*Af: Annette Obelitz, Margit Bagger, Hanne Bech og
Karen Marie Nielsen*

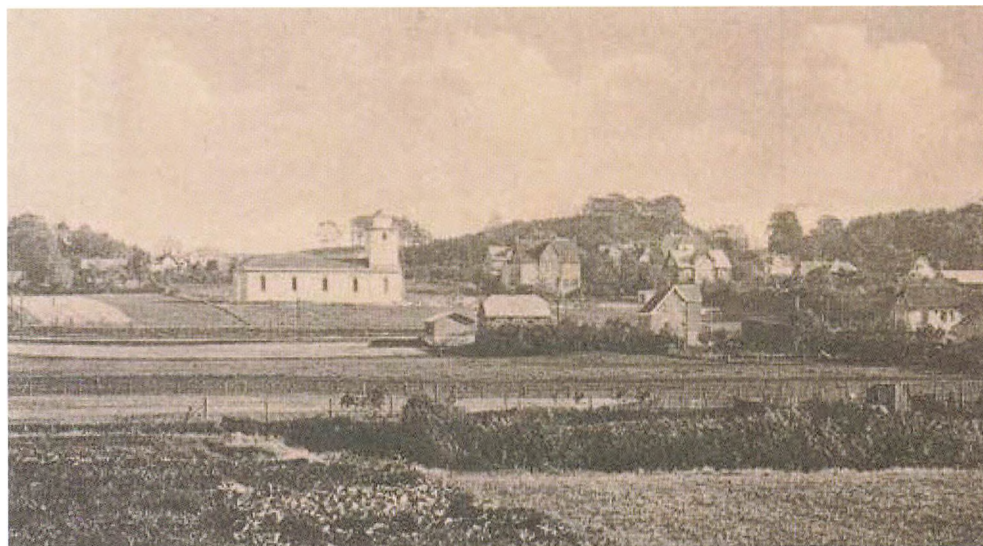
Fotos: Kirkens fotografer

Hadsten var i 1913-14 en stationsby med 1200 indbyggere. Ønskede man at komme i kirke, måtte man til Nr. Galten eller Over Hadsten, hvor begge kirker lå op ad bakke og ret langt fra byen med den tids transportmidler.

Der var derfor behov for en kirke i byen, men hvor skulle den ligge? Den kendte læge, Doktor Larsen, som ejede en del jord midt i byen, valgte at donere 10.000 kvm til formålet. Dernæst måtte der tegnes en prægtig kirke, som kunne være byen værdig, og

derfor henvendte man sig til professor Hack Kampmann for at høre, om han ville løse opgaven.

Det ville han gerne, og han lavede en skitse til overvejelse. Før han kunne færdiggøre den, måtte der være orden i økonomien, og derfor henvendte man sig hos kirkeministeren, som dog pga. 1. Verdenskrig, der jo udkæmpedes 1914-18, måtte give afslag i første omgang. Projektet blev skrinlagt, men efter krigens afslutning fik man tilladelse til at gå i gang.

Hadsten og kirken. Motiv fra 25.9.1935, udgivet af glarmester Sørensen, Søndergade.

J. Møller

Vi tegne os herved for de ved vore Navne anførte Beløb som Bi-
drag til en Kirke i Hadsten Stationsby. Beløbene indbetales til det paa
Mødet den 12' Maj 1914 nedsatte Udvalg med 1/6 hvert Aars 1' April og
1' Oktoter eller 1/12 hvert Aars 1' Januar, 1' April, 1' Juli og 1' Ok-
tober - i begge Tilfælde første Gang 1' Oktober d.A. -

	Navn :	Beløb :	At betale :
	F. B. Larsen	1500,00	halvaarlig
	Joh. Møller	800,00	kvartalsvis
	Fogedsgaard	500,00	- do -
	H. E. Sørensen	300,00	- do -
	Boghd. Aastrup	150,00	- do -
X	J. K. Hansen	50,00	- do -
	Wendelboe	100,00	- do -
	H. I. Hansen	150,00	- do -
	Chr. Andersen	25,00	- do -
	H. J. Vedde	500,00	- do -
	Møllermester Christensen	<u>150,00</u>	- do -
X	<i>Jens Jensen</i>	200 -	- do -
X	<i>Hans Petersen Kjøbmand</i>	100 -	do
X	<i>Tannerens Erik Reme</i>	10 -	do
X	<i>Frit Christensen Pøttemager</i>	10 -	do
X	<i>Fløjter P. Nielsen</i>	10 -	do
X	<i>Provdinde Jensen / Minister</i>	200 -	kvartalsvis
X	<i>A. Müller Sværd</i>	200 -	kvartalsvis
X	<i>Søren Thomsen Mølleren</i>	100 -	halvaarlig

Prisen var imidlertid steget, og Kampmanns forslag blev meget dyrt. Igen måtte familien Larsen træde til, denne gang datteren Eva Larsen, der skænkede tårnet til minde om sine forældre. Tegningerne blev tilpasset økonomien, og den færdigbyggede kirke blev indviet den 23. november 1919. Desværre nåede Dr. Larsen aldrig at se kirken opført.

Doktor Larsen

Gik man op ad Nørregade og drejede ind ad Platanvej, nåede man byens første lægehus som nummer fire. Vendte man blikket mod syd ned mod byen, var hele det område, der omfattede Sct. Pauls Kirke, den gamle real-skole (brændte ned 2013), villa EOS, Fakta, Mette Sko og arealet ud ad Østergade med Sundhedscentret, Vestjysk Bank og de høje huse på hver side af parkeringspladsen, hans ejendom for 100 år siden.

De første år

Hadsten er en typisk stationsby, som voksede frem efter anlæggelsen af den østjyske længdebane 1862, her specielt strækningen fra Randers til Århus. Før jernbanen lå her kun en mølle og en kro, hvor landevejen fra Randers til Skanderborg krydser åen, det nuværende Nørregade-Søndergade. Syd for åen lå Hadsten Sogn, det senere Over- og Neder Hadsten Sogn. Nord for åen lå Galten Sogn med landsbyerne Balle og Vinterslev. De fleste nye borgere bosatte sig i nærheden af stationen. I 1911 var der 1.000 mennesker i stationsbyen, og der var læge, apoteker, dyrlæge, baneformand, postmester og de forretninger og erhverv, der findes i en mindre stationsby.

Den 12. maj 1914 blev der afholdt borgermøde på Hadsten Afholdshotel, hvor 200 mennesker mødte op. Sagfører Degn var dirigent og gav ordet til proprietær

Foghsgaard, som varmt anbefalede, at man byggede en kirke.

Der blev nedsat et udvalg til at søge sagen realiseret. Det bestod af:

Doktor Møller
Proprietær Foghsgaard
Forstander Wendelboe
(stationsforstander)
Doktor Larsen
Skolebestyrer Hansen
Højskoleforstander Vedde
Cementstøber Andersen
Fru købmand Sørensen
Fru boghandler Aastrup
Fru møllemester Christensen
Pastor Benzou
Particulier (rentier) H. J. Hansen

Læge Møller fremførte resultaterne af forskellige undersøgelser, og at Hadsten Mølle havde tilbudt en gratis byggegrund samt donere 3.000 kr. Fogsgaard oplyste, at tegningen af bidrag ville blive igangsat hurtigst muligt, så ansøgningen om statstilskud kunne indsendes inden 1. juli 1914.

Tegningen af bidrag gik så godt, at sagen kunne betragtes som sikret, da der var tegnet mellem 13 og 14.000 kr. (Se bidragyderne senere).

Kirkens placering

Et spørgsmål, der i høj grad interesserede folk, var kirkens placering. Hadsten Mølle havde senere trukket deres tilbud om en grund tilbage, men nu kom otte gode forslag i spil. De debatteredes livligt i den lokale avis, Hadsten og Omegns Folkeblad. Mange af disse var omkring den tidligere realskole eller helt andre steder i byen. Der var afstemning om forslagene, og doktor Larsens forslag blev valgt på et møde den 3. september 1915.

Tegning

Professor Hack Kampmann havde fremlagt et forslag, som var en alt for dyr løsning. Man afholdt derfor et møde, hvor man besluttede at optage ny forhandling om et billigere forslag med tårn. Det var Hack Kampmanns søn, Hans Jørgen Kampmann, der udarbejdede det endelige forslag.

Der havde været mange forhandlinger, og tiden var gået, men nu gik man i gang efter den af Hans Jørgen Kampmann udarbejdede tegning. Man vedtog at udarbejde arbejdet offentligt og at annoncere i Jyllands-Posten og Hadsten og Omegns Folkeblad samt i Hovedorganisationens Medlemsblad.

Torsdag den 22. august 1918 åbnedes de indkomne tilbud. Der var i alt fire. Det vedtoges at overdrage tømrerarbejdet til tømrermester Jensen og murerarbejdet til murermester Skødt, begge Hadsten. Man vedtog, at arbejdet skulle igangsættes snarest muligt.

Onsdag den 28. august 1918 blev det første spadestik til udgravning af grund til kirken taget, og den 19. september nedlagdes grundstenen ved en smuk og stemningsfuld højtidelighed. Her taltes smukt og inderligt af biskoppen, provsten, stedets præst og udvalgets formand. De nedlagde hver en sten i Faderen, Sønnens og Den Helligånds navn. Det indmurede dokument har følgende ordlyd:

*“Mens Verdens Riger staar i Brand
og Dyrtid hærger Danmarks Land,
skal denne Kirke bygges.*

*Du Gud, som gav os Fred og Frist,
o trøst os her og fryd os hist.*

*Du lade Værket lykkes,
fra Klippegrunden Jesus Krist
lad ej din Kirke rygges.”*

*“Denne kirkes grundsten lagdes torsdag
den 19. september 1918 i Kong Christian*

*den 10.s 7de regeringsår, verdenskrigens 5te
år, mens Thomas Larsen Schiøler var stiftets
biskop, Jens Kristian Sofus Karsten Thor-
bjørnsen, herredets provst og Peter Eggert
Benzon sognets præst. På en af afdøde læge
Frederik Christian Ludvig Bergmann Lar-
sen skænket grund byggedes kirken med til-
skud fra staten ved frivillige bidrag og Eva
Larsens testamentariske gave efter Hans
Jørgen Kampmanns tegning af murermester
Jens Kristian Skødt Jensen og tømrermester
Anders Jørgen Jensen. Tilsynet førtes af
arkitekt Johannes August Frederiksen. Det
forberedende arbejde for kirkens opførelse
varetoges af læge Lars Johan Møller som
formand, landbrugslærer Niels Foghsgaard
som sekretær, stationsforstander Thomas
Andreas Jørgen Vendelboe som kasserer,
højskoleforstander Hans Chr. Vedde, for-
manden for menighedsrådet, skolebestyrer
Jens Kristian Hansen, fru købmand Ane
Kirstine Sørensen, cementstøber Karl Chri-
stian Andersen, fru købmand Maren Kirstine
Larsen, fru boghandler Marie Aastrup, fab-
rikant Ole Bentzen, enkefrue Ester Marie
Hansen og pastor Peter Eggert Benzon.*

*Anden grundvold kan ingen lægge end
den, som er lagt, hvilken er Jesus Kristus.
1Kor.3.11.*

Det smukke vers, hvormed dokumentet begynder, er forfattet af sognepræst P. E. Benzon. På foranledning af udvalget blev der i dagens anledning nedlagt krans på hr. og fru og Eva Larsens grave på Nr. Galten Kirkegård.

Restaureringer

Kirken blev indviet 23. november 1919, efter at driftige borgere i årevis havde gjort en kæmpeindsats for at færdiggøre den.

Projektet bar som nævnt præg af at være bygget lige efter 1. Verdenskrig, og derfor er kirken i flere omgange gennemgribende

restaureret. Fra starten var der ikke råd til orgel, kun et harmonium, der ikke levede op til kirkens høje standard.

Der er ingen forklaring på, hvorfor kirken vender anderledes end andre kirker med alter i vest- og indgang i østsiden. Måske ville man have indgangen så tæt på byen som muligt?

Der var også tidligere ønsker om et spir på tårnet, men det blev alt for dyrt, dog skulle man have en klokke. Den købtes fra et kirkestøberi i Aalborg og forsynedes med en tekst af pastor Benzon.

På den ene side:

*Snart er Tid og Time omme
da skal Regnskabs Dagen komme*

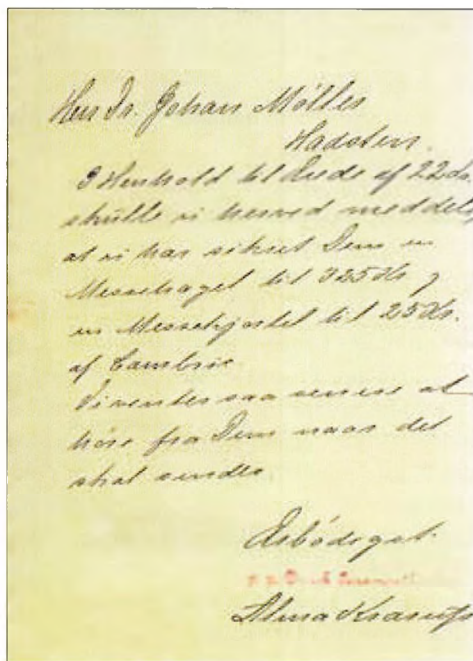
På den anden side:

*Byen rejste Kirkens Hus
under Krigens Kaar
jeg blev gjort til Sjælens Trøst
i Slesvigs Frelses Aar*

Inventar

Der var ikke råd til større udsmykning af kirken, men dog en marmortavle i våbenhuset til minde om Eva Larsen. Desuden skænkede Søren Thomsen Mogensen og hustru 1.000 kr. til en døbefont, og kirken fik skænket to store sølvlysestager. Af andre gaver var alterbøger, alterdug og kalk og se-

ner et altertæppe syet af byens damer. Det blev også vedtaget at bestille messebagel og messeskjorte samt 50 feltstole.

Kirkens navn

Ved et møde på Afholdshotellet 21. oktober 1919 foreslog formanden et navn, der ikke kunne forveksles med Over Hadsten Kirke.

Man var enige om Sct. Pauls Kirke og ville søge ministeriets tilladelse hertil, hvilket dog ikke var nødvendigt, var svaret, da en kirke på landet måtte betragtes som en filialkirke. Man vedtog også indvielsesdagen og udstedte to adgangskort til hvert hjem.

Orgel

I 1921 gik en arbejdsgruppe, bestående af J. K. Hansen, Johan Møller og Wendelboe i gang med at skaffe midler til et rigtigt kirkeorgel. Efter en indsamling ville man bede

orgelbygger A. C. Zakariasen, Aarhus, gå i gang. Det indeholdt 8 (9) stemmer, fordelt på 2 manualværker og pedal. Det havde pneumatiske keglevindlader og pneumatisk auktion. Desuden en elektrisk motor med centrifugalblæser.

Det nye orgel var indbygget i en lille niche i bagvæggen mod tårnet og ind i rummet bagved, og en del af tonestyrken gik derfor tabt. I september 1922 stod orglet klar, og der afholdtes koncert, hvor orglet indviedes.

I lokalavisen lød anmeldelsen: Orglet er absolut smukt og godt, tonerne smukke, bløde og rene, og orglet lyder herligt både i det fineste pianissimo og i forte. Med fuldt værk yder det dog for lidt. Det er alt for af-dæmpet, og der kan aldrig fås den præcision og kraft over de stærke toner, som man ellers kunne opnå med det samme instrument i en til det brug mindre uheldigt bygget kirke”.

Avisen fremhævede desuden, at orglet med en anden placering ville være en større pyrd for kirken. Orglet fungerede indtil 1967, hvor det daværende menighedsråd besluttede, at kirken skulle restaureres i to etaper af hensyn til økonomien. Første etape var udskiftning af orgel og varmeanlæg. Det var kirkeministeriets konsulent, Hans Nyholm, sammen med organist Walther Børner, Aarhus, der bedømte orglet som kassabelt og placeringen uheldig.

Orglet blev nedtaget i 1970, og til erstatning af orglet under gudstjenesterne anvendtes et harmonium.

I januar 1971 igangsatte man arbejdet med det nye orgel, og kirken lukkedes midlertidigt. Der opstod besværligheder under opbygningen, så man først kunne tage kirken i brug igen 4. juli 1971.

Selv om man mente, at man med det nye orgel havde dækket sig ind for de kommende 100 år, ændredes kirkemusikken, og koncerterne fik et sådant omfang, at man kunne

ønske sig et orgel med større spændvidde og en anden klang.

I 2005 fremsatte kirkens nuværende organist, Steen Hansen, for første gang ønske om, at kirken fik et større orgel. Menighedsrådet drøftede dette og fandt det ønskeligt, at det nuværende orgel flyttedes til Nr. Galten Kirke. Af pladsmæssige grunde kunne det dog ikke lade sig gøre, og sagen gik midlertidig i stå. I 2008 fremsendte organist Steen Hansen igen forslag til menighedsrådet, og sagen blev genoptaget. Der fremsendtes ansøgning til Favrskov Provsti, hvor man lod projektet indgå i den langsigtede planlægning. I 2015 var der omsider plads i budgettet, og der blev givet endeligt tilsagn.

Som orgelbygget valgtes Th. Frobenius. Der var ansøgt om et orgel med 23 stemmer, men et fordelagtigt tilbud fra orgelbyggeren og velvilje fra provstiet åbnede mulighed for 25 stemmer., hvorefter orglet opbyggedes med hovedværk, svelleværk og lodrette plader foran orgelpiberne.

Det nye orgel fik en langt mere romantisk præget klang, især da det opbyggedes med svelleværk. Man anslog, at det ville koste 3,6 mio. kr.

Alle ønsker er opfyldt sammen med det nye orgel, og det hele blev præsenteret for menigheden ved 100 års fødselsdagen 23. november 2019.

Kirkerestaurering 1971-79

Kirkens tårn havde gennem årene givet problemer med pudset, som skallede af og ustandseligt måtte repareres. Da der kom nye, stærke cementtyper på markedet, valgte man at pudse tårnet op med disse. Pudset har holdt siden, men er ikke tilfredsstillende, da den valgte cementfarve ikke passer til kirkens øvrige fremtræden.

Nu kom turen til kirkerummet, hvor man valgte at udskifte hele kirkens indre for at nå

frem til et mere imødekommende udtryk; at få rummet til at fremstå bredere og mindske fornemmelsen af afstand til alteret. Menighedsrådet med højskoleforstander Thorkild Klausen i spidsen valgte arkitekt Holger Jensen (1918-2004), København, til at forestå projektet. Han var i efterkrigstiden en yderst produktiv arkitekt, der stod bag mere end et halvt hundrede kirkebyggerier i hele landet og adskillige kirkerestaureringer. Hans byggestil var præget af funktionalisme, enkelhed og renhed og af en stor forkærlighed for træ, specielt fyrretræ.

Menighedsrådet ønskede, at arbejdet skulle omfatte indvendig restaurering af kirken: nye kirkebænke, døbefont, prædikestol, alter og alterskranke, gulvbelægning, belysning, nye vinduer, samt opretning af orglets pulpitur, som siden 1972 havde fået sætninger og vridninger i bjælker og dragere. Alt skulle udføres i fyrretræ, som var Holger Jensens foretrukne materiale. Desuden skulle kirkens varme- og ventila-

tionsanlæg igen ændres. Dette stod ingeniørfirmaet B. Skou, Viby, for. Menighedsrådet havde desuden et ønske om indretning af et sakristi. Inden arbejdet gik i gang, skrev Aarhus Stiftstidende 22.9.1977: "Det vil koste omkring trekvart million kroner at istandsætte Sct. Pauls Kirke i Hadsten, og hertil kommer moms". Der afholdtes borgermøde i præstegården på Hjaltesvej, hvor man havde mulighed for at møde arkitekten og høre om planerne.

Et særskilt sakristi blev hurtigt taget af bordet, idet Holger Jensen ønskede, at det eksisterende kirkerum skulle bibeholdes i sin fulde længde med fire lige store fag. Han mente, at det rum, der fremkom mellem alteropbygning og niche, ville kunne fungere som sakristi.

I et brev til menighedsrådet oktober 1977 skrev Holger Jensen, at han lagde vægt på "en respektfuld bevarelse af professor Kampmanns kirkerum, men samtidig en bestræbelse på – ved hjælp af den nye ud-

formning af inventaret i korpartiet – visuelt at gøre rummet mindre langstrakt.” I forbindelse med byggeriets afslutning skrev Holger Jensen: “Da jeg af menighedsrådet blev bedt om at forestå en gennemgribende restaurering af kirkerummet, blev det ret hurtigt klart for mig, at mine bestræbelser måtte koncentrere sig om at få det lange og smalle rum til at synes bredere og samtidig knytte forbindelsen mellem menighedens pladser og korpartiet tættere sammen. Den halvrunde forlængelse af kirkerummet, som er for lille til at udgøre en egentlig ramme om alteret, forekom mig at være et fremmedelement i rummet. Når dertil kom, at maleriet – både efter menighedsrådets og min vurdering – forekom at være af diskutabel kunstnerisk kvalitet, overvejede vi en overgang at tilmure det og indrette et beskedent sakristi i arealet”. Hensynet til Kampmanns oprindelige arkitektur blev dog udslagsgivende (Meddelelser fra Aarhus Stift, 1979).

Der blev i forbindelse med ombygningen udført en række mindre arbejder. Den anslåede pris var 805.000 kr. inkl. moms. Den endelige pris var 1,2 mio. kr.

Der medvirkede følgende håndværkere: Vagn Christofferen, murer, Arne Nielsen, tømrer, Villy Lopdrup, vvs, Flemming Møller Sørensen, el, installatør, Børge Lykkestrand, maler.

I 2019 er der foretaget forbedring af siddekomforten på bænke og indført bedre lydanlæg mv. Det er sket, efter at planerne har været indsendt til stift, kongelig bygningsinspektør og Nationalmuseum. Herfra udtryktes ønske om, at man overvejede at føre rummet tilbage til Kampmanns oprindelige nyklassicistiske stil. I menighedsrådet var der dog enighed om at bevare de væsentligste træk fra ændringen mod et mere lyst udtryk ved 70'ernes restaurering. Man har dog valgt en lidt mørkere farveholdning på

bænke og gulv. Pulpituret er også fastholdt som udført i 1972. Den massive egetræsfront er udskiftet med et lettere gitter, der i højere grad lader orgellyden komme ud i rummet.

Sct. Pauls Kirkegård i 100 år

Udvalget for opførelse af kirken arbejdede samtidig på at få anlagt en kirkegård hertil. Allerede 25. september 1918 skriver Johan Møller, formand for udvalget til opførelse af kirken, til bispekontoret i Aarhus for at få oplyst reglerne for den enkelte gravs areal, dybde og afstand til nabograve, da han ville udarbejde planen for kirkegårdens drift. Svaret var, at en grav skal være tre alen dyb og måle minimum fire gange to alen (som bestemt i Danske Lov 1683).

I arkivet bevares seks indsamlingslister fra indsamlingen hertil, som kirkeudvalget stod for. Der indsamledes 6.174 kr. i bidrag mellem 1 og 100 kr.

Der købtes et areal på 6000 kvm ud-middelbart syd for kirken og kirkepladsen ned mod banen. Det forventedes at dække forbruget i ti år. Borgerne har forbud mod at grave brønde i en afstand af 100 m fra kirkegården.

Den første begravelse

Den første begravelse på byens kirkegård fandt sted 9. juli 1919: Inger Kirstene Gregersen, 53 år gammel, død 6. juli, hustru til amtspolitibetjent Mikkil Christian Nielsen. Indvielsen af kirkegården fandt sted i forbindelse med begravelsen. Der er endnu tre begravelser på kirkegården: to nyfødte piger, den ene udøbt og en ugift kvinde på 77 år, der begravdes den 18. november, få dage før indvielsen af kirken. Efter indvielsen sker den første begravelse den 19. december 1919: Anna Cathrine Olesdatter, 87 år gammel og enke efter musiker Niels Christensen.

Økonomi

I 1921 kom kirkegården i økonomiske problemer, da beløbet fra den private indsamling kun dækkede køb af jorden. Indhegning og beplantning var ikke med og heller ikke et træskur til graverens redskaber. Man ansøgte stiftsøvrigheden om tilladelse til at optage et lån på 5.000 kr. og fik tilladelsen med sognerådet som kautionist. Det skulle forrentes med 4% p.a. og tilbagebetales over 20 år. Kirkegårdens indtægter kommer fra salg af gravpladser.

I 1923 udvidedes kirkegården med 2360 kvm vest for kirken. Den 14. september 1973 køber menighedsrådet Kirkevej 7 og 9 med henblik på udvidelse af kirkegården og bl.a. indretning af urneafsnit. I huset nr. 9 indrettes indtil videre kirkekontor og bolig for kirkesanger og kordegn. Man påregner at have sikret udvidelsesmulighederne de kommende 20 år.

Den 19. august 1982 beslutter Hadsten Byråd i en lokalplan for området, at arealerne syd for Kirkevej 7 og 9 udlægges til kirkegård. Husene skal anvendes til kirkelige formål. I 1989 nedrives Kirkevej 9 og den nuværende materielgård bygges. Kirkevej 7 indrettes til kirkekontor. Den nye materielgård på 150 kvm er tegnet af arkitekt Gert Madsen og kostede 1 mio. kr. I 1997 blev dette afsnit taget i brug som urneafsnit og kistegrave i plæne. Det er tegnet af landskabsarkitekt Gunver Vestergaard.

Jubilæumsfolder

I anledning af 100-året udgav Sct. Pauls Kirke en folder, hvor kirkens og kirkegårdens historie er grundigt beskrevet. Den kan erhverves på kirkens kontor Kirkevej 7, Hadsten.

Fra et østjysk familiealbum

Af: Svend Vestergaard Jensen

Denne historie er min farfar og farmor om-drejningspunktet. Hvor kom de fra? Hvordan levede de med deres syv børn? Og så videre. Naturligvis er min far, som var et af børnene, også en ledetråd i historien. Men det er også en fortælling om dem i den historiske kontekst i 1900-tallet med de voldsomheder, århundredet var præget af med krige og kriser.

På trods af dette formåede de at leve af et husmandsbrug ved Dover Kirke tæt på Ry med en imponerende selvforsyning, som mange andre på landet. Det var uden egentligt lønarbejde, idet de havde erhvervet deres lille landbrug, da de lige var blevet gift i 1927. Det lykkedes på grund af en dygtighed, der var tillært gennem generationers og egne erfaringer.

Hovedparten af deres forbrug producerede de selv samt leverede landbrugsprodukter til det nærliggende mejeri, slagteri, til brugsforeningen med videre. Genbrug, syning, lapning - ja, en miniature udgave af cirkulær økonomi blev anvendt. Den var delvis baseret på en naturalieøkonomi, som genera-

tioner før dem havde anvendt, men som "moderiteten" slog i stykker. Den bankede på baggrund af de samfunds- og miljømæssige realiteter på døren.

Magnus som lille

Johanne og Alfred 1905

Op gennem 1950'erne og 1960'erne kunne en stabil landbokultur og -produktion stadig eksistere uforandret mange steder. Der syntes ikke at være store forandringer frem til, at deres husmandssted, grundet

Magnus og Mathildes husmandssted ved Dover Kirke, set fra prydhaven.

deres alder skulle afhændes i slutningen af årtiet. I slut 1960'erne købte mine bedste-

forældre et hus i Ry. De valgte ikke blot at afvikle landbruget og sælge dyrene, men også at flytte helt fra det sted, de havde haft siden deres ægteskabs begyndelse. Omvæltningen var uden tvivl stor – også for børn og børnebørn, der nu ikke længere kunne besøge dem i disse, hvad vi jo nok i dag vil kalde unikke omgivelser.

Magnus og Mathilde

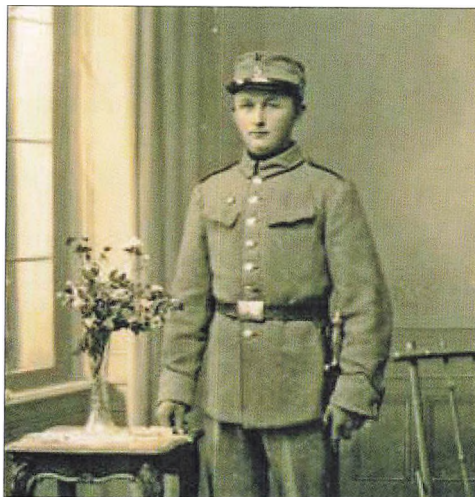
Min farfar, Magnus Kristian Jensen, blev født i år 1900 og min farmor, Mathilde Kathrine - født Poulsen, i 1902. Begge var født i det østjyske under forskellige forhold og betingelser. De mødte hinanden på Thestrup Højskole syd for Aarhus under vinteropholdet 1926/27. Mændene var på højskole fra november til april. Kvinderne fra maj til og med oktober. Mathilde var dog ikke elev. Hun var ansat i køkkenet, og Magnus var elev. Han hjalp til med at passe fyret, opvarmningen på højskolen, og fik derfor reduceret skolebetaling.

Kitstine med sine tre sønner. Fra venstre Johannes, Aage og Magnus.

Dengang var Thestrup Højskole allerede gammel. Den blev oprettet i 1866. Det var ganske almindeligt og udbredt, at landboudommen gik på højskole. Åndelige bevægelser som grundtvigianisme og Indre Mission var gået over det ganske land. Ungdommen på landet havde sine folkehøjskoler og landbrugsskoler, der gjorde eleverne åbne og velrustede overfor ny viden om jordbrug og husdyr, men også megen anden samfundsmæssig nyttig viden.

Indtil højskoleophold og job på Thestrup Højskole havde Magnus og Mathilde tjent forskellige steder på landet. Magnus blev soldat, da værnepligten kaldte. Kun et foto af ham i uniform afslørede militærtjenesten, som han ellers ikke specielt talte om. Det var i Randers ved Dragonregimentet.

Magnus som soldat ved Randers Dragonregiment

De fandt sammen på højskolen, og Mathilde blev gravid. Parret blev gift senere på året – nogle måneder efter højskole-opholdet den 30. august 1927. Omkring det tidspunkt havde de købt det lille landbrug ved Dover Kirke (nu er adressen Baunehøjvej 3). Her boede de i over fire årtier og fik syv børn.

Herfra deres verden gik

Magnus voksede op på Saksild-kanten syd for Aarhus ud til kysten. Født ved århundredskiftede i et hjem med tre sønner, hvor storesøster Marie døde som barn. Min oldefar, Ole Jensen, døde i slut 00'erne i det nye århundrede af tuberkulose efterladende, Kirstine og tre børn. Kirstine tjente derefter som malkepige og vaskekone på en gård i nærheden – morgen og aften skulle køerne jo malkes. Hun forsørgede det lille hjem gennem dette slid. Oldemor Kirstine flyttede til et lille hus i Ørting med sine tre drenge. Hun boede også på et tidspunkt i Saksild.

Sønnerne Magnus, Johannes og Åge kom som drenge hurtigt "ud at tjene", som det hed, på forskellige af egnens gårde. Havet var tæt på landsbyerne Saksild og Torrild, hvor familien boede, og Magnus var glad for havet, hvor han badede meget og var en god svømmer. Min oldefar, Ole, var et par gange gårdbestyrer på gårde i henholdsvis Torrild og Vedslet. Hans enke, Kirstine, fik senere en

1914. Mathilde, Alfred og Sine.

søn, Herluf, med en anden og fortsatte som enlig mor med at forsørge - nu fire drenge, hvor de ældste nok var tæt på at komme "ud at tjene". Her var der ingen hensyn til barselsregler, der næppe fandtes. At arbejde for en gårdmand lige efter fødslen - det var vilkårene!

Da alderen år efter svækkede Kirstine, flyttede hun ind hos sin ældste søn, Magnus. Her boede hun de tre sidste år og døde i 1943 som 70-årig. Oldemor Kirstine ønskede ikke, trods "værdigt trængende", at modtage aldersrente. I modsætning til den senere folkepension var aldersrenten uværdig for mange at modtage

Tre skorstene. I gården: Mathildes søster Jensine. På trappen: faderen, Johan.

– i hvert fald for Kirstine. Den senere folkepension skulle råde bod på et sådant forhold, men der var ikke ret mange dengang, som kunne glemme, at den oprindelig var en udløber af fattighjælpen, der i 1922 blev

forskønnet med navnet aldersrente. Uviljen om denne ydelse havde ikke fortaget sig, da den i 1957, som en del af folkeforsikringsloven, blev omdøbt til at være en folkepension.

Tidligt tab af forældre

Mathilde kom til verden i 1902 på den gård, familien overtog

Familien i Vitved efter Johannes død i 1907 og Johan er blevet gift med Karen. Fra v.: Rasmus, Johan, Niels, Peter, Karen og Mathilde. Forrest: Jensine og Alfred.

samme år, i Vitved, Diergaard. Det var tre nærmest sammenbyggede gårde. Her drev hendes far, Johan Poulsen Fuglsang, den midterste gård med Johanne. Begge var født i året 1869 i og omkring landsbyen Virring. De blev gift i 1892 i Fruering Kirke, der hvor datteren Mathilde senere blev gift med en anden af denne histories hovedpersoner, Magnus.

Men Johanne - min oldemor - døde som 38-årig i 1907. Mathilde var nummer fem i en børnefolk på seks. Børneflokken på de seks bestod af Niels, Anders, Rasmus, Jensine, Mathilde og Alfred.

Efter nogle år giftede oldefar Johan sig med Karen. Sammen fik de en datter i 1919, Esther. Som min farmor, Mathilde, fortalte, var det ikke altid let at vokse op med en stedmor. Måske var det også derfor at den ældste bror, Niels, som ældste søn, var oplagt til at overtage gården i Vitved med "tre skorstone" – et vist niveau på landet dengang. Han valgte i stedet at immigrere til USA i 1910 som 17-årig. Han valgte byen Chicago, hvor han kunne knytte an til andre i familien, der havde valgt samme vej. Herom senere om den amerikanske gren af familien.

Hverken Magnus eller Mathilde var født og opvokset i fattigdom, men heller ikke det modsatte. Dødsfald i deres barndom satte derimod dybe præg i deres tidlige liv. Magnus mistede sin far, familiens livsgrundlag, inden han blev ti år, og Mathilde mistede sin mor allerede som fem-årig.

Syv børn

Husmandsstedet ved Dover Kirke – tæt på landsbyerne Fiirgårde og Svejstrup ved Ry – var rammen om deres liv fra 1927. Det var der, jeg som barnebarn oplevede dem og erindrer dem og omgivelserne.

Magnus og Mathilde blev gift den 30. august 1927 i Fruering Kirke og ikke i Vit-

Mathilde og Jensine

ved Kirke, der var under restaurering på det tidspunkt. Mathilde kunne så ikke blive gift i Vitved, hvor hun ellers både var født, døbt, konfirmeret og havde gået i skole. Såvel kirke som skole lå lige uden for porten til

Mathilde med børnene, fra v. Johan, Bent, Vagn, Inga og Erna i fødehjemmet i Vitved.

Familien Poulsen, Virring:

Bagest fra v. Johanne og Johan Poulsen, Sørine Jensen, Fuglsang Poulsen og Jens Peder Poulsen, Fuglsang, Emma, Anna og Martin Poulsen.

Forrest: Klara og Georg Poulsen, Rasmine og Niels Poulsen (Virring Mølle), forældrene til Johan, AGeorg og Martin.

Ved Georg og Klaras bryllup 1905.

Diergaard, hendes hjem. Mathilde var sort brud. Det brugte man dengang i 1920'erne. Sort kjole og sort slør. Mathilde var gravid – langt henne – men spændt ind, så det ikke så tydeligt kunne ses. Først fødte, Vagn, kom til verden i midten af oktober.

Fra 1927 og ti år frem fik parret syv børn – min Far, Bent, var nummer tre i flokken. Først tre drenge, så tre piger - og med en lidt længere pause, en dreng. Vagn, Johan, Bent, Erna, Inga, Else og Leif var kommet til verden.

At ernære denne børneflokk og dem selv krævede sit. De havde næppe større midler med hjemmefra og startede livet på et lille landbrug, der kunne levere meget, blot man kunne sit stof, og det kunne de. Dog ydede

Mathildes familie sit – som faster Emma. Herom senere.

Det var fælles livsbetingelser, de havde med andre, der boede tæt på med mange små landbrug. Folk levede af deres arbejde og gode kreative evner på deres lille landbrug og havde et tæt fællesskab med naboer, folk inde i landsbyerne og andre.

Med sådanne netværk, som det vel kaldes i dag, menes, at alt var relativt tæt på. Det gjaldt både smeden, mejeriet og brugsforeningen. Transport, hvis de skulle længere væk, var rutebilen mellem Skanderborg og Ry, og jernbanen havde station tæt på i Alken ved Svejstrup. Hvis det var tættere på, så blev hestevognen eller cykler anvendt.

Magnus som ung

Området mellem Skanderborg og Ry var som andre steder landsbyer. I lokalsamfundet ved Dover Kirke var der ingen butikker, mest gårde, husmandssteder og huse, hvor arbejdere og andre boede. Folk, der havde deres daglige dont i og ved landbruget såsom en smed.

30-ernes krise

Få år efter at Magnus og Mathilde havde etableret sig i deres lille landbrug med en voksende børneflokk, slog 1930'ernes økonomiske krise igennem i Danmark i 1931-32. Krisen gav to hovedproblemer: Den enorme arbejdsløshed – 1932 på 32 procent – og de faldende priser på landbrugsprodukter. Landbruget var dengang stadig landets vigtigste erhverv. Ikke kun med hensyn til antal beskæftigede, men især i forhold til valutaintjeningen. Eksport fra dette er-

hverv udgjorde i begyndelsen af 1930'erne op mod 4/5 del af den samlede eksport.

Prisfaldet ramte landbruget hårdt, ligesom selvfølgelig den danske økonomi. Selvom man med kriseordninger lempede de økonomiske ulykker for dansk landbrug i 1930'erne, var det dog først ved Danmarks inddragelse i den Anden Verdenskrig i 1940 med Tysklands besættelse af landet, at landbruget igen slap ud af afsætningskrisen. Priserne på landbrugsvarer steg, så de økonomiske problemer i landbruget forsvandt. Det syntes at fortsætte gennem hele besættelsestiden.

Tysklands ekspansion i Europa havde forstærket den tendens, at Danmark skulle levere landbrugsvarer til Tyskland til relativt gode priser. Noget, der ikke var godt for den store del af den danske befolkning med hensyn til enkelte varegrupper, da priserne også steg for dem. Både arbejdsløsheden og priserne steg fra krigens begyndelse.

Hovedparten af landbrugene bestod af familiebrug, gårde med tjenestefolk og husmandsbrug. Modvirkende og supplerende kan det siges – modsat nutidens landbrug – var den tids landbrug store som små ikke baseret på et enkelt eller få produkter. De fleste landbrug på mine bedsteforældres tid var nærmest selvforsynende, baseret på alsidig produktion og bearbejdelse på stedet samt meget udviklet havebrug.

Ud at tjene

Den relative fattigdom, som absolut skal ses i dens historiske kontekst, betød, at små landbrug og mange andre med store børneflokkede måtte sende børnene ”ud at tjene”. Det vil sige flytte hjemmefra og selv tjene til livets ophold og aldrig mere, som regel, flytte hjem til forældrene igen.

Der var forskel på drenge og piger – også i mine bedsteforældres hjem. Magnus og

Brendstrupgaard, hvor Bent gjorde tjeneste i to år. Det var 1946-48.

Mathildes tre ældste var drenge, Vagn, Johan og Bent, min far. Vagn kom ud at tjene 1. april 1939. 1. april og 1. november var skiftedag, dvs. de to datoer, hvor man fik plads, hvis det var det ønske, man havde, eller hvor gårdejeren eller andre ønskede at tjenesteforholdet skulle ophøre. Det kunne også være ønsket om et halvt eller helt år mere. Vagn og Johan fik plads på en gård samme dag.

Ofte løb tjenestefolkene, karlene, pigerne eller hvad de kaldtes dengang, ”af pladsen”. Utilfredshed, vold og andre ting blev der reageret på, eller man ”bed det i sig”. Min far løb også af pladsen en enkelt gang i utide. Andre steder var han meget tilfreds, og også for artiklens forfatter klingede det positivt, når han fortalte om forholdene på Brendstrupgård, hvor han var karl i årene 1945-47. Det sidste år sammen med søster Erna, der stod min far var nærmest.

Før dette sted havde han blandt andet gjort tjeneste hos familien Thykjær i Over Bjedstrup på deres gård, hvilket betød, at han skulle flytte skole til Bjedstrup. Johan var der først på gården, og da han blev konfirmeret, kom min far derop samt på flere gårde. Det var let for min far at få plads. Han havde et godt ry, en rigtig slider og stærk.

De tre ældste, sønnerne Bent, Vagn og Johan, hjemme ved forældrene.

Gårdejerne snakkede jo sammen og gav anbefalinger. Om aftenen var der gymnastik sammen med de andre karle på gårdene. Lærer Stenbjerg var lederen af dette.

Karlen på ti år

De syv søskende "arvede" ofte hinandens tjenestesteder. Husbond og hans kone havde i de fleste tilfælde vel været tilfredse med Magnus og Mathildes børns arbejdskraft og væsen. Året efter at storebrødrene, Vagn og Johan, var kommet "ud at tjene", kom min far, Bent, blot ti år gammel på en gård i den nærliggende landsby, Svejstrup. Han gik i Fiirgaarde Skole de første år, men måtte som nævnt skifte til Bjedstrup Skole, da den tiårige fik sin første plads. Skolen her var ikke langt væk, men dog tættere på tjenestestedet. Skolen havde seks skoledage om ugen. Nogle gange i de landlige omgivelser var der skole hver anden dag. Før og efter skoletiden måtte man hjem at arbejde.

Fra hans 10. år havde min far, Bent, flere pladser. Den lille følsomme dreng flyttede aldrig hjem igen. Når børn og unge var kommet ud at tjene, vendte de i reglen aldrig hjem - kun og naturligvis - på besøg. Men min far følte sig svigtet. Ingen af de andre kom hjemmefra så tidligt. Han følte sig mest svigtet af sin mor, der engang havde sagt til ham, at han var "en slem dreng" - noget han aldrig fik rystet af sig. Han følte sig ikke svigtet af sin far, som han aldrig sagde noget negativt om.

Det skal også her noteres, at børnenes bedstemor, Kirstine, nu også optog plads og økonomi i hjemmet og boede i "den pæne stue". Modsætningsforholdet til sin mor, Mathilde, opretholdt Bent alle sine dage. Han døde før hende.

Den lille tjenende karl, Bent, fortalte nogle gange til sine egne børn, vist nok om hans første plads, at han ikke turde ligge alene

om natten på karlekammeret. Han fik nogle gange lov til at ligge mellem husbond og hans kone i deres seng. Han havde voldsom angst og hjemve.

Støtte fra familien

Mathilde var også presset på flere områder. Svigermor, Kirstine, var flyttet ind på sine sidste år. Hun ønskede ikke at modtage aldersrente. Den ældste søn, Magnus, måtte tage imod hende. Svigermor var ikke altid rar ved Mathilde.

Et andet modsætningsforhold til den ældre generation var faster Emma, der hjalp familien ved Dover Kirke meget. Problemet her var mere Magnus, der var et roligt menneske og nok ikke havde større materielle ambitioner end dem, familien allerede havde. Faster Emma, der var søster til Mathildes far, Johan, mente, at Magnus ikke arbejdede nok, og at han ikke skaffede penge nok til familien.

Faster Emma kom tit ud til familien og hjalp til, og de arvede da også hendes møbler, da hun døde. Fine møbler husker artiklens forfatter. Der var stil over faster Emma, der valgte et andet liv, end hvad der var gængs. Klog, fin og religiøs og ugift hele sit liv. Hun havde en sygeplejerske-uddannelse, som hun brugte her i landet, men også ude i verden - her også som missionær. Søndagskolen i Skanderborg var hun også drivende i. Faster Emma tilhørte Indre Mission.

Faster Emma var som sagt en god hjælp for familien - ikke mindst for Mathilde. Emma strikkede mange sokker til børnene. Emma kom fra Skanderborg med rutebilen og stod af ved vejen ind til kirken. Mange gange hentede børnene hende der. Hun blev ved med at besøge familien til langt op i alderen, hvor børnene var blevet voksne. De tre søstre var på sommerferie nogle år hos Emma - en helt anden verden end hjemme

på landet. Skanderborg var en købstad. At komme på ferie var udbredt i familien. De to søstre, Inga og Else, var også på ferie hos Magnus' brødre, Johannes og Åge og deres familier i henholdsvis Torrild og Gjesing.

Børnene havde ikke selv cykler, men nogle gange var de i hestevogn på besøg hos familien, eller de sad på cyklen foran hos Magnus eller bagpå hos Mathilde.

Familien fik tillige sendt pakker fra Amerika med tøj og sager fra den amerikanske gren. Herom senere.

Besættelsen

Magnus og Mathilde passede deres daglige dont under besættelsen. De deltog ikke i nogen modstand mod besættelsesmagten - ligesom langt hovedparten af den danske befolkning. Besættelsesmagtens tilstedeværelse kunne ses og høres, endda ret kraftigt. På Ry-egnen, hvor de jo boede, var tyskerne massivt tilstede først og fremmest på grund af flyvepladsen ved Gammel Rye - ved Salten Langsøs østlige ende.

Resterne af den kan stadig ses, selvom den er temmelig usynlig og så godt som helt tilgroet. Min far viste os børn resterne af flyvepladsen med alt, hvad der kan ses af resterne. Undertegnede viste langt senere disse rester til en ven og nogle af vores børn på en udflugt. Uden min fars kendskab til disse lokaliteter var det ikke lykkedes.

Tyskerne beslaglagde flere skoler og Ry's hoteller - også Hotel Himmelbjerget, hvor der boede den del officerer. Værnemagten beslaglagde også højskolen, husholdningsskolen samt folkeskoler, missionshuset og Pension Ryhave. Den store aktivitet i Ry og omegn skyldtes ikke mindst flyvepladsen, som var central i den tyske besættelsesmagts forbindelsesled internt i Danmark og til udlandet. Flyvepladsen var

en stor arbejdsplads og involverede mange lokale.

Ved krigens afslutning og tiden efter ankom adskillige tyske flygtninge til Danmark. Den nu tidligere flyveplads blev til flygtningelejr frem til 1948. Der er som nævnt kun få spor efter flyvepladsen og flygtningelejren. Lejren blev helt lukket, da de sidste tyske flygtninge forlod den i 1948.

Det var ikke tyskerne, der etablerede flyvepladsen, men tyskerne har uden tvivl udvidet og forstærket dens funktioner. Den blev etableret i 1935 og anlagt som senere minister Gunnar Larsens private landingsplads. Minister Larsen var cementkonge og mangemillionær. Han blev trafikminister i den samlingsregering, der blev dannet i juli 1940.

Tjenste og skolegang

Sønnerne, Vagn, Johan og Bent, var kommet ud at tjene, hvilket betød, at de også permanent var flyttet hjemmefra. Døtrene, Erna, Inga og Else, havde som piger lidt andre vilkår. De blev konfirmeret, før turen var deres til at komme ud at tjene, der som regel dengang var at komme i huset hos en gårdejerfamilie. Men fra 11-12 års alderen tjente døtrene med lidt hushjælp, "gå til hånde", lidt af hvert rundt om i nabolaget, så døtrene bidrog til deres konfirmationstøj eksempelvis. Pengene blev sat ind på deres bankbog. Pigerne var efterspurgt arbejdskraft, for de var dygtige.

Tjenesteplasserne var som regel fra maj til november og et år ad gangen, enkelte steder to år. Før da havde de gået i skole i Fiirgårde. Den yngste søster, Else, kom som sin lillebror, Leif, til Mathildes barndomshjem i Vitved, som nu var i hendes lillebror, Alfreds besiddelse. Andre arbejdssteder for døtrene kunne være telefoncentralen.

Fokus på tyske flygtninge efter 2. Verdenskrig

Flygtningelejren syd for Gl. Ry

Noget af det mere grove arbejde fik de også, såsom at malke køer. Erna havde en plads, hvor hun malkede og lavede andet landbrugsarbejde. Inga fik pladsen bagefter - og så i skolen i Fiirgårde derfra. Efter konfirmationen fik Else også denne plads, men røg uklar med konen, som gav hende tørre tæsk i tørrerummet.

Flittige Mathilde

Hjemme var Mathilde altid i gang. Som min faster Else - yngste datter - sagde: "Min mor var meget flittig, altid noget i hænderne. Hjalp i mark og stald, passede hele haven - urtehøve og blomster. Syltede og bagte brød hver uge. Vaskede og kogte i gruekedlen,

skyllede tøjet ved pumpen i gården sommer og vinter. Syede de yndigste kjoler til vi tre søstre, og hun syede næsten alt vores tøj. Stoppede og lappede. For meget tøj havde vi ikke. Fodtøj var det ofte galt med. Hun var en god mor for sine børn. Beundret og respekteret af alle, hun kendte. Elsket af hele sin familie for sin godhed og flid”.

Ingen maskinel hjælp var der at hente - noget Magnus og Mathilde valgte ikke at indføre. Dog visse tiltag i landbrugsarbejdet. Det huslige arbejde var Mathildes domæne. Gode hænder og et godt hovede løste alle problemer - ikke forstået som ”problem”. De fortsatte og udviklede blot det, begge havde lært. Eksempelvis havde de ingen vaskemaskine, som hos langt hovedparten af landbefolkningen var ikke-eksisterende. Grukedel og vaskebræt var vaskens grundelementer. En rulle og strygning gjorde underværker i såvel holdbarhed og det æstetiske.

Vand fik de fra egen brønd med manuel pumpe. Vasket blev familien i bryggerset. Børnene i en zinkbalje på køkkengulvet vel en gang om ugen.

Altid gang i et eller andet - som artiklens forfatter også husker hende, fx ved et kaffebord - når kaffen var dukket op i koppen, begyndte hun at samle porcelænet ind. Hvis min far sommetider så noget tilsvarende, sagde han ”at der er noget Mathilde over hende”.

Mathilde var lige så hurtigt, som Magnus var langsom.

Fugle og blomster

At Magnus fik sit lille landbrug var helt naturligt. Livet inden da drejede sig om landbrug. På store gårde og godser, blandt andet på godset Ratlousdal i Odder, havde han haft pladser. Eneste afstikker var værnepligten i Randers ved Dragonregimentet

- og som omtalt højskoleopholdet i Thestrup.

Magnus var ikke huslig. Dyrene og markerne var hans. Alt det indhøstede korn blev tærsket på tærskværket i laden, hvor der også var en kværn til at male korn til foder til grisene. Brænde til komfur og kakkellovne hentede Magnus i Nygårde Skovene i nærheden. Han savede, kløvede og huggede det hjemme - med stor hjælp af de tre ældste sønner.

Magnus røg pipe, og når det var fyraften blev den stoppet ved tobaksbordet. Han havde altid været sund og rask. Dog havde han et voldsomt uheld i begyndelsen af 1950erne, hvor han faldt ned fra et hølæs og brækkede hofteleddet. Han haltede lidt resten af livet. Magnus var meget stille og fåmælt; et godt menneske og meget beskeden - som en af hans døtre fortalte. Tænkte altid mere på andre end sig selv. Han ville aldrig have betaling for de tjenester, han gjorde. Han passede alle dyrene hjemme, undtagen hønsene og kyllingerne. Det var børnenes og Mathildes opgaver.

Hønsene løb som regel frit rundt på området, men blev lukket ind, når mørket nærmede sig. Så kom de ind i hønsehuset, hvor der skulle lukkes. Ræven skulle ikke inviteres til spisning. Mathilde passede hønseholdet, ænder og druer, der også var til brug i husholdningen

Magnus var alle dage glad for fuglene. Om vinteren var der altid bundet et stort havreneg op ved roekulelemmen i gården, så de inde fra stuen kunne ses. Magnus vidste alt om fugle - ligesom Mathilde vidste alt om blomster.

Som manden i huset sørgede Magnus for betaling af diverse regninger som brugsregningen, men han var altid bagud med hensyn til afregninger. I brugsen i Fiirgårde blev de skrevet op, fik kredit og bragt varerne ud med hestevogn, som en

Familien Jensen, Dover Kirke v. Svejstrup (Ry) i slutningen af 1940'erne.

landmand gjorde. Denne landmands kone var rundt ved de mange konfirmationer som kokekone. Det var et eksempel på at hjælpe hinanden samt det, at husmandsbrugene blev nødt til at have forskellige tjanser ved siden af selve landbruget.

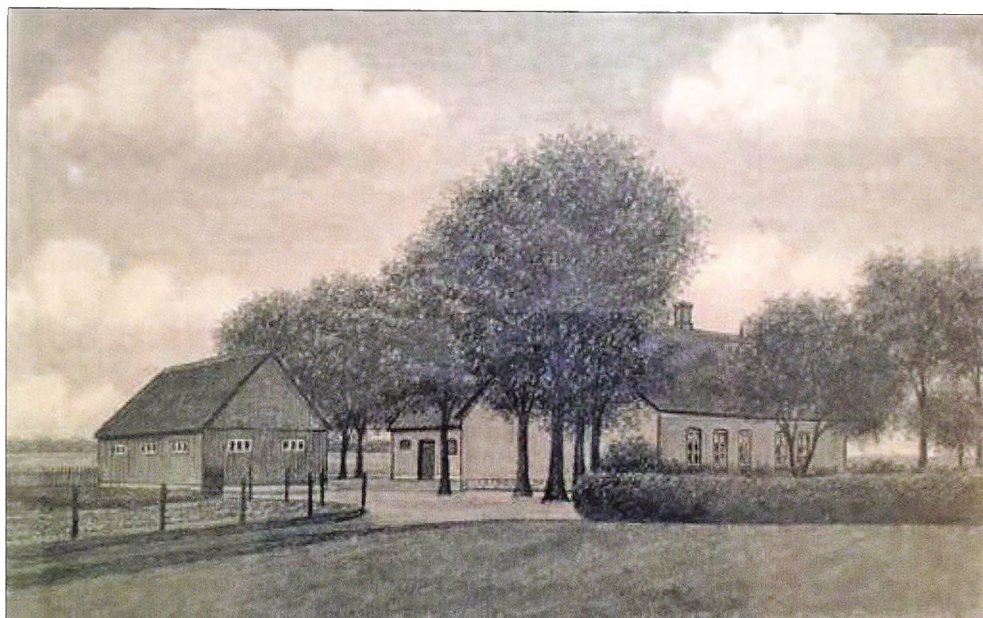
Hestene

Hver vinter kastede Magnus sne på vejene sammen med naboerne. Det var en pligt. Som en del af arbejdet med dyrene, og når man ikke havde indlagt vand, var hans opgave at hente vand til dyrene om vinteren ved den dam, der lå tæt på husmandsbruget. En spand i hver hånd, og mange gange. Om sommeren kom køerne selv ned til dammen for at drikke. Fra maj til november gik køerne ude. De var kun inde de to gange

om dagen, når de blev malket. Der var intet hegn. Køerne var tøjret og flyttet rundt, når der var græsset i bund.

Trækraften var i hele deres periode hestene. Som transport og som trækraft i arbejdet i markerne og ved tærskværket, hvor en hest gik rundt for at trække tærskværket. Det foregik også med børnenes hjælp ved at føre hesten rundt. Tidligere i deres liv havde familien islandske heste, senere og helt til afviklingen og salget af landbruget - nordbakke heste eller som andre kalder dem - fjordheste.

Magnus undgik - bevidst eller ubevidst - den voldsomme ændring fra hestene til traktorerne, altså den mekanisering, der foregik fra efter krigen til langt ind i 1960'erne. Ikke bare skulle de elskede heste

Magnus og Mathildes husmandssted ved Dover Kirke, Bavnehøjvej 3.

erstattes med traktorer. Det skulle de fleste redskaber også i denne mekaniseringsproces. Dertil kom for mange bønder den psykisk smertelige omgang ved at tage afsked med hestene, som mange virkelig holdt af. Alle vidste, at hestene ikke bare skulle hen til et sted, hvor de kunne få det godt, mere afslappet. De blev så godt som alle kørt direkte til slagteriet.

Landboliv

Magnus og Mathildes landbrug var set med nutidens øjne meget lille. Men dengang et almindeligt lille landbrug, en familie kunne leve af. Husmandsbrug - ikke helt - da et sådant brug ofte var baseret på lønarbejde uden for det lille landbrug, husmandsbruget. Naboer hjalp hinanden med blandt andet at pløje møg ned. Enkelte gange udførte Magnus det for andre mod betaling. Naboerne lånte også hinandens redskaber og maskiner.

Da Magnus og Mathilde købte deres landbrug i 1927 for en pris af 21.000 kroner, var bruget på 10 tdr. land og et lille stykke eng ved Svejstrup tæt op ad jernbanen. Her blev der blandt andet gravet og lavet tørv. Der gik ingen kreaturer der. Stykket blev senere solgt fra deres landbrug ved Dover Kirke. De havde fra starten fem køer og en eller to søer. I slutningen af 1950'erne købte de yderligere fem tdr. land, som tillægsjord.

Som i byer som på landet var der sociale og kulturelle aktiviteter, som overalt hvor der er mennesker forsamlede og har deres liv. Høstfester, fødselsdage når der var det. Dengang var der mange mennesker på landet. Børneflokkene på de syv gik alle på danseskole om vinteren i Svejstrup Forsamlingshus med afsluttende afdansningsbal.

Centralt i familie var søndag eftermiddag - altid med kaffebordet midt på eftermiddagen. Som artiklens forfatter husker det, var der

altid flere udover min familie, når vi var på besøg. Også når vi drenge var på ferie nogle dage om sommeren.

Et nabofællesskab var også kaffegilderne. På omgang var naboerne værter for et kaffegilde, som altid foregik om aftenen. Ligesom konfirmationerne, hvor naboerne også i ugen efter selve konfirmationen kom til et gilde, som fejrede den unge mand eller kvinde, der nu var trådt ind i de voksnes rækker, som det hed. Ikke blot et kaffebord med hjemmebag, men også med natmad.

Livlig aktivitet året rundt, som min faster Else sagde: ”Julen glædede vi os altid til, selvom gaverne var små og få. Vi gik meget i kirke og altid juleaften. Far var nu så længe om at blive færdig i kostalden - syntes vi. Vi ventede og ventede. Flæskesteg og medister fik vi altid. Der blev altid slagtet en gris i december, til julen. Mor lavede alt selv. Desserten var æblekage eller citronfromage”.

Den amerikanske gren

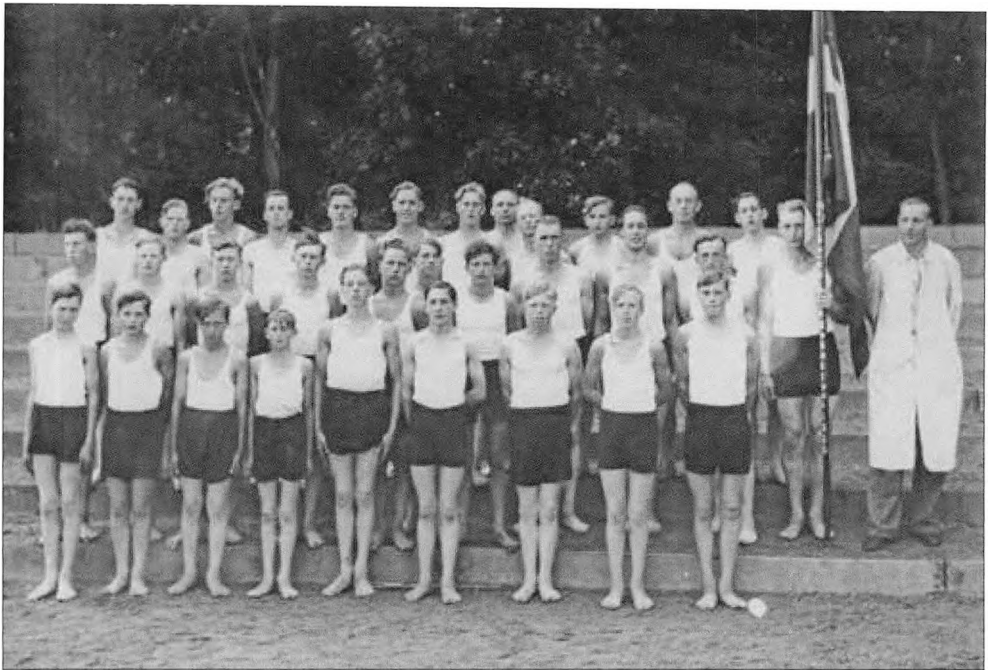
Mathildes ældste bror, Niels, valgte i 1910 at immigrere til USA. Som antydnet tidligere i artiklen var han sikkert utilfreds med, at faderen - min oldefar - Johan Poulsen havde giftet sig igen. Hans kone, Johanne, var jo død i 1907.

Der var lidt kontakt til Niels, men han kom aldrig hjem, heller ikke på besøg. Til gengæld kunne Niels knytte an til nogle af familiens udvandring tilbage i slutningen af 1800-tallet fra Fuglsang Poulsen-slægten. De måtte dog ændre Fuglsang til Fulsang på grund af, at det på engelsk kun kan udtales sådan.

Familiemedlemmerne bosatte sig i Chicago-området, i staten Illinois. Oldefar Johans bror, Jens Peter, rejste til USA i 1893, så der var nogle at knytte an til for Niels, da han som 17-årig valgte at tage det store skridt over Atlanten.

Magnus arbejder i marken

Gymnastik med de tre brødre i forreste række. Ydest tv. Bent, ved siden af Johan, yderst th. Vagn.

Blandet piger/drenge. Døvergaaards gymnastikopvisning. Seks af M+M's børn i billedet: Vagn, Bent, Erna, Inga, Else og Leif.

Besøg fra Amerika: Bagest: Magnus Jensen, Kristian Lyse, Thorvald Schøler, Tage Pedersen (Esthers mand), Aksel Poulsen, slagter, Edith Lyse, f. Poulsen, Shirley (Amerika), Rasmus Poulsen, Henry Langberg Poulsen, Alfred Poulsen, Peter Poulsen, Esther, Kirstine Poulsen (Peters kone). Forrest: Kirstine Poulsen, (Rasmus), Mathilde Jensen, Ellen Poulsen, Rosa Langberg Poulsen, (bror til Johan Poulsen), hjemme fra Amerika til Emmas fødselsdag, Martin Poulsen, Anna P. Poulsen, Jensine Schøler (sine), mors søster. Billedet er fra Fester Emmas baghave, Vestergade 10, Silkeborg.

Efter Jens Peters rejse til USA i 1893 fulgte to andre brødre, Rasmus Sigvard i 1895 med sin danske kone, og Karl Johan også med sin danske kone i 1905.

Fra 1868 til 1914 udvandrede 287.000 danskere til Amerika af nød eller for at prøve lykken der.

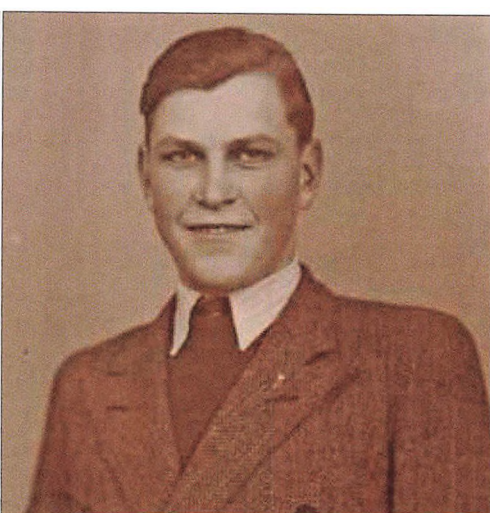
Mine forældre møder hinanden

Det er i området, hvor historien her drejer sig, at skribentens forældre møder hinanden. Bent - nummer tre i søskende-flokken hos Magnus og Mathilde - mødte Erna i slutningen af 1940'erne. Min far, Bent, tjente på

en gård nær Dover Kirke. Min mor, Erna, i huset hos en gårdejer i Nygaarde - en samling af gårde tæt - ikke en egentlig landsby. Det var temmelig udbredt, at unge på landet gik til gymnastik og gennem samme miljø til baller i forsamlingshusene. Her i Fiirgårde Forsamlingshus mellem Dover Kirke og Ry. Først gymnastik opvisning - så bal bagefter.

Efter denne plads rejste Bent til godset Constantinsborg tæt ved Brabrand Sø ved Aarhus. Og efter denne rejste det nu etablerede par til Vejen-kanten i Sydjylland. Erna fik plads i huset på en gård i cykelafstand

Erna og Bent omkring den tid, hvor de møder hinanden.

fra det sted, hvor Bent arbejdede. De skulle have et barn - uden at være gift.

I mellemtiden havde Magnus - og Ernas far, Christian Vestergaard Thomsen - min bedstefar - ved fælles hjælp fundet en plads til parret fra den 1. maj 1950 på Tovstrup Mølle. Noget tættere på de to familier i henholdsvis Dover Kirke/Svejstrup og Stjær. Tovstrup Mølle var et landbrug med en vandmølle. Parret kom til at bo i tagetagen oven på et udhus. En etage, der var blevet lavet til et par. Fodermesteren havde kun et værelse på gården.

Barnet, Kristian - min bror - blev født på Fødselsanstalten i Aarhus den 30. maj 1950. Bent var karl på Tovstrup Mølle, men det varede dog ikke længe, før han og husbond ikke kunne enes.

Bent og Erna nåede ikke at blive gift, før den første fødte var kommet til verden. Bent var ikke gammel nok og måtte søge et kongebrev. De blev gift den 9. juni hos sognerådsformanden i Tovstrup.

Parret flyttede hjem til Ernas forældre i Stjær - et husmandssted i Bakkeskoven. Bent var daglejer hos en nabogårdejer,

Grønlund. Det hele var tidsbegrænset, da Bent fra 1. november 1951 skulle aftjene sin værnepligt. I mellemtiden var de flyttet til Hvilsted nær Magnus's hjemegn på Odderkanten - også en tjenesteplads.

Bent var så heldig, at soldater-tiden "kun" var et år, for kort tid efter forlængede Rigsdagen - det daværende Folketing - værnepligten til 18 måneder. Bent var meget træt af soldatertiden, dels på grund af hans familiesituation, dels havde militæret ikke hans sympati. Med Padborglejren - nu Frøslev - som afsæt i Danmark for den danske brigade i Tyskland, i den britiske besættelseszone, men også baser i Oxbøllejren og i Itzehoe.

Bent blev soldat, og Erna med lille Kristian var jo flyttet hjem til sine forældre i Stjær Bakkeskov. Den 22. marts 1952 kom det andet barn til verden her, og det var skribenten til nærværende artikel. Senere fik parret yderligere en dreng, Thorkild, i 1955.

AKTIVE LOKALT

Rammen om mine bedsteforældres, Magnus og Mathildes liv, var det lille landbrug ved

Kristian med forældrene Erna og Bent i 1952

Dover Kirke. Her levede de og fik alle deres syv børn. De forlod det først, da alderen fik dem til at tage stilling til, om de fortsat magtede det relativt hårde slid - og det gode liv - at få det hele til at fungere. Dyrene, markerne - ja, hele det selvforsynende landbrug og havebrug. Og de kunne nu begge få folkepension.

I de årtier fra 1927 til slutningen af 1960'erne - 43 år - var det her, de levede. Hvor de havde deres indtægter gennem landbruget, dels ved at levere produkterne til forarbejdning i omegnen. Men også ved næsten at være selvforsynende og bruge det til familiens føde.

Magnus og Mathilde indgik som andre naboer i et samspil, i netværk. De omgikkes hinanden socialt, de hjalp hinanden, når der var brug for det. Ligesom børnene var en vigtig og nødvendig del af arbejdet, mange funktioner - også som en grundig oplæring til senere brug arbejdsmæssigt. Familien var en del af "foreningsDanmark" - såsom andelsforeninger og gymnastikforeninger.

Magnus var med i husmandsforeningen, Dover Husmandsforening - og aktiv her, blandt andet har han siddet i bestyrelsen. Han var æresmedlem til sidst.

Farfar var politisk interesseret. Sikkert noget han også fik med fra sit højskoleophold på Thestrup. Han stemte primært på Retsforbundet, men var aldrig medlem. Hvad Mathilde stemte, hvis hun stemte, ved skribenten ikke.

Husmændene i Danmark var politisk - i hovedtrækkene - tilknyttet tre strømninger: Det Radikale Venstre, Retsforbundet og en socialistisk - vel mest socialdemokrater, men også længere til venstre. Alle tre partier var påvirket af amerikaneren Henry Georges tanket om grundskyld, men absolut mest Retsforbundet. Georgismens ideer om socialisering af alle samfundsskabte jordværdistigninger gennem en løbende jordafgift, således at jordspekulationens sociale ødelæggelser standsedes - tiltrak Magnus.

Skribenten husker fra samværet med Magnus i teenageårene, at når han sagde noget lidt politisk og historisk, løftede Magnus øjenbrynene, lyttede og kommenterede. Engang sagde Magnus, at skribenten, barnebarnet, skulle have bøgerne - forstået som en serie i 14 bind, "Verdenskrigen 1914-1918 og tiden der fulgte" fra forlaget Danmark. En serie, de havde abonneret på i 1930'erne, da bøgerne udkom, og som Mathilde protesterede imod på grund af de trange økonomiske vilkår, og penge kunne bruges på noget vigtigere i den daglige husholdning.

Om Magnus fik læst de 14 bind er uvist, men barnebarnet levede op til Farfars forventninger og fik på en tidspunkt læst alle bind. Endvidere brugte hans børn - Magnus's oldebørn - noget af materialet til opgaver i deres gymnasiale uddannelser.

Mathilde og Magnus i deres sidste år i haven på Agnetevej i Ry

Cirkulært lokalt

Magnus og Mathilde valgte gennem hele deres periode på det lille landbrug at fastholde en traditionel stil og ikke, da det blev muligt for nogle at "modernisere maskinparken" - ikke mindst traktoren. Men de fik malkemaskine med videre, da den mulighed forelå. Ligesom de i 1950'erne byggede lidt til kostalden, så produktionen kunne udvides.

Ved at undgå traktoren skulle Magnus' elskede heste forblive, og redskaberne kunne beholdes - ikke kasseres.

Han undgik at købe nyt til traktoren og at lære den nye disciplin. Magnus havde tænkt at holde ud til pensionisttilværelsen med sin produktionsform, som vi vel i dag kan kalde bæredygtig.

Det samme gjaldt i husholdningen. Her blev så godt som intet indført. Det gamle var godt og solidt - og det var det.

Det lykkedes dem - bevidst eller ubevidst - men ud fra en nødvendighed, at alt var

så godt som cirkulært: lavenergi, handle lokalt, ingen sprøjtemidler. En sjælden gang til Skanderborg, så blev rutebilen anvendt. Skulle de med toget, var der Alken Station tæt på Svejstrup. Ry var også en stationsby, og er det stadig. Cyklerne blev flittigt brugt.

Mathilde og Magnus' hus i Ry

Hestevognen havde alle landbrug eller suppleret med den to-hjulede variant, med en enkelt hest.

Deres liv afsluttes

Så godt som alle disse små landbrug, husmandsbrugene, er forsvundet gennem de seneste årtier - landbrug en familie kunne

leve af. Inden for disse få år har landskabet ændret sig. Store marker er slået sammen til produktion af monokulturer, der tidligere var utænelige. Levende hegn blev nedlagt i disse sammenlægninger og hjulsporene i de store marker vidner om sprøjtning flere gange om året.

De små landbrug solgte jorden fra og nye ejere kom "inde fra byen" og skabte et lille paradys på steder, hvor familier boede og arbejdede de samme steder.

Midt i ørkener af industrielle landbrug, skåret på kryds og tværs af vejsystemer til stadig flere biler.

Magnus og Mathilde levede på deres lille landbrug ligesom tusindvis af andre - også mange andre mindre virksomheder. Om det genskabes i nye former kan der ikke aktuelt gisnes om, men med en klima- og biodiversitetskrise, skal økologien med videre vinde frem, og så vil meget blive forandret ude på landet

Mathilde i sine sidste år på plejehjem.

Magnus og Mathilde flyttede efter årtier på husmandsbruget til Ry, på adressen Agnethevej 39. Magnus døde i marts 1979. Mathilde blev boende der i yderligere tre år, hvorefter hun kom på plejehjem. Hun døde i juli 1987.

Maskebilleder som amuletter i Aarhus-Randers-Viborg-egnens vikingetid

Af: Mogens Møller

Vikingetidens gådefulde fletmaskeansigter

Maskebilleder fra vikingetiden (omkring år 800-1050) giver anledning til undren. Det gælder især et antal billeder af masker med et udseende, som om de er udklippet af et materiale og flettet sammen. Man må have forestillet sig, at der var et ansigt bag masken, og motiverne omtales derfor her som fletmaskeansigter. Maskeringen får dem til at virke uhyggelige, ja nærmest truende! Det antages, at kampesten med maskebilleder oprindeligt var bemalt i stærke farver, som har påkaldt sig opmærksomhed. De kan derved have virket yderligere skrækindjagende.

Mest kendt er fletmaskebilledet på Aarhus-stenen, som Moesgaard Museum udstiller og tidligere brugte som logo. Tilsvarende billeder findes på andre kampesten samt på forskellige løse

genstande af træ, metal, ben og klæde. Rigsantikvar P. V. Glob sagde i 1951 under udgravninger ved fletmaskebilledstenen nær Sjellebro, at billedet nok var tænkt som en beskyttelse mod sagnmonstret Åmanden. Beskuerne skulle ifølge Glob forestille sig Åmanden pacificeret af maskeansigtet – enten på grund af dets grufulde udseende eller fordi det forestillede ham selv. Andre har uden forsøg på nærmere forklaring givet udtryk for, at billederne havde en værnende og skræmmende funktion i en uvis sammenhæng.

Fletmaskeansigter findes dog også på ting, som ikke kan have noget at gøre med Åmanden såsom et klæde, en økse, to sværd, to værdiskrin, et stokkehåndtag og en del smykker. Meget tyder på, at fletmaskeansigterne skulle forestille Odin som maskeret, og at de skulle værne det, som de var anbragt på eller ved. Da Odin var

krigens og dødens gud, var det nærliggende at anbringe hans billede på våben. Det maskerede ansigt, som formentlig er Odins, findes således på en økse fra Mammen, et sværd fra Sigtuna nær Stockholm og et sværd fra Rossabo i Norge. Det sidste bærer hele fem fletmaskeansigter.

Datidens beskuere af fletmaskeansigter må have følt, at de havde en særlig magisk kraft. De fleste fletmaskeansigter er anbragt på mindre ting, som mennesker har båret og må siges at være amuletter. Dette er særligt oplagt, hvor fletmaskeansigtet er udformet som et smykke, jfr. det nedenfor omtalte hængesmykke fra Ulstrup-egnen. Fletmaskeansigter på kampesten må have haft samme funktion, men at kalde dem amuletter ligger nok i yderkanten af dette begreb.

Aarhus-Randers-Viborg-egnens kampesten med fletmaskeansigter

Som noget specielt kendes der billeder af fletmaskeansigter på i alt 14 kampesten fra omkring år 1000. Stenene er alle på nær den ved Sjellebro også udstyret med runer. I Sverige findes ni af disse sten i et område, som strækker sig over et strøg fra omkring Malmø-Varberg op til Stockholm.

De fem af stenene er i Danmark. Heraf er der fire runesten i trekantsområdet mellem Randers-Aarhus-Viborg. Den femte sten står lidt længere mod øst i Djurslands vestlige udkant.

Der er sten med fletmaskeansigter ved Skjern Kirke vest for Randers, i Bjerring Kirke nordvest for Bjerringbro, i Sjelle Kirke vest for Aarhus, på Moesgaard Museum og ved Sjellebro på Djursland. Heraf har de fire førstnævnte også runer.

Mange runesten er fundet ved veje og vadesteder/broer. Af de fem danske fletmaskesten er dog kun Sjellebro-stenen

fundet ved et formentlig oprindeligt opstillingssted ved en å, medens de øvrige har været genbrugt ved byggerier.

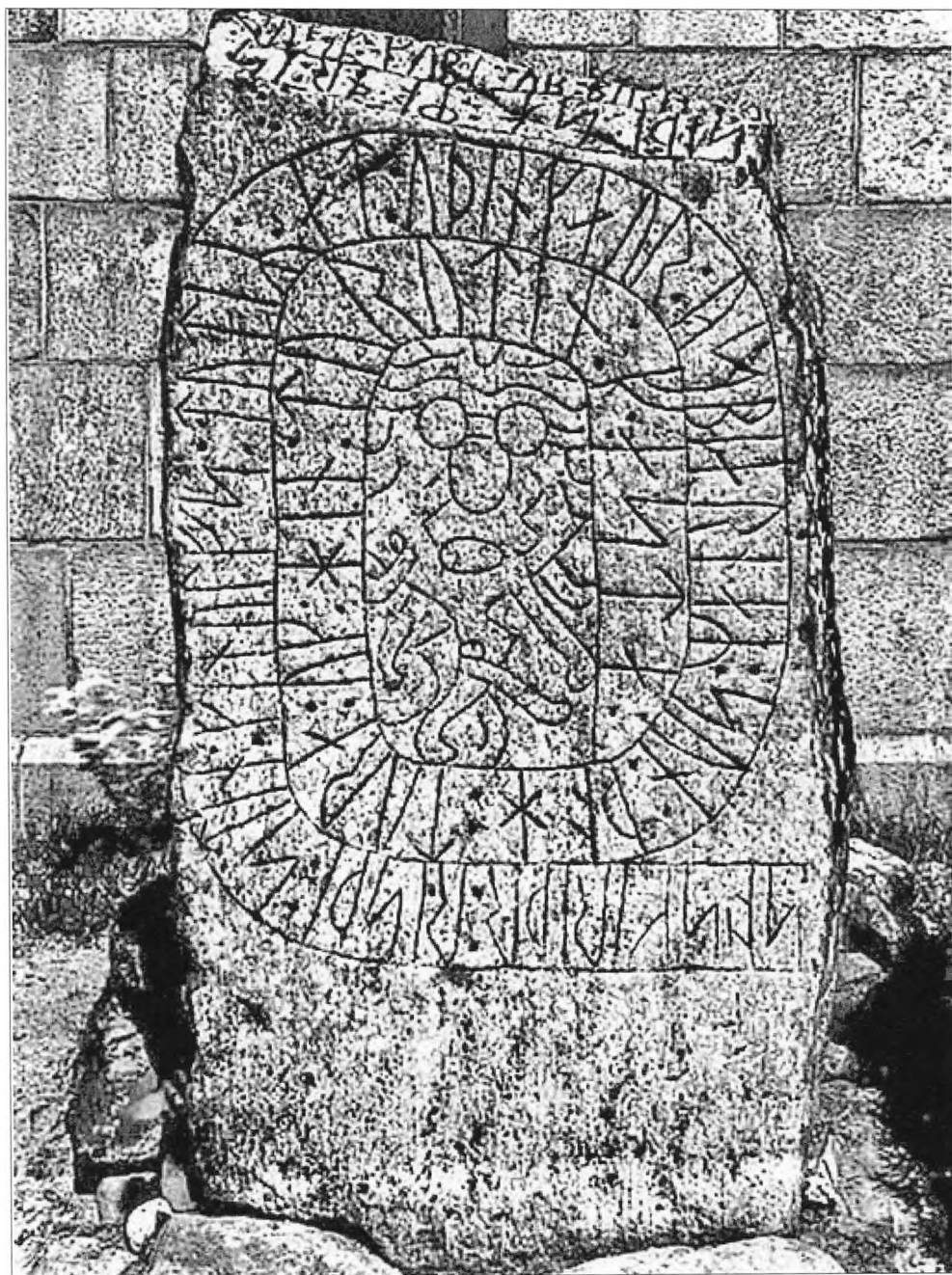
I vikingetiden var der ikke egentlige køreveje, og vandvejene var afgørende for samfærdslen. Fra sprogvidenskabelige undersøgelser vides, at Djursland med hensyn til nogle sproglige træk tilbage i tiden havde mere tilfælles med det sydlige Sverige end med fjernere dele af Jylland. Det gamle stednavn Djursland har da også lighed med det svenske sprog, hvor man anvender ordet djur som betegnelse for dyr.

Det er næppe tilfældigt, at stenene med fletmaskeansigter findes i netop de ovenfor beskrevne områder i Danmark og Sverige.

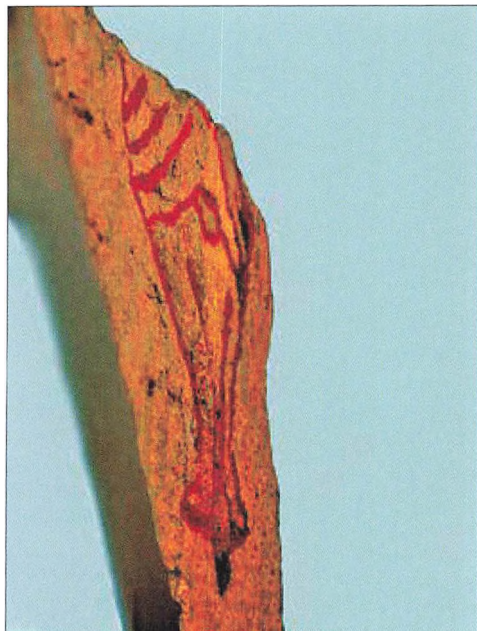
Sjellebro-stenen i engen ved den nu nedlagte Sjellebro Kro lige nord for broen over Alling Å, ca. 10 km sydvest for Auning. Fletmaskeansigtet er opmalet på billedet. Foto: KulturKonsulenten, Karsten Kristiansen.

Skjern-stenen bærer et fletmaskeansigt og en indskrift, som ifølge databasen Danske Runeindskrifter er: "Sasgerd, Finulvs datter, rejste stenen efter Odinkar, Osbjørns søn, den 'dyre' og hin drottro. En sejdkarl (skal) den mand (være), som bryder disse kumler."

Fletmaskerunesten ved Skjern Kirke ca. 14 km nordøst for Bjerringbro mellem Randers og Viborg.
Foto: Nationalmuseet.

Kumler betyder minder, og teksten må have sigtet til et gravminde, som omfattede andet end denne sten. Sejdkarl har nok her betydet en udstødt troldkarl. Denne sten har altså værnet et gravminde i kraft af både at være et værne-/skræmmebillede og en tekstlig forbandelse.

Fletmaskerest på bagsiden af runestenen i våbenhuset i Bjerring Kirke nordvest for Bjerringbro mellem Randers og Viborg.

Indskriften på Bjerring-stenens forside er: "Thorgun, Karlungs/ Karungs(?) datter, rejste [denne] sten efter Thore, sin mand, Tholfs søn, på St(?)...; men Tue Smed, hans frænde (slægtning), huggede. Stenen ... fra stedet, men(?) ... Ingulv(?) ..."

Runesten med fletmaskeansigt fra fundamentet til vandmøllen i åen ved Mølleparken i Aarhus centrum. Stenen er nu på Moesgaard Museum. På Aarhus-stenen står der: "Gunulv og Øgot og Aslak og Rolf rejste denne sten efter deres fælle Ful. Han fandt døden ... da konger kæmpede".

Runesten med fletmaskeansigt i våbenhuset til Sjelle Kirke ca. 20 km vest for Aarhus. Inskriptionen på Sjelle-stenen er: "Fråsten satte denne sten efter sin lagsmand Gyrd, Sigvaldes broder; ... Tvegges/drengenes(?) på hede/led (hede eller landtunge)."

Træ, metal, ben og klæde med fletmaskeansigter

Fletmaskeansigter kendes især fra genstande af metal, træ, ben og klæde fra vikingetiden vidt omkring i det nordlige Europa. I trekantområdet mellem Aarhus-Randers og Viborg blev der i 1868 i Bjerringhøj ved Mammen nord for Bjerringbro udgravet en grav fra vikingetiden (dateret til ca. 970 e.Kr.) med maskebilleder på en pragtøkse og et klædestykke. Gravhøjen blev først undersøgt af gårdmanden, der ville have den fjernet, men i 1986 foretoges supplerende udgravninger ved arkæologer. Den specielle dekoration på

Runesten med fletmaskeansigt fra fundamentet til vandmøllen i åen ved Mølleparken i Aarhus centrum. Stenen er nu på Moesgård Museum. På Aarhus-stenen står der: "Gunulv og Øgot og Aslak og Rolf rejste denne sten efter deres fælle Ful. Han fandt døden ... da konger kæmpede".

disse ting har givet navn til stilarten Mammen-stilen.

I en grusgrav tæt ved Mammen-graven blev i 1871 fundet et skødesløst nedgravet depot med metalting fra samme tid med fletmaskeansigter på beslag af presset bronzeblik. Der var bl.a. beslag fra to mankestole til placering på hestens ryg

som en del af seletøjet. Man kunne fristes til at spørge, om disse ting oprindeligt har været i gravhøjen og er blevet fjernet ved et fortidigt gravrøveri eller under den private udgravning i 1868.

Masker og fletmaskeansigter blev ofte anbragt på steder med et særligt behov for beskyttelse, fordi de havde en vigtig funktion, og erfaringsmæssigt nemt kunne blive udsat for overlast. I sådanne sammenhænge blev de anbragt på vidt forskellige ting: skibsåretolde, sværdhæfter, økseblade, stokkehåndtag, værdiskrin, dragtspænder, vognkassebæringer og remendebeslag. Maskeansigterne kom dermed til at tjene til værn mod – dvs afskrækkelse af – ondsindede. Nogle maskeansigter er anbragt på smykker, som vel dermed i sig selv i deres helhed er amuletter.

Grimer som skelmærker på træer ved Estrup, Lerbjerggård og Lime

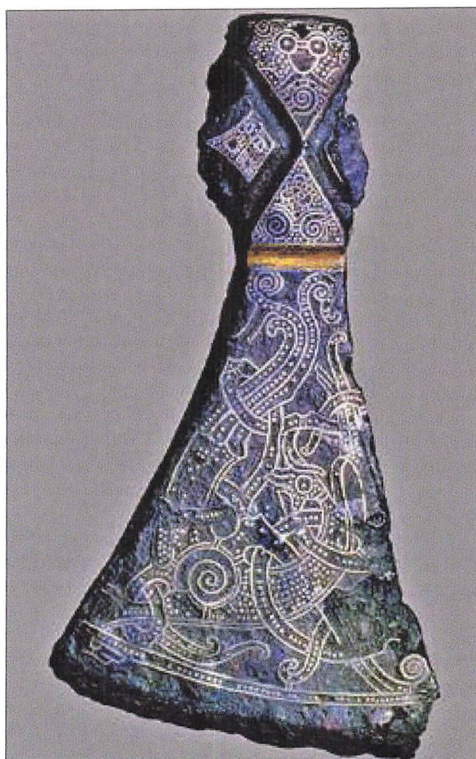
Skelgørende fjorde/sunde, bakker, sten og træer har i en del tilfælde overleveret stednavne med stavelsen "Grim". Siden 1646 har der f.eks. øst for Ebeltoft været et markskel "fra Skjelhøjene til Grimmershøjene".

Fra 1500-1700-tallet findes retsafgørelser, hvor ejendomsskel blev afmærket i træers bark med mærker, som man kaldte grimer. Udseendet af disse grimer kendes desværre ikke.

På Estrup Gods (nu Gl. Estrup) var der ved en arvedeling i 1570 en "griimbøgh" som skel-mærke i et skovskel og ved denne lejlighed blev der "grimet" skeltræer.

Den 16. februar 1598 blev der under en skel-sætning ved Lerbjerggård nær ved Hadsten hugget "grimer" som skelmærker i træer.

I Viborg Landstings dombog fremgår under 23. juni 1627, at nogle grimede bøge markerede skellet mellem skovskifter på

Bredbladet stridsøkse af jern med sølvindlæg og stemaskeansigt med "brillebro" fra vikingegraven ved Mammen. Foto: Nationalmuseet (Lennart Larsen).

Maskeansigt på stofbort fra Mammen-graven. Foto: Nationalmuseet (Lennart Larsen).

Mankestol til hest med forgyldte bronzebeslag fra Mammen-graven. Foto: Nationalmuseet (Lennart Larsen).

Hængesmykke fra Ulstrup-egnen ved Randers med et usædvanligt livagtigt maskeansigt som vendebillede. Det hed sig, at Odin gerne viste sig i forskellige maskeringer, og her er to i én. Fund og foto: Henrik Vinter.

Lime Mark på Djursland tilhørende på den ene side Anders Jensen smst. og på den der anden side konrektor Søren Andersen i Aarhus.

Maskeansigt – på oldnordisk grima

Ordet grime var på oldnordisk betegnelsen for maske, hvilket stadig er tilfældet på islandsk. Nationalmuseet i Reykjavik (Þjóðminjasafn Íslands) udstiller således en træmaske fra 1600-tallet under overskriften "Grima". Forskeren Johan Rydqvist skrev i 1868, at det islandske ord grima kan betyde ansigtsbillede på fartøj. Og det dokumenteredes i 1936 af den svenske sprogforsker Ivar Modéer. Han henviste til, at det i håndskriftet Guðrunarkviða fremgår, at et vikingskib tilhørende en Sigmund havde forgyldte udskårne maskeansigter, som blev omtalt som "gylta grimur". Modéer gætter på, at grimerne var anbragt som gallionsbilleder i stævnen, og at de kunne forestille hovedet af et menneske eller et dyr som til eksempel en hest. Hertil bemærkes, at en træskulptur forestillende et menneske- eller

et dyrehoved næppe er en maske. Så mon ikke grimerne på Sigmunds skib snarere var af samme slags som det nedenfor viste maskeansigt på småbåden fra Gokstad? I hvert tilfælde er der næppe tvivl om, at maskeansigtet på åretolden fra Gokstad var en sådan "grima" – i flertal kaldet "grimur". Et lignende fletmaskeansigt på en runesten eller en løs brugsgenstand må dermed også være en grima eller med nutidig dansk sprogbrug en grime.

Fletmaskeansigt på åretold (kejpe) på en af småbådene hørende til Gokstad-skibet fra ca. år 890. Nu på Historisk Museum i Oslo.

Skeltræers udhuggede mærker omtalt som grimer var måske også oprindelig fletmaskeansigter, som signalerede, at de ikke måtte fjernes. Altså ligesom nyere tids kongekroner på skelpæle.

Odin som maskeret kaldes Grimnir

Der er en lang tradition for anvendelse af billeder af menneskeskikkelser og maskeansigter samt skulpturer af hoveder til styring, dominerende, værn, skrækindgydelse, afskrækkelse og forhåelse.

Den nordiske overgud, krigs- og dødsguden Odin, havde særlige kendetegn: Et blindt øje, to ravne til overvågning,

forkærlighed for maskering samt en ottebenet hest og en ørneham til befording. Et billede eller en skulptur af en mand kombineret med et eller flere af disse kendetegn kan give anledning til overvejelser om, hvorvidt det er Odin. Når manden er maskeret, kan man dog ikke se det eventuelle blinde øje. Der kendes ikke mange gamle billeder, som med sikkerhed forestiller Odin. Maskeringen er gådefuld, idet den stedse overfor beskueren rejser spørgsmålet: "Hvis ansigt er det, der skjules?" Som en afledt form af ordet grima kaldtes Odin for Grimnir, når han ifølge overleveringer i islandske sagaer valgte at færdes maskeret for at skjule sin identitet. I vikingetiden må man have forestillet sig, at maskeansigter kunne skjule en kraftfuld ånd. Det er på denne baggrund nærliggende, at fletmaskeansigter på kampesten samt på genstande af metal, ben og klæde viser Odin.

Betydningen af fletmaskeansigter på kampesten

Udgravninger i nærheden af billedstenen med fletmaskeansigtet ved Sjellebro har vist, at der her har været vadested og bro gennem de sidste 2000 år. Oprejste kampesten ved broer og vadesteder havde en færdselsmæssig funktion til markering af vejforløb, som det kunne være svært at se i mørke, regnvej eller sne- og isdækning. Langs tilkørsler på begge sider af vadesteder/broer har der ofte været steler af kampesten til markering af vejen.

Steler kunne være opsat af en velbjærget ejendomsejer af omsorg for de vejfarende. Men udhugning af fletmaskeansigter på kampesten fremmede ikke trafikikkerheden på samme rent praktiske vis. Og billederne var så kostbare at udhugge, at der må have været en dybere mening med dem.

Sjellebro-stenen stod som markering af vejbanen over vadestedet/broen og muligvis

også af et landområde, man bevægede sig ind i.

Til sammenligning byggede stormanden Jarlabanke omkring 1050 en "bro" mellem Täby og Vallentuna i Uppland ca. 15 km nord for Stockholm. Jarlabankes Bro førte over en sump og var en dæmning, som var markeret med rækker af store og mindre sten på begge sider. Ca. 20 af stenene i det endnu bevarede anlæg er runesten og fem af dem har indskrifter med omtale af broen. Blandt stenenes oplysninger er, at Jarlabanke ejede hele Täby.

Aarhus-stenen har måske også været opstillet ved vadestedet/broen over åen, idet den blev fundet i vandmøllens fundament. Det samme kan have været tilfældet med de øvrige tre danske fletmaskesten, som blev fundet ved en borg og to kirker.

Fletmaskeansigter på kampesten kan have været en form for værnebilleder til beskyttelse af såvel broer som bagved liggende landområder. Fletmaskeansigtet kan have indebåret en trussel om alt ondt, hvis ikke man indordnede sig under en vikingehøvding, hvis territorium man var på vej ind i.

Men der var også behov for påkaldelse af højere magter til beskyttelse af vejbroer.

En bro kunne blive udsat for tyveri af dens materialer. På Fleskum Herreds Ting blev det ifølge Viborg Landsting dombog 18. juli 1638 bevidnet, at Laurids Jensen i Nørgård i Nøvling fra Sønder Tranders Bro havde taget "af loftbroen fem træer og ført hjem".

Broer kunne blive ødelagt ved hærværk, som da Kong Valdemar den Store under borgerkrigen i 1157 ødelagde Randers Bro for at afskære angreb. Og da Niels Ebbesen til Nørreris en nat i 1340 dræbte Grev Gerhard af Holsten, ødelagde han Randers Bro for at afskære sine forfølgere.

LITTERATUR

Brask, Aage: Blach'ernes Selvejergaard i Lerbjerg. En "Dokumentkat". Historisk Aarboeg fra Randers Amt 50, 1956, s. 37-40.

Danske Runeindskrifter i databasen på hjemmesiden <http://runer.ku.dk/>

Dragsholt, Asger: Masker. Skalk 1961, nr. 1, s. 8-11.

Iversen, Mette m.fl.: Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid. Aarhus 1991.

Modéer, Ivar: Färdvägar och Sjömärken vid Nordens Kuster. Namntolkningar. Uppsala 1936.

Møller, Mogens: Maskeansigtets hemmelighed. Tæmmede dæmoner i menneskers tjeneste. Maskeansigter, grimer og hoveder til værn, skræk og advarsel. København 2014.

Nicolaisen, Frits: Den bundne dæmon. Historisk årbog fra Randers Amt 1987, s. 13-24..

Ramskou, Thorkild: Om vikingetidens masker med mere. Hikuin 2, 1975, s. 151-158.

Rydqvist, Er. Johan: Svenska Språkets Lagar. Kritisk afhandling. Bd. 4. Stockholm 1868.

Peter Knaldhård fra Brabrand

Af: Børge Nielsen

Peter Haahr Christensen startede i 1980 en række forretninger ved navn RODEO for salg af cowboybukser. 47 forretninger blev det til – selvfølgelig intet imod det, Lars Larsen fik sat gang i. Men alligevel! Peter ”Knaldhård” fra Brabrand blev kendt i forretningsverdenen.

Hvem var han denne Peter Haahr Christensen?

Peter blev født i 1927 som søn af gårdejer og sognefoged Alvin Christensen og Olga Christensen fra Holmstrup Nygaard i Brabrand-Aarslev Kommune

Det lå vel i luften, at Peter med tiden skulle overtage gården, men sådan blev det slet ikke. Peter var i en tidlig alder startet med at spille violin og fik undervisning hos et medlem af Aarhus Byorkester, Jens Arnsbo. Så landmand – det var ikke Peter! Han kom i skrædderlære hos skræddermester Heine Holdgaard i Brabrand og fik efter afslutning på Teknisk Skole svendebrev med sølvmedalje.

Efter militærtjenesten – marinesoldat – blev Peter tilskærer på en fabrik i Aabenraa, men

Peter Haahr ved sin konfirmation 1941. Foto: Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv.

det var ikke nok for Peter, for han ville jo også gerne bruge violinen. Peter fik dannet et lille orkester og spillede en periode til dans på Hotel Royal i Aabenraa.

Peter Haahr med familie 1974. Foto: Privat.

Udvandrede til Canada

I 1950 mente Peter, at han havde tjent nok op til at kunne udvandre til Canada. Det første stykke tid i det store land gik med forefaldende arbejde, men han var så heldig at få job som tilskærer på en stor tøjfabrik i Edmonton. Samtidig fik han også held til at danne sit eget orkester – en kvartet, som de kaldte "Snake River Outlaw". – Kvartetten fik stor succes, kom i radioen og spillede et par år i en dansehal.

Det gav mange penge – så mange, at Peter ofte fløj til København i en week-end. I København boede han på D'Angleterre og inviterede sine forældre fra Brabrand til at besøge ham der. Han havde for travlt til at komme til Jylland!

Samtidig med musikken nåede Peter at gå på et kursus, hvor han fik en form for ingeniøruddannelse.

Videre til USA

Men nu gik turen til USA. I New York frekventerede han et kursus i rationalisering, som han kunne bruge som ekspert indenfor tekstilindustrien.

Videre gik det til Los Angeles i Californien. Her arbejdede ham som produktionsmand og lærte sig metodestudier. Han blev rådgiver i tøjbranchen – en uddannelse, der kom ham til gode, da han senere rejste retur til Danmark.

Men først skulle Peter lige giftes. Han havde truffet Marcia, der også var i tøjbranchen. Det endte med bryllup i 1959 – senere kom der tre børn til.

Hjem til Danmark

I 1961 drog den unge familie til Danmark. Her virkede Peter som konsulent for bl.a. Asani, Aage Damgaard og Brandtex samt

nogle firmaer i Tyskland. Det var en god forretning for Peter, som bl.a. gjorde, at han på et tidspunkt blev direktør og også medejer af fabrikken Kansas i Odense.

Systuer i Persien

Men der skulle ske noget mere!

I 1969 købte Peter konfektionsfabrikken KOFA i Aabenraa. Fabrikken i Aabenraa var på nippet til at lukke, men Peter må have haft en ide med købet. KOFA, der fremstillede habitter, og det fortsatte Peter da også med i et langt stykke tid.

Peter var på et tidspunkt kommet i kontakt med Persien (Iran) og efter en del forhandlinger med Shahan af Persien, etablerede Peter 32 systuer rundt omkring i Persien. Det gjorde bl.a., at Peter en gang om måneden fløj til Persien for at tilse systuerne.

I løbet af 1979 var der opræk til revolution. Shahan måtte forlade landet, og i november måned blev den amerikanske ambassade besat af islamiske studenter. Personalet blev taget som gidsler. Det gjorde naturligvis, at Peter sluttede sit arbejde i Persien.

Fra habitter til cowboybukser

Ideen med købet af KOFA kom omkring 1975, hvor Peter lavede produktionen helt om. Man droppede habitterne til fordel for cowboybukser under navnet RODEO. Peter var for ingenting også rationaliseringseksperter. Han kunne godt se, at selvom salget gav en pæn omsætning, var der underskud – og det satte tankerne i gang hos Peter. Han så jo, at der var udgifter til lager, til repræsentanter, og der var udgifter til messer o.lign. og også af og til tab af debitorer. Hvad om man ikke havde disse udgifter, hvad så?

Peter skrev et brev til sine kunder: Her fortalte han bl.a. om problemerne i tøjbranchen – lukkede fabrikker – import fra udlandet – bestilling af enkelt styks hos os – tab på debitorer m.m.

Peter "knaldhård"

Han lagde hårdt ud – så hårdt, at kunderne efter at have fået brevet om lukning, kaldte ham Peter "Knaldhård".

Peter Haahr 1985. Foto: Bent Jakobsen.

Han kunne naturligvis bare lukke fabrikken eller begynde at importere cowboybukserne og sende sine folk ud i arbejdsløshed. Men det var ikke Peter! Han valgte en helt anden løsning, der gik ud på selv at etablere forretninger – fra fabrik til forbruger – ingen mellemlid – vel som den første i Danmark!

Det blev starten på næsten 50 forretninger rundt i Danmark – alle under navnet RODEO. Hver forretning havde højst to medarbejdere, nogle med kun to halvdags, ingen telefon. Afregningen foregik på den måde, at når et par bukser var solgt, rykkede ekspe-

Restarant Bison ca. 1972. Foto: Ry Lokalarkiv.

dienten det halve mærke af og sendte det til KOFA i Aabenraa.

Derved blev afregningen mellem Rodeo og Kofa klaret via EDB. Lagerstyring i de enkelte forretninger foregik ligeledes via EDB.

Brevet skrev Peter i 1980, og i løbet af kort tid var der etableret 47 forretninger rundt omkring i Danmark. Han kunne konstatere, at der på et tidspunkt blev solgt 6.000 par cowboybukser om dagen, hvilket gav en omsætning på henvend 25 mio. kr.

Betalingsstandsning

Men alting varer ikke evigt – syv år efter starten måtte Peter give op. I januar 1987 indgav han betalingsstandsning for selskabet Rodeo med fabrikken Kofa i Aabenraa og de tilbageværende 35 forretninger. Til Herning Folkeblad sagde Peter Haahr Christensen, at beslutningen om betalingsstandsning blev taget, da halvårsregnskabet viste et tab på tre mio. kr. på fabrikken og salget af cowboybukser.

Dollarens fald havde billiggjort import af bukser, og også kartoffelkuren kunne nævnes som årsager. Peter gik heller ikke af

vejen for at give sig selv en del af skylden. Eventyret var slut! I 1993 døde Peter – kun 66 år gammel – efter et spændende og indholdsrigt liv.

”Lidt om Peter”

Peter købte i 1970’erne restaurant ”Bison” i Gl. Ry. I 1973 solgte han den til Preben Rasmussen - far til den kendte TV-vært Peter Ingemann.

Engang var han hjemme hos forældrene i Brabrand. Han kom kørende i en stor autocamper, som han havde købt af Simon Spies. Forældrene og naboer omkring fik sig en tur i hans nye bil. På et tidspunkt fik han indsyet et mærke på cowboy bukserne. Her stod:

”Syet i Danmark af organiseret arbejdskraft”.

Da Peter købte konfektionsfabrikken KOFA var produktionen habitter. Peter solgte et par gange habitter til selveste Shahan af Persien!

I 1985 købte han Læsø Garnspinderi. Det blev der desværre en sag ud af, der endte med, at Peter måtte betale 350.000 kr. til et par embedsmænd i Iran.

Linå Kro

Kroen er ikke mere

Af: Herman Rasmussen

Med udgangen af 2018 forsvandt den fra jordens overflade. Den var gået konkurs, ingen havde mod på at starte den op, og dens almen tilstand var stærkt kritisabel.

Men man kan se tilbage på dens århundredlange eksistens som landevejskro.

Hvis vi vender os til de to store lokalhistorikere, som vi har haft, Edvard Egeberg og Ilum Petersen, får vi en del af dens historie. Ilum Petersen var lærer i Mollerup, og med støtte fra Linå Sogneråd udgav han i 1954 sin bog "Linå Sogns Historie". Han omtaler ikke kroen meget og stopper sin omtale af kromændene i 1833, hvor Steen Steensen Blichers stedsøn, Niels Blicher, der var en udsvævende og upålidelig person, som krovært formøblede konens arv. Og det var så det!

Den anden lokalhistoriker, Edvard Egeberg (1855–1938), oplyste meget mere. Han skrev "Linå Sogn i gamle Dage" på i alt 428 sider. Den blev udgivet pø om pø i Årbog for Aarhus Stift i årene 1914–1930, altså over 17 år i 12 numre af årbogen. Afsnittet om Linå Kro er fra 1928 og fylder 60 sider. Det er dog helt overvejende 1600 og 1700-tallet, han skriver om.

Den første kroholder han støder på i sin forskning på Rigsarkivet i København, hvor han tilbragte mange vintre, er Jens Hansen Worms i 1641. Han fortsætter med kroens historie de følgende 200 år.

Han skriver, at der har været kro i Linå siden de ældste tider, det vil sige fra middelalderen. I 1289 besluttede kong Erik Klipping, at der skulle oprettes kroer overalt i Danmark af hensyn til de vejfarende.

Dronning Margrethe I. fastslog i 1396, at der skulle være en kro for hver fjerde mil (30 km), senere blev det ændret til for hver anden mil (15 km) mellem kroerne. Især hvor hovedfærdselsåre, "landeveje", krydsede hinanden. Her skulle rejsende kunne hvile sig og hestene og få noget til livets ophold.

Kroholderne fik nogle privilegier. Kroerne blev kongeligt privilegerede ved at de måtte brænde brændevin, brygge øl og bage brød med salg ud af huset samt sælge tobak. Til gengæld skulle de stille kost og logi til rådighed for de vejfarende. Til gengæld var kroen fritaget for alle borgerlige ombud, herunder fritagelse for indkvartering af soldater. Hvornår dette blev gældende for Linå Kro foreligger der ikke noget om. Men retten til at lave brændevin og øl gav retssager mellem kromanden og dem, som krænkede ham i denne hans ret. Bl.a. førte Linå-kromanden retssag mod sognepræsten, Clemens Poulsen, i begyndelsen af 1700-tallet.

Linås geografiske placering er ideel til en privilegeret kro. Her mødtes to af Midtjyllands vigtige veje: Vejen mellem Skanderborg (kongeslot) og Viborg (den gamle tingby) og vejen mellem Aarhus og Ringkøbing - Jylland på tværs. Det var længe før, der var tænkt på byen Silkeborg. Ligeledes havde Linå en kirke og var et meget stort sogn. Det største i Gjern Herred. Det gik fra Lysbro i vest til Møllerup i øst. En udstrækning på to mil, gamle danske mil, altså det samme som 15 km.

Kroen lå midt i byen. Der hvor der har ligget en købmandsgård, som stadig eksisterer som bygning, Vangvedvejen 4. Kroen brændte i 1846, blev genopført ved den nyanlagte landevej mellem Aarhus og Ringkøbing og fik status af kongelig privilegeret kro, på det sted, hvor den blev slettet af landkortet i 2018.

Børge Ask, som har skrevet sine barn- domserindringer om sin opvækst i Silkeborg, fortæller om sin far, der var frivillig brandmand i Silkeborg. Jeg husker, far fortalte, der en dag i 1910 blev slået brandalarm fra Linå Kro. Med alt materiel til rådighed var man nået så langt som til Hårup. Her kom et bud dem i møde med besked om, at ilden var slukket. Brandmandskabet gjorde naturligvis holdt, men ikke alle var opsat på at vende om. Nu havde man maset med at komme så langt, så nu ville man fortsætte. Alle blev hurtigt enige om at fortsætte, dog med formindsket fart. Da brandtoget nåede frem, viste det sig, at der havde været brand i nogle gamle klude og sække. I betragtning af tilfældets heldige udfald serverede kroen mad og drikke, og alle var tilfredse.

Kromændene

I avisen Ny Tid kan vi få oplysninger om kroen. Man kan også tale med mennesker, som har oplevet kroen. Altså i mands minde.

I nyere tid skal der gås andre veje. Jeg har valgt at se på kromandens navn. Det har jeg gjort ved at gennemgå "Folketællinger for Linå By" i de sidste godt 100 år. Jeg har også set på Folketællingerne fra 1840 – den første rigtige var i 1834 – og frem til den sidst tilgængelige i 1940. Det giver ikke et fuldstændigt billede, da der er fra fem til ti år mellem tællingerne, men vi får en fornemmelse.

Folketællingerne og lidt om kromanden:

1840, Jens Sørensen, 45 år, gift med Sidsel. Nævnt som kromand og agerdyrker.
3 tjenestefolk.

1845, samme, født i Tulstrup ved Ry.

1850, Hans Rasmussen, 48 år, født i Dallerup, gift med Inger, født i sognet.

De har fire børn, 11–21 år. Alle arbejder hjemme. Han er kromand.

1855, Christian Jensen, 30 år, født Morsø, Thy, gift med Caroline, født Tulstrup. Er kromand.

1860, Jens Hvid, 31 år, født Ovsted v. Skanderborg. Kroejer. Han har sin mor og stedfar samt fem søskende boende som medhjælpere, Der er også købmandsbutik. I alt beskæftiget 14 personer.

1870, Anders Christoffersen, 31 år, født i sognet. Kroejer. Er i Linå i hvertfald 1864–1870. Gift med Johanne. De har tre små børn.

1880, Peder Andersen Ove, 52 år, født i sognet. Kroforpagter. gift med Marianne, født i sognet.

Ove Nielsen, 58 år, født i Skjørring. Er ejer af Linå Krogaard. Gift med Marianne, født i sognet.

1890, Thomas Jakobsen, 31 år, født i Høj-slev ved Skive. Gæstgiver. Gift med Nielsmine, fire små børn. Har svigerfar boende. Der er også en trækokarl og en købmand, Rudolf Rasmussen fra Silkeborg,

1890 fra efteråret. Niels Møller Andersen, 27 år, født Møllerup. Kroejer. Gift med Maren Danielsen fra Aidt i 1889. Niels Møller Andersen dør 1899, 36 år gammel. Enken, der er 35 år, gifter sig i 1900 med Jørgen Jørgensen fra Låsby, 32 år. Så han er derefter kroejer.

1901, Jørgen Jørgensen, 34 år, født i Låsby. Kroejer.

1906, samme. Kroen kaldes nu Gæstgiveri og Handel. En datter af Marens 1. ægteskab bor der, ligesom Jørgens far på 74 år.

1911, samme.

1916, samme. Kaldes nu: Beværter og Landbrug. Det ses af skatteoplysninger, at kromandens indtægt er lidt, større end mejeribestyrelsen. Maren Danielsen bliver enke anden gang, da Jørgen Jørgensen dør

i Låsby i 1922. Selv dør hun i Skjørring i 1937.

1921, Ramus Jensen Teglgaard, 26 år, født i Odder. Kroejer, gift med Mary Funch, 33 år – de har en søn.

1925, Axel Kristoffersen, 23 år, født Almind. Kroejer, gift med Krista Hansen. De har en lille datter.

1930 Bodil Marie Lilholt, 58 år, født i Randers. Er her sammen med sønnen Osvald på 30 år. Hun var i 1896 blevet gift med Lauritz Andersen, der blev mejeribestyrelser i Løkken. Hendes vej hertil kendes ikke. Søren Skov, Linå, fortæller, at hans far tit omtalte "Fru Lilholt" respektfuldt.

1940, Johan F. Madsen, 42 år, født i Lemvig. Kroejer. Gift med Amanda, født i Grenå. Lokalt kaldet "Kromand Madsen". De får to døtre: Annelis og Ebba. Kroparret bosætter sig sidenhen i Linå. Datteren Ebba bor her stadig. - 1940 er den sidst tilgængelige folketælling.

Senere kroværter

Senere kroværter som jeg har fundet frem til:

1944, Holger Poulsen, 37 år, født i Silkeborg. Kroejer, gift med Karen Marie Christensen, født i Svendborg. Hun var frisørinde. De kom fra Silkeborg, hvor Holger var fabrikant. Havde mineralvandsfabrikken "Carlsminde". De købte kroen for 86.500 kr. De havde tre børn: Inger (1934), Jørn (1936) og Erik (1944). Han var kromand ret få år. Byggede Munkestuen. I Linå byggede de Linå Bygade 56. De vendte tilbage til Silkeborg.

De følgende har jeg spredte oplysninger om:

Dam, i begyndelsen af 50'erne. Havde en datter, som hed Ingelise. Var kun kromand ret kortvarigt.

Thuesen, senere ejer af Linå Storgaard. Kromand i max ½ år. Forstod sig ikke på krodraft. Nok mest på ejendomshandel.

De to følgende er godt belyst:

Kaja Stenskjær

(kroerjer fra 1957-1974)

Kaja Stenskjær med sønnen Boye

(Samtale med sønnen, Boye Stenskjær d. 22.2.2019.)

Født 25.5.1925 i Kollemorten, Øster Nykirke Sogn. Forældre: Agnes og Karl Rasmussen. Gift med Hans Stenskjær.

1957 købte Kajas forældre Linå Kro sammen med Kaja og Hans. Hans var tømrer og var på Grønland. Da han kom hjem sammen med en kammerat, Erik Jørgensen, købte de forældrene ud. Erik og Hans moderniserede kroen. I 1965 blev Kaja og Hans skilt og Kaja købte Erik ud. Han havde da været med i godt fem år. Hans købte Børkop Kro sammen med sin nye veninde. Kaja var nu enejer af Linå Kro. Hans og Kaja havde to børn: Boye fra 1945 og lillesøster Britta.

Boye er født og opvokset i Vonge. I Vonge var Kaja husmor-afløser og havde en knaltert med motor bagpå. Kajas far og mor købte kroen for at sætte Kaja i gang, og de flyttede med til Linå. Agnes var i køkkenet og Karl var altnuligmand. Kaja stod for serveringen. Med dem fulgte en god koge-kone fra Grejsdalen, hun boede på kroen tre uger ad gangen – tog lidt hjem og kom igen. Kaja selv var ikke i køkkenet, men ud over

kogekonen betjente hun sig af lokale folk, nok også af lokale koge-koner. De kunne jo lave god mad. En af kokkene på Hans' kro i Børkop kom også til Linå, omtales som H.C. Han var ikke uddannet som kok, men tillært og lavede også god mad. Senere kom der en, som blev kaldt Malle, også god til det gastronomiske.

Kroen havde værelser: fem dobbelt-værelser og et enkelt værelse. Af og til var der repræsentanter, som boede her i flere dage, og nogle af dem kendte damer i Silkeborg, som kunne komme på besøg hos dem på kroen, men som Boye siger: Det tog Kaja let.

Der var også almindelige indtægter fra dem, der var på kost på kroen. Det kunne være lokale, som var enlige og vant til at spise på kroen, de var faste. Der lå en stor grusgrav ved Mollerup, Colas. De havde også folk, som boede og spise på kroen. Når der var arrangementer på Jyllandsringen – åbnede 1966 – var der fuldt hus. Boye fortæller, at mejeristerne fra Linå Mejeri spiste morgenmad på kroen.

Kernen i kroen var dens beliggenhed ved hovedvej 15. Der kom mange lastbilchauffører ind for at spise. Det var især benzinbiler fra BP og fra et stort vognmandsfirma i Herning, Sandgård. Tilfældige forbipasserende kom også ind for at spise, og i weekenden kom adskillige ind for at få eftermiddagskaffe.

En daglig indtægt var fra de stamkunder, der kom forbi for at få en øl eller to. Af lokale nævnes: vognmand Viggo Hansen, murermester Hjulgård, vognmand Arnold (Nold), Låsby Svendsen, Alfred på savværket, installatør Peter Nielsen (Pe'nilen), Bernhard Andersen, servicestation overfor kroen og Preben Rasmussen – slagter og ejendomsmatador fra Ry. – Der var hestemarked ved Linå Kro fra 1967.

Linå Hestemarked
 Fredag, lørdag og søndag, 2008 - 21. juli 1994

v/ Linå Kro
 Ballon-klovnen Kello

Danmarks stærkeste kvinde og mand
 Søndag

Kom og prøv kræfter!
 Danmarks bedste kvinde og mand, holdt i sig i 20 år. Kom og prøv kræfter! Der er en masse show af!

Teltbal
 Casino Danseband
 Danmarks bedste Casino Danseband

Musiktellet
 Casino Danseband og musikforeningerne
 Linå Legat og musikforeningerne

DISKOTEK
 50,00

Bjorn & Okay
 Lisbeth og Katja
 Med i den blå

Den store fortjeneste lå ved ballerne. Det udviklede sig. Kombinationen af unge mennesker – stemning – øl og flyversjusser og god musik – alt det løftede. Efterhånden kom der en fast form på ballerne. Fredag aften holdt kroen selv bal, som den kaldte dansant. Der kom omkring 500 mennesker sådan en fredag aften, og det var før lørdag blev almindelig fredag.

Om lørdagen var det foreningsballerne. Her krævedes medlemskort. Kravet var formelt, at disse skulle være tegnet på forhånd. – I virkeligheden kunne de købes ved indgangen. De holdt et år. Her var ligeså mange mennesker som om fredagen. Men det var foreningerne, der havde indgangskontrollen og stod for musikken. Kroen havde så indtægterne fra drikkevarer og mad. De faste foreninger, der afholdt bal var: Linå Ungdomsforening, Voel Gymnastikforening, Resenbro Idræts- og Ungdomsforening, Funder Gymnastikforening og Silkeborg Kanin-

avlerforening. Der kunne udstedes bøde til foreningen, hvis de solgte medlemskort ved indgangen. Voel Gymnastikforening fik således en bøde på 150 kr pr bestyrelsesmedlem. Den sidste må have haft en opfindsom formand, der her fandt en indtægt. I hvert fald var der mange unge mennesker, der pludselig interesserede sig for kaniner.

Musikken

Musikken havde Kaja et godt tag i med kontakt til Holger Schous Impresariobureau.

Mange store af datidens navne kom her: Bjørn Tidmann, Gustav Winkler, Millers Showorkester fra Ålborg, Sunny Boyes, Keld og The Donkeys, Keld og Hilda var forlovede, derfor fulgte Hildas forældre med til kroen. De brugte også kroen som basis, når de var på turné i omegnen. Daimi, Freddy Fræk samt mange flere var også på kroen.

Adspurgt om, hvad der var af andre efterspurgte steder at "gå til bal" heromkring var svaret: Fårvang Kro og Them Kro

Nu havde Kaja haft kroen i snart 18 år. Hendes søn Boye var blevet gift i 1971, og først da flyttet fra kroen. Hun solgte kroen 1974/1975 til en mand ved navn Poulsen. Det er, hvad Boye husker. Kaja flyttede til Markedsgade, hvor hun købte en toetagers ejendom. Der var beboelse på 1. sal og værtshus i stuen. Her åbnede hun "Kajas Bodega", som hun havde i 4–5 år. Senere købte en af hendes servitricer værtshuset, og kaldte det "Godt Gemt". Den eneste mad, der kunne købes hos Kaja, var en sildemad. Kaja var meget populær. Mange fra Silkeborg tog til Linå Kro på grund af hende. Da hun solgte kroen, tog hun mange af de faste kunder med til "Kajas Bodega"

Kaja døde den 5. april 2007. Der kom mange til hendes bisættelse fra Sejs-Svej-bæk Kirke, hvor hun ligger begravet.

Esther og Hans Tougaard (kroejer fra 1975-1991)

I 1975 købte parret Linå Kro. De var ikke nye i branchen. I 10 år havde de ejet Gjern Hotel. På et landbrug i Frausing havde de før den tid udviklet deres gastronomiske talent med noget, som de kaldte "Mad ud af Gården". Efter Gjern var de klar til Linå. Her blev de i over 16 år. Deres speciale udi det kulinariske var pandestegte limfjordsål med stuede kartofler til 90 kr. (1992).

De tog en tradition med fra Gjern Hotel, nemlig at holde åbent juleaften. Der kunne komme godt 25 gæster, husker børnene, Susanne og Vagn. De havde i tiden i Gjern gæster boende, der havde noget med Jyllands-Ringen at gøre. De fulgte med til Linå Kro. De havde også aftale med Poul Merntsens Busser A/S, som brugte Linå Kro. Firmaet tilbød gratis ture med spisning, mod at gæsterne ville overvære demonstration af uldtæpper og dyner samt køkkenapparater.

Esther og Hans Tougaard, Skanderborg Arkiv.
Foto: Leif..

Og de var med i mange tiltag bl.a. hestemarked og kræmmermarked.

Men det, som de skabte, der gjorde Linå Kro verdenskendt, i hvert fald i Jylland, var Enkeballet. Det havde mange navne folk imellem: bal for enlige, bal for seniores, genbrugsbal. Den type bal var ikke ukendt. Det blev her fornyet og placeret på lørdag

MUSIK - MAJ MANED

Lørdag d. 1. maj:
Jan & Sunny Boys

Lørdag d. 8. maj:
Bjørn & Okay - NR. Ingen pubteater

Lørdag d. 15. maj:
Kandis

Kvæl hjemmeforening d. 20. maj:
Casino Danseband - m. Lone Laigaard

Lørdag d. 22. maj:
Starline

Lørdag d. 29. maj:
Jan & Sunny Boys

MUSIK - JUNI MANED

Freitag d. 4. juni:
Bjørn & Okay - Fastaften m/ spising

Lørdag d. 5. juni:
Kandis

Lørdag d. 12. juni:
Casino Danseband

Lørdag d. 19. juni:
Coddies

Lørdag d. 26. juni:
Sun-Z

MUSIK - JULI MANED

Freitag d. 2. juli:
Sofistaften m/ spising
Birthe Kjær
Casino Danseband - m. Lone Laigaard

Lørdag d. 3. juli:
Kandis

Lørdag d. 10. juli:
Bjørn & Okay - NR. Ingen pubteater

Lørdag d. 17. juli:
Sun-Z

Lørdag d. 24. juli:
Kandis

Lørdag d. 31. juli:
Jan & Sunny Boys

LINÅ HESTEKRÆMMERMARKED den 10.-11. juli.

- med masser af underholdning og musik i markedsteltet samt solistopredken, heste og kranmer på markedspladsen ved Lind Kro.

Reserver allerede nu weekenden den 10.-11. juli til en afslappende og oplevelse.

aften. Besøg af en klub for singler fra Fyn, gav ideen til Enkebal.

Hovedindholdet var at skabe rammer for mennesker, der ville more sig og samtidig var på udkig efter en partner på kort eller langt sigt. Hertil var der brug for gode rammer, god mad, noget godt at drikke – og god musik. De fortsatte med de gode navne fra dansk-toppen, som kroen var kendt for i Kajas tid. Det startede i det små i fra 1980 - og nåede op på, at der afholdtes op til 70 baller af den slags om året. Det var, forstår man på avisrapporter, også et dybtfølt ønske hos kroparret, at det skulle være godt og givende.

En kroaften

En sådan lørdag aften kunne der let være 400 gæster, som gav 80 kr. i entré, og så var der mad med. For at få de mange mennesker transporteret til - og ikke mindst fra kroen, blev der indsat busser. Der kørte sådan en aften tre busser, ofte fra Skave Turistfart. De

kørte fra ni jyske byer : Holstebro, Herning, Ikast, Skive, Viborg, Kjellerup, Aarhus og Skanderborg. Ud over busserne kom mange gæster i bil. Folk der færdedes i området en sådan lørdag aften vidste, at de skulle passere forsigtigt.

I forbindelse med kroens udslettelse i slutningen af 2018 har Midtjyllands Avis indsamlet beretninger om de gode forbindelser, der dengang blev knyttet på kroen. Og de bedste af dem holdt livet ud, kan avisens læsere berette. Selvfølgelig kunne mindre gøre det - lidt har vel også ret!

Da denne artikels forfatter i 2003 skulle flytte til Linå, sagde en god ven til mig: "Hvor er du heldig!" Jeg var et spørgsmål. "Jo, der er enkebal hver lørdag aften på Linå Kro," sagde han. Og jeg forstod, at det var godt – og værd at gå efter. Den gode ven sagde, at han ville give mig en lille fidus. Havde jeg været til bal, ikke fundet en partner

– og skulle tilbage til ex. Århus – så skulle jeg stå på bussen til Herning. Når der så var gået godt 20 minutter, skulle jeg spørge, om dette var bussen til Århus. Dette ville blive benægtet, og jeg skulle sige, at det var dog ærgerligt. Så var der altid en lille pæn dame, der ville rejse sig og sige: ”Du kan da sove hos mig!” Så var den klar.

Disse baller var meget populære. Og sikrede kroen en god indtjening.

Kromutter, Esther Tougaard, gik et skridt videre og arrangerede ture sydpå for enlige. Ture til Mallorca i samarbejde med Falke-rejser, med hende selv som medrejsleder. I perioder var der to rejser om året. Hun havde det grundsynspunkt, at ensomhed er det værste, et menneske kan komme ud for. I det hele tager var Esther meget medmenneskelig eller idealistisk. Som børnene husker, gik hun også til folk ”med træsko på” – rig som

fattig. På sine rejser optog hun også video. Dem viste hun så om vinteren for beboerne på plejehjemmet ”Skrænten”. En meget energisk dame. Hun gik også til engelsk på aftenskolen om vinteren, men for en sikkerheds skyld startede hun forfra hvert år.

Esther og Hans Tougaard afhændede kroen til Henry Døssing, der drev kroen et års tid. Så stod den tom et halvt års tid. Efter oplysninger havde han ikke megen forstand på krodraft, nok mere på ejendomshandel. Så man må formode, at kroen er gået tilbage til Esther og Hans.

Nu er det slut med de lange perioder med samme ejer. Der har i det tidsrum, som jeg har undersøgt været tre lange forløb.

Jørgen Jørgensen
Fra begyndelsen af 1900-tallet og 20 år frem
Kaja Stenskjær
1957-1974, 17 år

>> HUMOR-BUSSEN <<

Vi kører på følgende ruter:

Aarhus, Voksevej	kr. 18,00
Vjøs Turv til Kæmmedammen	kr. 18,00
Herning	kr. 20,00
Silkeborg	kr. 19,00
Skanderborg Øst	kr. 19,00
Skanderborg, Nørrevej	kr. 19,00
By, Røngjød	kr. 19,00
Straar, Teglervet (kun ved forbeholdning)	kr. 17,00
Bakkeby, Rindholmsløst	kr. 18,00
Aulum, Rindholmsløst	kr. 18,00
Hersing, Rindholmsløst	kr. 18,00
Hannestad, Ringvej	kr. 19,00
Ikast, Rindholmsløst	kr. 19,00
Silkeborg, Nørrevej	kr. 19,00
Silkeborg, Rindholmsløst	kr. 18,00
Løgstrup	kr. 18,00
Viborg, Nørrevej	kr. 18,00
Demstrup	kr. 19,00
Kjellerup, Torv	kr. 19,00
Bald	kr. 19,00
Silkeborg	kr. 19,00
Bakkeby, til Mølleengen (kun ved forbeholdning)	kr. 18,00
Bakkeby, Rindholmsløst	kr. 18,00
Lungby, Kæmmedammen	kr. 18,00
Vindby, til Skov	kr. 19,00
Bygstrup, Rindholmsløst	kr. 19,00
Åm, Rindholmsløst	kr. 19,00
Fleming, Skov	kr. 19,00
Gørk, Skov	kr. 19,00

LINA KRO - ALTID ET BESØG VÆRD TIL HVERDAG OG TIL FEST!

Lina Kro
v/Vagn Tougaard

LINA
8600 Silkeborg
Telefon 86 84 14 43
Telefax 86 84 17 43
Giro 737-3878

VELKOMMEN PÅ:

Lina Kro

REG. PATENTBREVET

Vi har fornøjelsen at præsentere en vifte af populære underholdning
MAJ - JUNI - JULI

De sidste rester fjernes

Esther og Hans Tougaard
1975-1991 , 16 år.

I 1992 overtager Esther og Hans' søn, Vagn, kroen.

Vagn Tougaard

1992-1997

Han har arbejdet sammen med sine forældre fra 1981. Han fortsætter i deres spor og udvikler sin indsats omkring hestemarkedet. Han siger til Holstebro Posten i 1995, at han alene bærer det økonomiske ansvar på sine skuldre, da de lokale foreninger ikke vil være med til at satse de helt store penge.

Han annoncerer kraftigt i pressen – især Gjern Herreds Folkeblad, men også på anden vis. I 1992 får han stjålet hele weekendens omsætning i et ubevogtet øjeblik. Kontoret er låst, og der kommer gæster. 75.000 kr..

Han får en aftale med bank og leverandører, så han overlever dette.

Vagn har mange ideer, som han har haft hele tiden, mens han var ansat hos sine forældre, siger han. En avis beskriver ham som den "fantasifulde arrangør" i forbindelse med Linå Hestemarked. Han udvikler til stadighed på kroens virkefelt. Han kan se, at det er en vanskelig branche: Vi tjener jo ingen penge indenfor restaurationsbranchen mere. Vi arbejder faktisk for at overleve, men det er en livsstil, og jeg kunne ikke ønske mig at lave andet, end det jeg gør. Om sine tiltag siger han, at han har en ide om, at folk gerne vil opleve den gamle, traditionsbundne markedsstemning.

Men han beskrives også som en risikovillig arrangør. Han lokker med annoncer: Linå Kro. Stedet hvor de enlige mødes til dans

hver lørdag kl. 20.00-02.00. Bus og entré 135 kr.. Og der lokkes med Bjørn og Okay.

Senere i 90'erne er kroen truet af betalingsstandsning. Hans advokat, John Lundberg, skød penge i kroen i 1996, og den undgik derved den truende fallit. John Lundberg stod bag firmaet, Lundberg A/S i Hellerup og var kendt som arrangør af billøb på Jylland-Ringen i Resenbro.

I 1997 er det slut. Kroen går fallit ved årets udgang. Lundberg A/S Hellerup overtager kroen sammen med direktør Otto Larsen, Silkeborg. Kroen fortsætter efter overtagelsen og bliver kort efter solgt til Ingerd Hansen, som ejer flere værtshuse i Silkeborg, bl.a. Cafe Paradis på Chr. 8s Vej. Hun sætter forpagter på kroen, og bor selv på kroen. Der kommer en række forpagtere, med vekslende held.

Den sidste kendte af slags hed Kevin. Han drev kroen ene mand. - Lidt hjælp fik han

dog ind imellem. Han måtte stoppe i 2013. I 2015 blev kroen solgt i et konkursbo - og overtaget af ejendomsselskabet Nika Ejendomme Aps, Silkeborg. Det var slut med krodrift. Kroen var på 871 m² med en grund på 9.000 m².

Der blev søgt nedrivningsstøtte, som Silkeborg Kommune bevilligede på grund af kroens stand og den lave bevaringsværdi.

I dag er kroen væk – fuldstændig væk. Men marken bag kroen "Engen" hører med til kroen. Her blev der holdt hestemarked både i Kajas tid og senere i efterfølgerens tid. Det er spændende om de huse, der i fremtiden skal opføres her, kommer til at ligge ved en vej, som hedder Kroengen.

Denne artikel har tidligere været bragt i Linåbogen 2019.

Foto er forfatterens, hvor ikke andet er anført.

Kroen er borte, november 2018,

Hellige kilder

Af: Ansgar Andersen

Redigeret af: Erna Bachmann og Peter Mortensen

Hellige kilder støder man på mange steder i landet. Særligt Sct. Hans nat og Valborgaften besad kilderne særlig lægedom. Folk valfartede til dem med håb om at blive helbredt for de onder, der plagede dem. Nogle steder var der så stor trængsel, at der ligefrem opstod markedsstemning, hvor der blev falbudt medikamenter til lindring, hvis vandet ved kilden skulle vise sig ikke at være tilstrækkeligt til at helbrede. Syge blev hjulpet, hvis de ikke selv kunne nå vandet. Man kan næsten forestille sig en bibelsk stemning med håb og tro om helbredelse.

Ansgar Andersen, museumsejer, skomager og naturelsker og en ivrig skribent til aviserne har i 1932 skrevet en artikel, som er trykt i avisen (hvilken avis fremgår ikke af udklippet). Den bringes her - forkortet og lempeligt redigeret til nutidig skrivemåde).

”Den hellige Kilde ved Jaungyde Skov – Hylling Skov”

”For en tid siden modtog jeg en glatsleben

stenøkse, der for ca. 30 år siden var fundet i en hellig kilde på Jaungyde Grund, og samtidig blev det meddelt, at der også for mange år tilbage i den samme kilde var fundet en del gamle mønter.

Da findestedet i dette som i så mange andre tilfælde kan have mere interesse end selve de ting, der er fundet, fik jeg lyst til at aflægge kilden et besøg, hvilket skete den 30. januar i år (1932) sammen med den mand, af hvem jeg havde fået stenøkseen; han var nemlig barnefødt i en ejendom der i nærheden. Da vi nåede kilden, så den ud som et almindeligt vandhul, mod nord omgivet af den bratte skovskrænt og mod nordøst af en gammel, rådden træstub, hvorfra der i tidens løb var vokset nye skud frem. Mod syd, hvor vandet havde sit afløb til Ravnsø, lå store mosbegrøede sten, som en gang havde dannet ramme om kilden.

Vandet sivede ganske langsomt frem fra skrænten imod skoven og op fra bunden, men ved at fjerne nogle sten og en lang stage, som var drevet ned gennem vældet, stod der en vandsøjle op, som i en kuppelform hævede sig ca. to tommer over vandfladen, og efter

at have rykket mere og fjernet et stykke jernal i og omkring vandhullet, kom der rigtig fart i tingene. Vandets pres bevirkede, at sten så store som dueæg blev hvirvlet rundt, og da vældet atter efter nogle minutters forløb blev fuldstændig klart, var det et smukt skue at betragte, da solen skinnede derpå, og alle de små kulørte sten blev sendt op igennem vandet og hvirvlet rundt i den krystalklare vandkuppel.

En flad ting kom op fra dybet sammen med de små sten og blev hvirvlet rundt nogle gange. Det viste sig at være et potteskår – altså dog en mindelse om menneskers færden ved kilden i fordums dage. – Efter at have fået påvist stedet i kilden, hvor stenøksen var fundet, tømte vi os et bæger af det sprudlende væld, fyldte vore flasker med vand for at bringe det med hjem, og ligeledes tog vi

det omtalte potteskår og jern-alen samt nogle småsten med til erindring om vort besøg ved den hellige kilde, hvis væld var blevet meget kraftigere og klarere, da vi forlod den, end da vi kom dertil. Om den stenøkse, som for 30 år siden blev fundet ved helligkilden i Jaungyde Skov, er kastet i som et takoffer, eller om den er havnet der ved en tilfældighed, må stå hen som et ubesvaret spørgsmål.”

Ansgar Andersen fortsætter med at referere fra Historisk Samfunds Årbog for 1926, hvor Aug. F. Schmidt har skrevet en større afhandling om hellige kilder i Aarhus Amt, og mellem disse er også kilden ved Jaungyde Skov omtalt. Dette afsnit har vi udeladt. Vi har også udeladt en artikel fra Nissen-Ramtes Helligkildehåndskrift fra 1890-erne, hvor der er beskrevet 255 jyske helligkilder.

Tove Skrumsager Hansen og Peter Mortensen (2018)

Peter Mortensen, Nørre Vissing, fortæller om kilden i dag

I 2018 satte man sig i Nørre Vissings Gå-turudvalg det mål at finde kilden. Det lykkedes, som det ses på Tove Skrumsager Hansen og Peter Mortensens fotos fra 2018.

Helligkilden i Hylling Skov (Jaungyde Skov) har været glemt af lokalbefolkningen i en del år, men er nu genfundet. Kilden udspringer ca. 200 meter nord for Ravnsøhytten for foden af nogle stejle bakker. Kilden springer med klart vand og danner en bæk med udløb til Ravnsø.

”Sct. Anna kilde” i Veng

Kilden er for længst stoppet med at give livgivende vand. Den var i haven ved den nuværende Restaurant Veng Kloster, og nogle meter syd for kirkegården – i krohaven ved siden af Sophiendals tidligere gartneri – er

der en gammel helligkilde, Sct. Annæ Kilde. Kilden er tør nu, men tidligere, da den daværende gartnerbolig til Sophiendal fik sin vandforsyning derfra, var vandet rent og rigeligt. Sagnet fortæller, at en gårdmand i Veng engang ville tilstoppe kilden, hvor så mange fandt lægedom, men da han begyndte på sit foretagende, tog hans syn af. Han blev alligevel ved, og, som var det en Guds straf, blev han til sidst helt blind - men kildens kraft formåede han ikke at tvinge.

Helligkilden ved Søballe

Nord for vejen mellem Søballe og Stjær (ved Stjærvej 41) fandtes tidligere en helligkilde. Den havde mange besøg indtil sidst i 1800-tallet. Særligt Sct. Hans Nat skulle kilden være helbredende. I nærheden syd for kilden findes ”Lejrehøj”, måske et vidnesbyrd om en oldtidshelligdom.

Kilderne i Tingdalen ved Mesing

Der er ingen kendte optegnelser, der siger, at de store kildevæld i Tingdalen benævnes som helligkilder. Og dog.... Et husmandssted på skrænten af Tingdalen (Tingdalvej 3) har navnet "Hellediskol". Ansgar Andersen nævner stedet og mener at kunne henføre navnet til en helligdom ved eller på stedet. Billedet viser, hvor kilderne løber sammen og ud i Illerup Ådal.

KILDER:

Ansgar Andersen 1932 - avisudklip (A652 side 8)
A.F. Schmidt: Helligkilder i Aarhus Amt, Årbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift 19, 1926, s. 1-25.
I Nissen-Ramtens Helligkildehåndskrift fra 1890'erne
Historiens Spor i Veng og Mesing sogne.
Årsskrift 2009 for Høring og Veng lokalarkiver
Fotos: Tove Skrumsager Hansen og Peter Mortensen (Hylling 2018) og Erna Bachmann (Tingdalen 2008)

Her løber kilderne sammen og ud i Illerup Ådal

Udskiftningens landskab i Voel by

Af: Erik Sjerslev Rasmussen

Landskabsopfattelsen har altid varieret. I biblen fortælles om Adam og Eva, der levede i Paradis. Paradiset var Edens Have. Kunne de ikke opføre sig efter de regler, som Gud havde sat, kunne de blive forvist til vildnisset. Allerede her finder vi de første beretninger, der vidner om landskabsopfattelser.

På tidspunktet for udskiftningen for ca. 200 år siden havde befolkningen i det danske land deres opfattelse af landskabet. Et landskabsbegreb, som var knyttet til gårde og huse på land som i by, til den aktivitet, som mennesket udfolder i sine bestræbelser på at "forbedre" de nærmeste omgivelser. Landsbyen byggede på fællesskabet. Fælles aftaler om landsbyens arbejde – start for såning, høst og pløjning. Aftaler om vedligeholdelse af hegn, gærder, veje og broer. Fælles aftaler om brugen af fælleden.

Husmændenes landskabsopfattelse byggede meget på fælles aftaler – sædvane-

retten. De var afhængige af retten til at benytte fælleden til græsning, retten til at skære tørv i mosen, retten til at sanke træ i skoven. Gårdmanden havde naturligvis også denne ret; men han var knap så afhængig af fællesskabet som husmanden. Deraf følger, at deres landskabsopfattelse nødvendigvis må være forskellig. Herremandens landskabsbillede var et andet. Her byggede landskabsopfattelsen mere på den æstetisk smukke landskabshave og terrænets værdi som jagtområde. Desuden var der en stor landbrugsproduktion. Kongens syn på landskabet var bl.a. at beskue det som et jagtterræn for f.eks. den del af hans besiddelser, der var udlagt til rytterdistrikt.

Folketallets udvikling ca. 1350 – 1700-tallet.

Folketallet i første halvdel af 1300-tallet er anslået til at have været ca. 1.000.000. På det tidspunkt var landet fattigt og nedslidt, ikke

mindst på grund af de mange krige. Nedslidt ved at landets skove i stor udstrækning var fældet med sandflugt til følge. Den sorte død hærgede omkring 1350 og måske op mod halvdelen af landets befolkning døde. I 1650 var der i Danmark ca. 550.000 indbyggere. I 1735 var befolkningen vokset til 715.000, i 1774 til 815.000 og i 1800 var folketallet vokset til ca. 925.000. Det tog altså henved 450 år igen at nå et folketal der omtrent svarede til Danmarks befolkning før den sorte død hærgede (Kjærgaard 1991 s. 17-18).

Magt og produktionsforholdene i Danmark i midten af 1700-tallet

Kongen havde i 1660 indført enevælden. For at underbygge sin magt måtte kongemagten opbygge en stærk centralmagt for at stække adelen, f.eks. blev retten til at udskrive soldater overført fra herremanden til kongen, ligesom adelen blev pålagt skatter. Herremanden kunne således ikke længere udøve sin magt ved at udskrive en genstridig bonde til soldatertjeneste (Kjærgaard 1991 s. 23-31). Kongen havde i sin magtkamp med adelen brug for selvstændige bønder i forhold til herremanden.

I slutningen af 1700-tallet steg inflationen og landsbrugspriserne. Det viste sig at være uheldigt for adelen, idet landgilderne var i faste priser. Dette bevirkede, at nogle herremænd i økonomisk krise så en tilskyndelse til at udskifte og frasælge fæstegårde. På den måde kunne de reducere skattebeløbet ved at overflytte en del af skattebyrden til gårdmændene.

Danmark oplevede i 1700-tallet en økologisk krise. Man oplevede problemer med skovødelæggelser, sandflugt, oversvømmelser, svingende gødningskraft og kvægst. Skoven dækkede omkring 1750 ef-

terhånden kun 8-10 % af landet. Træ var i datidens samfundsøkonomi den vigtigste råstof- og energikilde og blev brugt på mange måder: til brændsel i husholdningen og industrien, til saltsydning, jernudsmeltning, teglværker og til bygning af skibe og huse. I landbruget brugtes store mængder til hegnssætning. Sandflugten blev i 1500-tallet igen et problem (Kjærgaard 1991 s. 23). Omkring 1750 var ca. 5 % af landets produktionsjord opgivet på grund af sandflugt. Sandflugten havde flere årsager, dels træfældning, dels overgræsning dels en kombination af begge dele. Blotlagte jorde som følge af skovfældning og overgræsning øger jorderosionen. Det bortskyllede sedimenteres i søer, åer, og bække med øget vandstand til følge. Vandet havde svært ved at finde afløb og vækstsæsonen var på grund heraf i 1700-tallet ca. 100 dage mod i dag ca. 125 dage. Underskud af kvælstof var et stort problem for landbruget. Tilførslen af kvælstof har været et problem indtil efter 2. Verdenskrig. Når næringssaltene til afgrøderne ikke er tilstrækkeligt, falder høstudbyttet. I begrænset omfang brugte man staldgødning som gødning på markerne. Det forhindrede dog ikke høstudbyttet i at falde. Bedre blev det ikke, når staldgødning blev tørret og brugt som brændsel pga. træmangel. I 1740-erne ramte et stort problem dansk landbrug. Henved 250.000 stk. kvæg – halvdelen af landets bestand – døde inden kvægst. i 1747 begyndte at ebbe ud.

Bekæmpelse af den økologiske krise

I slutningen af 1700-tallet og i starten af 1800-tallet lykkedes det statsmagten af bekæmpe den økologiske krise. Fredskovloven af 1805 forhindrede mindskelse af skovarealerne. Sandflugten forsøgte statsmagten at bekæmpe med bl.a. opsætning af risfælder

og plantning af marehalm. Det første forsøg blev gjort i Nordsjælland. I begyndelsen af 1800-tallet kom sandflugten under kontrol.

Arbejdet skred planmæssigt frem, og i rentekammeret, som førte tilsyn, modtog man i de kommende år indberetninger, som viste, at udviklingen nu vendte. Et eksempel på sandflugtens bekæmpelse stammer fra netop Voel. I 1817 modtog man således en erklæring om Hårup sandflugt, underskrevet af fire gamle bønder fra Voel: ”I forrige tider og før landinspektør Sørensen fik Haarup Sandflugt under Opsigt, Overopsyn og Bestyrelse, var Flyvesanden i stærk Bevægelse og ved Blæst fra Vesten fløi Sanden over Heden og østerpå som en tyk Taage eller snefog, og fløi over Woel Mark og Bye, som ligger $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Miil østen Sandflugten. Men i de sidste Aaringer flyver Sanden ikke saaledes, og fornemmes ingen Uleilighed af Flyvesanden, da den ved Sørensen foranstaltede Platning er saaledes bleven standset, at den ikke flyver synderlig.” (Kjærgaard 1991 s. 39).

I hele 1700-tallet arbejdede man på at gennemføre vandreguleringer for at hindre oversvømmelser og bortlede stillestående vand som følge af sedimentering og sandflugt. Afløbet fra Arresø til Kattegat blev udgravet. Grøftegravning blev almindelig i det danske landskab. På herregårdene, men ikke i landsbyerne, blev trevangsbruget erstattet af kobbeltbrug. Grunden var, at ved kobbeltbruget blev jorden inddelt i kobler omkring hvilke, der blev gravet grøfter for derved at fjerne stillestående vand (Kjærgaard 1991 s. 45). Der blev ligeledes gjort flere tiltag for at forbedre jordens gødningstilstand. Eksempelvis mergling og indførelse af den nye afgrøde, domesticeret kløver (lucerne), der har den evne, at den binder kvælstoffet i jorden, og herved blev den en væsentlig bidragsyder til forbedring af jordens gødningstilstand.

I perioden 1500–1800 steg fødevarerproduktionen med 100 % (Kjærgaard 1991 s. 143). Det var dog ikke en stigning, der kom landets befolkning udelt til gode. Importen af jern og stenkul fra England og træ fra Norge blev nemlig betalt med danske landbrugsvarer. I bedste fald kunne befolkningstilvæksten og produktionsforøgelsen gå lige op; men da forbruget af arbejdskraft var fordoblet, må timelønnen for daglejerne være faldet.

Den økonomiske udvikling i slutningen af 1700-tallet

Arbejdskraftforbruget inden for landbruget steg. Dette var en følge af driftsintensiveringen. Selvom landbrugspriserne steg i sidste halvdel af 1700-tallet, var det ikke nok til at tjenestefolk, husmænd og indsidderne kunne opretholde reallønnen. For tjenestefolkene blev konjunkturregulerende lønninger såsom lønnesæd (løn i form af korn) afskaffet. For husmændene og indsiddernes vedkommende tabte de kampen om at bevare reallønnen til gårdmændene. Gårdmændene sad med de bedste kort på hånden og fastholdt nogenlunde deres realløn ved at udskifte fælleden og fravriste husmændene retten til græsning, retten til at hente brændsel i skovene m.m. – altså ophæve fællesskabets hævnbundne rettigheder. Dette kunne de gøre med forordningen af 1769, der krævede udskiftning af alle overdrev samt opfordre til udskiftning af landbrugsjorden (Lindblom 1988 s. 9). Kun ved at udskifte overdrevet kunne man inddrage mere jord til dyrkning og derved få overskud af landbrugsvarer til brug ved handelen med omverdenen, hvilket var et ønske fra statsmagten.

Husmanden og de jordløse indsidderes tilværelse blev ændret til det dårligere. Fællesjorden – overdrevet – blev udskiftet og tilskødet de enkelte gårde. Alles ret til fælles

jord bortfaldt og de hævnbundne rettigheder – sædvaneretten – blev ophævet. Fællesskabet som var lovfæstet tilbage til Jyske Lov forsvandt efterhånden. En klassedeling af samfundet fandt sted. Et landproletariat blev dannet.

Den teknologiske udvikling

Den teknologiske udvikling havde naturligvis stor indflydelse på produktionsmulighederne. Import og kul og jern fik stor betydning for den teknologiske udvikling. I slutningen af 1700-tallet var jernbeslagne vogne det almindeligste. Landbrudsredskaber fik sliddele af jern. Skoning af heste blev almin-

delig. Deraf fulgte muligheden for et mere intensivt landbrug. Endelig må man ikke glemme de mange marker, som den enkelte gård havde placeret forskellige steder i bymarken (Fig. 1). En mere rationel dyrkning af disse marker indebar interesser for udskiftning.

Voel bys ejer- og tilhørsforhold samt bonitet

I det følgende vil jeg se på Voel som et eksempel på udskiftning. En opgørelse fra 1682 i forbindelse med matrikuleringen i 1688 fortæller, at der var 13 gårde i Voel med tilsammen 41½ tdr. land hartkorn og et hus

Kortet over Hejninge i Vestsjælland før udskiftningen viser den typiske situation for datidens landbrug. I dette tilfælde havde en tilfældig valgt gård (se pilen) sine agre fordelt på 120 forskellige steder i bymarken. Man kan levende forestille sig det spild af transporttid til og fra markarbejde, som systemer indebar. Kortet er leveret af: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

med jord på 0,02 tdr. hartkorn (Lindblom 1988 s. 23). Det dyrkede areal var på 563,3 tdr. land. Hartkorn var den officielle jordvurdering i Danmark i perioden 1662-1903. Hartkorn betyder oprindeligt "hårdt korn", hvilket vil sige rug og byg, mens havre var andenklassen. Havrejord blev nedsættende brugt om knap så god jord. Enheden sikrede at gårde eller landsbyer var mere sammenlignelige – også set fra et overordnet niveau. Kongemagten eller godsejerne handlede og opgjorde jo hele landsbyer ad gangen. Måleenheden hartkorn blev også brugt ved værdiansættelsen af dyrehold, herunder brugsret til svinehold i skoven, vind- og vandmøller, fiskeri (typisk i åer og søer), men også helt andre indtægtsgivende aktiviteter som broafgifter, vadesteder, krohold med mere.

I 1688 sælger kongen Tvilum Hovedgård og dermed Voel by til borgmester og købmand Mathias Poulsen, Randers. I 1719 køber kongen Voel og underlægger den Skanderborg Rytterdistrikt. I en opgørelse over rytterdistriktets værdier hedder det om Voel, "at byen har gode overdrev, mådelig græsning og fornøden tørveskær til 220 år i fem moser" (Lindblom 1988 s. 23). I 1767 solgte kongen rytterdistriktet på aktion. En ritmester Hans Hoff købte Silkeborg Hovedgård og tillige Voel by, som underlægges denne hovedgård. Dette var en stor omvæltning for bønderne. Fra at være forholdsvis frie rytterbønder, hvor man var ca. fire gårde á otte tdr. hartkorn om at stille en rytter, skulle man nu yde hoveri for og betale landgilde til hovedgården.

Jorden i Voel er lettere sandjord, hvilket også tydes på vegetationsdækket på udskiftningskortet. Boniteten er forholdsvis ringe, hvilket også oplysningerne om hartkornet i sognet vidner om.

Udskiftningens landskab i Voel by 1793

Udskiftningsforhandlingerne fandt sted for Voel by i 1793 over tre dage (Lindblom 1988 s. 24). Den landinspektør, der forestod udskiftningen, var landinspektør Sørensen, storbonde på Laven Hovgård. Han beskrives som en blodrig, hidsig, men jovial og lidt gerrig (nærig) storbonde. Forordningen af 23. april 1781 dannede grundlag for udskiftningen. Her bestemmes, at ved udskiftningen skal alene ses på, hvor meget en lodsejer har i brug eller er i besiddelse af, og dette skal danne grundlag for hans tildeling af nye lodder i den udskiftede bymark – uden hensyn til hans hartkorn. Begrundelsen for at se bort fra hans hartkorn er, at der siden den sidste matrikelaffattelse er sket store forbedringer på en del af jorden. Voel by bestod nu af 15 gårde, hvoraf tre var udflyttede "for en del år siden", som der står i udskiftningsprotokollen. Desuden var der fem husmænd med jord og 11 husmænd uden jord.

Betragter man udskiftningskortet, ser man Voel by beliggende næsten midt i bymarken. Udskiftningen har karakter af en stjerneudskiftning. De 3 udflyttede gårde findes i kortets sydlige del. Vel cirka halvdelen af jorden henligger som hede, og der er ingen skove på stedet. Ved at se på kortet kan man iagttage, at de enkelte matrikler har fået tildelt både ager, eng, mose og hede.

De små lodder i udstykningen, dels ved Voel Bæk, dels ved vejen til Linå (senere husmosen), dels nord for "Bjarups Byes Jorder", er moselodder til tørvegravning.

Specielt i øst og nord er der hedejord. Det ikke markerede på kortet er agerjord.

Ved første forhandling om udskiftningen den 20/3 tildeles først de 11 jordløse husmænd tre tdr. af den bedste agerjord til græsning for en ko eller to samt nogle får. For dette skal de hvert år til Mortensdag

beholder Gammel Vangveds mose ...” (Lindblom 1988 s. 28). Mosen er beliggende i kortets sydlige del. I matrikeldirektoratets første måleblad fra 1876 har nævnte mose ændret navn til Husmose, en forkortelse af husmændenes mose.

Udskiftningen den 15/5 1793 blev afholdt som en åstedsforretning af Silkeborg Amts Landvæsenskommission (Lindblom 1988 s. 30). Ved mødet blev de underskrevne udskiftningspapirer fremlagt og oplæst af kommissionen. Alle beboere var til stede. En enkelt klager fik medhold i sin klage og et par reguleringer fandt sted, hvorefter udskiftningsdokumentet blev underskrevet og senere godkendt.

På udskiftningens tid boede 80% af landets befolkning på landet. Voel er et typisk eksempel på en sådan landsby. Kortet viser et svagt udbygget vejnet. Det var typisk en landsby, der havde meget lidt overskudsproduktion, som skulle transporteres til markedet i købstaden. Afstanden til større byer var Horsens ca. 55 km, Randers ca. 55 km, Århus ca. 35 km. Silkeborg blev først anlagt 1846.

Ud over de tre udflyttergårde var der nogen beboelse på bymarken. Det skulle også tage forholdsvis lang tid, inden folk dristede sig til at flytte bort fra det trygge fællesskab i landsbyen. Der blev her og i øvrigt også mange andre steder foretaget en stjerneudskiftning, som havde til formål at undgå udflytning af gårde.

Samtidig med udskiftningen havde ejeren af Silkeborg Hovedgård, Hans Hoff, udfærdiget en lånepakke, hvorefter den enkelte kunne købe sin bopæl evt. med lån fra Den Kongelige Kreditkasse formidlet af sælgeren. Priserne for de 15 gårde var ens, 550 rigsdaler, heraf kunne man, såfremt man ønskede det, låne op til 412 rigsdaler og 48 skilling i kredittassen. De fem husmænd

med jord skulle betale 140 rigsdaler for ejendommen med mulighed for at låne 105 rigsdaler. De resterende 20 huse i byen blev solgt til priser, der varierede mellem 10 og 130 rigsdaler. Der ligger priser på fem huse og på henholdsvis 10 rigsdaler, 40 rigsdaler, 60 rigsdaler, og to huse på 130 rigsdaler. Resten af priserne er uoplyst. Lånebeløbene varierede her mellem 97 og 125 rigsdaler.

I skøderne, i hvert fald for gårdmændenes vedkommende, var der affattet: ”I handelen indgår tillige at køberen i Hans Hoffs levetid ligesom hidtil er sket slår og fremfører her til gården sin anpart græs og hø af Funderholme. Ligeledes at køre en rejse for mig med korn eller andre varer til eller fra købstæderne Århus, Horsens eller Randers alt når det tilsiges.” (Kopi af skøde afskrevet hos lokalhistoriker). Det minder jo noget om gamle tiders hoveri!

Udviklingen i perioden 1793 – ca. 1914

Enkelte gårde blev delt og i denne forbindelse blev den ene gård ofte flyttet uden for byen. Et eksempel er Overholtgården, der i 1806 blev udflyttet under navnet Nørlund. Den fik dog kun 103 års levetid, da den blev opkøbt af andre gårdmænd i et aktieselskab og nedbrudt og jorden beplantet. Området fik navnet Overholt Plantage. Jorden var marginaljord med ringe ydeevne.

Gårdmændenes antal voksede i perioden fra 1688 til landbrugstællingen i 1834/35 fra 58.000 gårde til 66.000 gårde, altså en beskeden vækst. I samme periode voksede antallet af jordejende husmænd fra 13.000 til 62.500. Følgende citat kan forklare udviklingen: ”Det er næppe for meget sagt, at det var husmandsstanden, der sammen med godsejerne var gået forud, når det drejede sig om nyopdyrkning fra fælled og overdrev” og videre ”Dette må ikke opfattes

som en forklejning af bøndernes indsats. Gårdmændene havde nok at se til med at bringe sine egne nye lodder i brugelig stand, selvom man ved udparceleringen havde været så forudseende ikke at gøre husmandslodderne større, end det blev nødvendigt for nye småbrugere at tage lejet arbejde for at opretholde økonomien.” (Danmarks Natur 1970 s. 52).

Lad os se lidt på nogle af kortene fra perioden. Målebordsbladet fra 1876 viser enkelte delte og udflyttede gårde. Den østlige del af sognet, der i 1793 henlå som overdrev med lyng, er nu opdyrket og bebygget med en blanding af gårde og husmandssteder. Landbrugskrisen efter Napoleonskrigene og statsbankerotten i 1813 virkede hårdt indtil 1835. Efter denne tid accelererede udviklingen. Sygdomsbekæmpelse som f.eks. behandling mod kopper øgede befolkningstilvæksten. Silkeborg blev anlagt 1846. Målebordsbladet viser i sit

nordvestlige hjørne forløbet af jernbanen Bramming over Silkeborg til Langå. Markering af mere betydende veje antydes.

Omkring 1906–09 kommer der flere husmandslodder til i den østlige del, hvilket kan ses ved sammenligning med målebordsbladet rettet 1952.

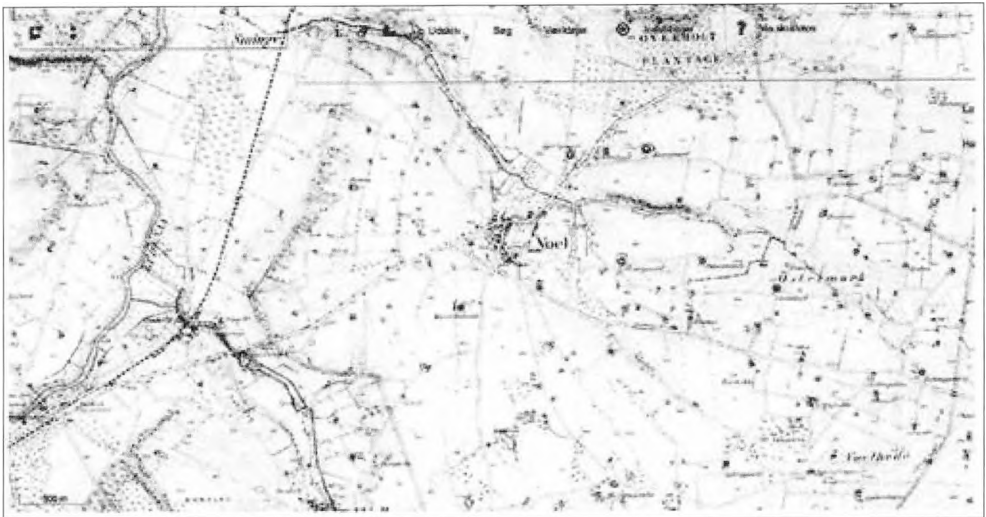
Ud over driften af egen jord og virke som daglejer hos bønderne fandt flere husmænd en bibeskæftigelse som pottemagere, idet de fungerede som underleverandører til de nærliggende pottemagerværksteder i Sorring, Ligeledes fungerede andre som underleverandører inden for træskohåndværket, idet de arbejdede for træskomagere i Boes ved Ry ca. 20 km væk. Disse mennesker solgte også en del lokalt. Senere, da andelsmejeriet blev startet, var det fortrinsvis husmænd, der blev mælkekuske (Lindblom 1988 s. 107-8).

Trangen til fællesskab og socialt samvær giver sig for mennesker udslag i flere

Målebordsblad fra 1876: Her vises enkelte delte og udflyttede gårde. Den østlige del af sognet, der i 1793 henlå som overdrev med lyng, er nu opdyrket og bebygget med en blanding af gårde og husmandssteder. Kortet viser i sit nordvestlige hjørne forløbet af jernbanen Bramming over Silkeborg til Langå. Markering af mere betydende veje antydes.

Kortet er leveret af: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Kortet er et målebordsblad rettet 1952. Omkring 1906–09 kommer der flere husmandslodder til i den østlige del, hvilket kan ses ved sammenligning med det foregående kort. Kortet er leveret af: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

ting. Der var i lokalsamfundet byrder og opgaver, som blev klaret i fællesskab. Såvel på lands- og lokalt plan blev der oprettet mange andelsselskaber og foreninger. Det første forsamlingshus i en række på tre blev bygget i slutningen af 1800-tallet. Det sidste blev bygget i 1980. Andelsmejeriet blev oprettet i 1907. Desuden blev der oprettet andelsforetagender som brugs og foderstof. Voel Husmandsforening blev stiftet 1911 og fungerede i over 50 år.

Udviklingen 1914-1970

”Indtil 1920 havde den kollektive trafik over land været varetaget af jernbanerne; men omkring denne tid begynder landevejene at konkurrere med banerne som det mest effektive transportmiddel. Der sker det, at fragtruterne med lastbil vinder indpas som godstransportør, og ikke længe efter følger denne udvikling op af rutebilernes tilbud om passagertransport” (Danmarks natur 1970 s. 79). Beskrivelsen gælder for hele landet og således også for Voel.

Lad os igen se på kortene fra perioden og hvad de fortæller. Kortet, Målebordsblad M2411, rettet 1952 med enkelte tilføjelser i 1967 (f.eks. er Jyllands Ringen medtaget). Ovenstående citat om bilalderen er interessant i forhold til Voel sogns udvikling. Af kortet fremgår, at vejene har fået en mere fremtrædende placering og kan nu inddeles i tre kategorier: Amts- og kommuneveje samt private fælles veje. Amtsvejen Silkeborg-Hammel løber gennem Voel i retningen SV –NØ. I Voel starter en amtsvej til Århus over Sorring, den forløber nogenlunde øst gennem sognet. For Voels vedkommende bliver amtsvejene en vigtig lokaliseringsfaktor.

Omkring 1968 etableres den første større parcelhusudstyknings i Voel og ved kommunalreformen i 1970 bliver Voel en del af Gjern Kommune. Voel opnår byzonestatus i.h.t. by- og landzonenloven. Så sent som i 1947 etableres de sidste husmandssteder, idet Statens Jordlovsudvalg købte jord fra Thorupgård og Thoruplund og udstykkede

jorden i fem parceller til husmandssteder. Specielt i slutningen af perioden op mod 1970 ændrede landbruget karakter, mekaniseringen efter 2. Verdenskrig var slået igennem. I 1972 nedlægges andelsmejeriet. Mælkeproduktionen, der hovedsageligt foregik på husmandsstederne, var ophørt. Mange husmænd opgav arbejdet som deltidslændmænd – forpagtede jorden ud eller frasolgte den og fandt heltidsarbejde i industrien. Mekaniseringen betød mindsket behov for arbejdskraft hos gårdmændene. Så man kan sige, at by og landbefolkningen nu arbejds-mæssigt adskilles.

Status pr 1997

Siden kommunalreformen 1970 har Voel udviklet sig til en boligby. I kommuneplanen fra 1989 oplyses det, at byens befolkning er ca. 750 personer, og hertil skal lægges landbefolkningen, der udgør ca. 400 personer.

I byens sydlige udkant er der udmatrikuleret seks stk. hobbylandbrug, som er bebygget. Efterspørgslen efter ”husmandssteder” til ”bybefolkningens bosættelse” er åbenbart blevet så stor, at kommunen har fundet anledning til etablering af disse hobbylandbrug. Voel har de seneste år oplevet Gjern Kommunens største boligtilvækst til trods for kommuneplanens regulerende og begrænsende vækst med hensyn til tilladte udstykninger pr år. Tilvæksten skyldes efter manges opfattelse et meget aktivt fritidsmiljø hovedsagelig centreret omkring den lokale idrætsforening, ligesom en aktiv pensionistforening skaber et godt miljø for sine medlemmer. En kristen friskole og en aktiv indre missionskreds tiltrækker også en del til deres ”samfund”.

Efter udskiftningen 1793 gik udflytningen trægt. ”der skulle sikkert en god økonomi,

unge kræfter og et godt mod til at forlade fællesskabet.” (Lindblom 1988 s. 31).

Noget af det mest iøjnefaldende ved landbrugslandskabet i dag (1997) er unge landmænds gå-på-mod og virkelyst. Landmænd har opkøbt jord og driver i dag store rationelle landbrug. Landets største økologiske svineproduktion (Hanegal) har til huse på en gård i sognets sydlige udkant. Andre gårde drives i dag godt og rationelt.

Kommuneplanen viser et landskab med fredninger og hermed områder bl.a. udlagt til rekreative formål. Vejføringerne fastlagt ved udskiftningen er stadig gældende, ganske vist med reguleringer og op-og-nedprioriteringer af veje. Jernbanen er nedlagt, og traceen ligger hen som natursti. Kommunen bestræber sig på at sikre adgang til rekreative områder med anlæggelse af stier til og fra disse områder.

Efterskrift

2007 blev Gjern Kommune en del af Silkeborg Kommune. I 2019 er befolkningstallet steget til 1.573. Faktisk er byen nu den største af de fem hovedbyer i den tidligere Gjern Kommune. (Gjern, Fårvang, Sorring og Grauballe). I sep. 2020 har Silkeborg Byråd bevilget 10 millioner kr. til opførsel af idrætshal nr. tre. Dertil kommer 10 millioner kr. til en multihal finansieret lokalt.

ANVENDT LITTERATUR

Danmarks Natur Bd. 9: Det Bebyggede Land, Politikens Forlag 1970.

T. Kjærgaard: Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning, København 1991.

T. Kjærgaard: Gårdmandslinjen i dansk historieskrivning, Fortid og Nutid 28, 1979-80, s. 178-191.

E.M. Lindblom: Landboliv i Gjern ommune 1788-1988. Et skrift i anledning af 200-året for Stavnsbåndets Løsning, Gjern 1988.

Trap Danmark, Årg. 1964, Skanderborg Amt, side 558 – 559.

Broholm 1951

Lidt husmandshistorie

Af: Tage Franck

Landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet var reformer udelukkende til fordel for bondestanden. Det var den herskende godsejerklasse, der ville støtte de større bønder og hjælpe dem til en større produktion af landsbrugsvarer, især korn, der på det tidspunkt opnåede høje priser på verdensmarkedet. Det var den begyndende og voksende industrialisering og opkomsten af de store byer som f.eks. London, Hamborg, Berlin, Paris og Bruxelles, som ikke kunne brødføde sig selv. I dette spil blev husmændene sorteper, så her blev skabt en samfundsgruppe, der udgjorde over halvdelen af landets befolkning, men som levede i elendighed lige på og under sultegrænsen igennem tre-fire generationer til et stykke ind i 1900-tallet, hvor nye reformer bragte dem op på den trygge side af sultegrænsen.

Indeklemte husmænd

I den hidsige aktivitet efter Landvæsenskommissionens love i 1788, hvor landmålere rejste land og rige rundt og udskiftede jord og sammenlagde gårde og skilte andre, blev husmændene ganske enkelt glemt ("indeklemte husmænd"). Deres hævdvundne ret til græsning af en ko og 3-4 får på de andre bønders marker var forsvundet, da den enkelte bonde nu stod som selvejer på sin egen jord efter reformerne. Husmændenes eksistensgrundlag var revet bort! Til gengæld var der arbejde at få: Nu skulle der produceres og opdyrkes på bøndernes jorder. Og på de nærliggende herregårde manglede man fæstebøndernes hoveriarbejde, så her var brug for husmændene som daglejere!

Forholdene var vel tålelige, når der var gode priser på bøndernes afgrøder, men i

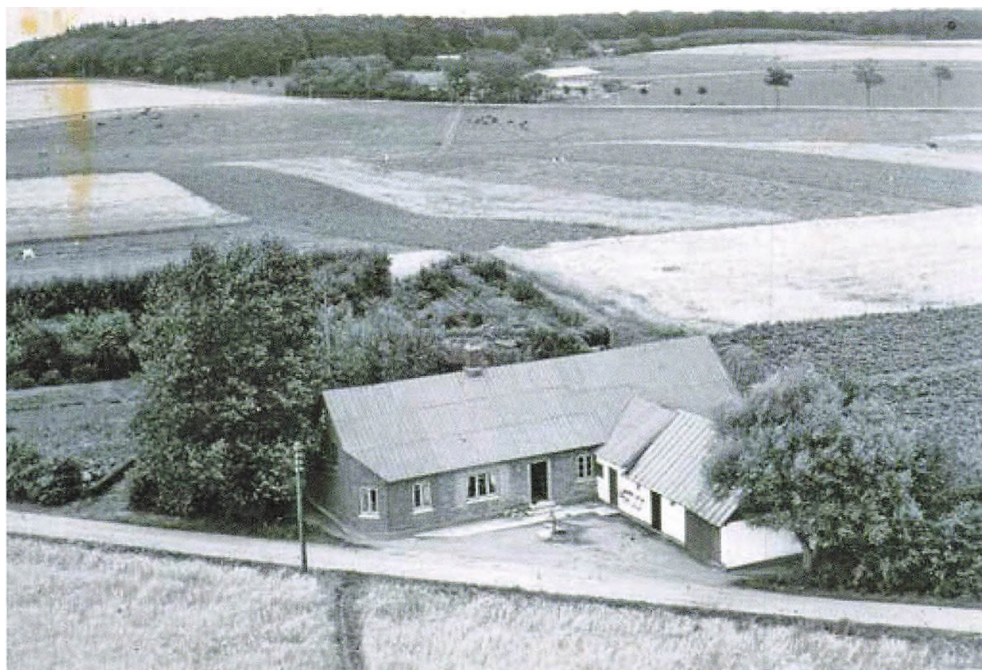
nedgangstider ramtes husmændene først og hårdest. I sidste halvdel af 1800- tallet blev forholdene stærkt forværrede for de dengang næsten 65 % af befolkningen, som husmændene da udgjorde. Kornpriserne faldt på grund af den gode og billige import af især hvede fra Rusland og ikke mindst fra USA, der med deres hurtige og sikre motordrevne dampere kunne forsyne Europa med billige landbrugsvarer. Den begyndende mekanisering af landbruget gjorde mange husmænd overflødige. Hvis en husmand på dette tidspunkt ville ud af elendigheden og havde bare en smule rygrad, midler og vovemod, så stod der to muligheder åbne. Den ene var at følge strømmen af landarbejdere ind til de store byer, hvor der var mulighed for at få arbejde i den netop voksende industri. Her kom man til at tilhøre by proletariatet med en lille ussel lejlighed i byernes slumkvarterer. Den

anden mulighed var at tage det store spring at forlade slægt og venner og fædreland, nemlig at udvandre til Amerika. "Drømmen om Amerika" fik mange af de fattigste husmandsfamilier til at realisere den smule ejendom, de havde og bruge disse midler til en enkeltbillet til dette drømmenes mål!

Der var en mulighed mere, og det var at tage ud vestpå i Jylland og starte en opdyrkning af heden. Et knokkel-liv, der betød arbejde, arbejde, tålmodighed og udholdenhed, men som lykkedes for mange. I en periode fra 1880 og fremefter blev over 4000 km² hede opdyrket - op mod 1/10 af landets samlede areal.

Socialdemokrati og fagforeninger

Samtidig var der forskellige kræfter i samfundet, der havde fået øjnene op for problemerne og de muligheder, der lå i denne

Husmandssted ved Hinnerup

Husmandsstedet Fredensdal på Samsø opført 1904. Foto: Moesgaard Museum.

majoritet af besiddelsesløse. For det unge socialdemokrati og de nystiftede fagforeninger var denne befolkningsgruppe en oplagt arbejdsområde. Man forsøgte at udsende agitatorer, hvis opgave det var at danne fagforeninger og afdelinger af partiet blandt landarbejderne. Men disse anstrengelser bar ikke megen frugt, skønt der var dygtige fortalere imellem, bl.a. Harald Jensen fra Aarhus og Peter Sabroe. Socialismen blev naturligvis gjort illegal og modarbejdet af bønder og godsejere, men det var nok ikke kun derfor, at bevægelsen fik så lille en gennemslagskraft. Vi må huske på, at en husmand selv er bonde i det små. Han kender arbejdet med husdyr og jord og ved, at den slags arbejde ikke rigtig egner sig for timeløn og faste arbejdstider endelige strejker og arbejdsnedlæggelser. Husmanden arbejder dagligt side om side med sin husbond under samme forhold, spiser den samme mad sammen med ham,

og del af hans løn er ofte naturalier givet efter forholdene af husbonden: kartofler, mælk, en flæskeside osv. Desuden ligger der vel i bughovedet af selv den ringeste husmand en lille drøm om selv en dag at købe jord og blive bonde! Nej, socialismen vandt ikke megen indpas, men agitatorernes og den socialistiske presses omtale og påpegning af mangler og berettigede krav fik stor betydning - både for husmændene selv, men også i andre vågne kredse i samfundet. For socialdemokratiet derimod betød de magre resultater vel, at man hellere så husmændene flytte ind til byerne for at blive rigtige socialdemokratiske arbejdere!

Som man så ofte i historien har set det i forbindelse med revolutioner og reformer, var det fra kredse uden for den samfundsgruppe, der skulle hjælpes ved reformen, at de forberedende og afgørende skridt blev taget, og således også ved husmands-

sagens start. Vi skal huske på, at vi på det tidspunkt netop var i gang med at vænne os til at leve i et demokratisk samfund efter grundloven fra 1849, så trods de forskellige indskrænkninger i valgretten, var der alligevel en anderledes bred debat i de styrende organer både i Folketing, i amts- og i sogneråd. Ganske vist skal vi langt op mod århundredskiftet, før det lykkedes at få indvalgt almindelige arbejdere og husmænd i Folketinget, men allerede i 1880'erne var der engagerede politikere, der tog deres sag op. Det var især intellektuelle fra det københavnske borgerskab fra kredsen omkring Georg Brandes, de såkaldt radikale, der kæmpede for småårsfolks sag. (Partiet Det radikale Venstre er først grundlagt som selvstændigt parti i 1905, men det har jo siden været denne besynderlige blanding af liberale humanister og jævne husmænd). Lignende strømninger kom fra de mange

grundtvigianske højskoler. Ganske vist var klientellet her på disse skoler i udpræget grad bondesønner, men grundsynet var dybt folkeligt og humanistisk. Også vågne journalister, især fra den socialistiske presse, men også visse dele af den dominerende venstrepresse, bragte artikler om husmændenes og landarbejdernes nedværdigende livsforhold.

Husmandsbevægelsen

Litteraturen kom også med bidrag, der skærpede interessen for husmændenes sag. Det mest markante var nok Henrik Pontoppidans næsten provokerende realistiske noveller "Fra hytterne", men der kom flere til, bl.a. Jeppe Aakjær og så naturligvis husmændenes "egen" digter, Johan Skjoldborg. Også andre uden for husmændenes kreds kom til orde, f.eks. vågne skolelærere, der dagligt så husmandsbørnenes ringe kost og klæder

Husmandsstedet Fredensdal på Samsø opført 1904. Foto: Moesgaard Museum.

Interiør fra husmandsstedet Fredensdal på Samsø opført 1904. Foto: Moesgaard Museum.

og deres mange forsømmelser, bl.a. fordi de skulle arbejde og tjene et lille tilskud til familiens underhold. Og også humanistiske præster og læger, der så husmandshjemmene indefra - jo ofte netop ved belastende lejligheder som sygdom og nød, død og begravelse.

Alle disse tiltag udmøntede sig så i, at der blev nedsat en Landbokommission i 1894, og fem år senere barslede denne kommission med et lovforslag, nemlig Stats-husmandsloven af 1899! Denne lov var en typisk kompromis-lov: Den imødekom de social-humanistiske krav et lille stykke hen ad vejen ved at sørge for, at statshusmandsbrugene skulle være på ca. 4½ td. hartkorn (dvs. 2 ha), hvilket var en klar forbedring, men det var ikke nok til, at husmandsfamilien kunne leve udelukkende af jorden, så bøndernes og godsejernes krav om stadig at have husmændene som stabile daglejere blev også tilgodeset.

En af grundene til dette lidt skuffende resultat af Landbokommissionens arbejde var, at husmændene aldrig kom til at optræde som en samlet politisk blok. Der var som nævnt mange husmænd, som blev radikale, andre - især i nærheden af de større byer - var socialdemokrater. Desuden var hele husmandsbevægelsen mere eller mindre tilhængere af georgismen, altså tanken om, at staten ejer jorden og får en del af sine udgifter dækket gennem jordskatter, altså grundskyld, og mange gik ind i partiet Danmarks Retsforbund. Og så var der bøndernes parti Venstre. Man kunne tro, at der var en klar modsætning til Venstre, der jo var de større gårdmænds parti, men mange husmænd gav alligevel deres stemme til en venstrekandidat, og det kan hænge sammen med den politiske strid under provisorietiden, hvor Estrup sammen med godsejerne og storkapitalen styrede landet diktatorisk. Dette tvang de demokratiske kræfter i landet

Husmandsstedet Fredensdal på Samsø opført 1904. Foto: Moesgaard Museum.

til at stå sammen, og ude i lokalsamfundene så man bønder og husmænd stå sammen for at danne riffelforeninger og bygge forsamlingshuse til at holde protestmøder i.

Vi ser altså en vældig splittelse politisk, og måske derfor blev Statshusmandsloven af 1899 ikke tilfredsstillende. Der blev dog arbejdet videre med sagen. Husmandsforeninger begyndte at skyde op overalt i landet, og disse foreninger var ofte så stærke økonomisk, at de kunne købe hele herregårde op og udstykke dem eller lave dem om til højskoler. Det gjaldt f.eks. St. Restrup ved Aalborg eller Dalum ved Odense, hvor unge husmænd kunne få lidt oplysning og kundskaber. Denne succes viste vejen for Regeringen, og så snart De Radikale og Socialdemokratiet fik dannet deres første samlingsregering i 1919, fik man vedtaget nogle nye love, som Lens-

Landvæsenskommissionen havde arbejdet med en halv snes år. Disse jordlove af 1919 handlede om en tvungen udstykning af visse dele (1/3) af al gods- og herregårdsjord, samt af præstegårdsjord. Fra nu af var præsterne fastlønnede embedsmænd på linje med advokater og andre tjenestemænd, mens præstegårdsjorden blev udstykket til husmandsbrug.

En af de væsentligste årsager til forbedringer i husmændenes kår var Lens- og Landvæsenskommissionens jordlove af 1919, der handlede om tvungen udstykning af visse dele af al gods- og herregårdsjord og en del offentlig jord. Det havde sin baggrund i, at de danske konger lige siden Frederik III i 1658 indførte enevælden, afskaffede adelens skattefrihed, og i stedet havde oprettet en særlig gruppe højtstående adelsmænd, der stadig havde skattefrihed og store godser. Denne

gruppe hed majorater og var delt i grever og baroner. Der var den klausul, at godsets værdi ikke måtte forringes eller belånes, samt at den ældste søn skulle overtage herregården og drive den videre. Disse grever og baroner samlede store formuer - de såkaldte fideikommiser - og det var netop det, kongerne skulle bruge dem til, nemlig at dyrke omgang med kongefamilien og skabe lidt glans og fest omkring kongehuset. Ja, de blev ligefrem opfordret til at bygge flotte nye slotte, foretage dyre udlandsrejser og holde flotte jagtfejer. Disse nye jordlove handlede om en tvungen udstykning af dele af gods- og herregårdsjord og anden offentlig jord. Denne betydelige pulje af jord kunne staten så udstykke i husmandsbrug, og denne gang gjorde de jordlodderne så store, at en familie kunne leve deraf ved intensiv dyrkning. Man satte brugsstørrelsen til ca. 7 ha (ca. 15 tdr. land). Dertil kom så et billigt statslån til at bygge hus og stald. Jorden derimod var lejet

af staten og skulle afbetales med tiden. I alt i perioden 1899-1949 blev der oprettet 27.000 husmandsbrug, 1/8 af Danmarks landsbrugsareal, og vel omkring 150.000 mennesker levede på disse familiebrug gennem et par generationer.

Disse love satte rigtig gang i statshusmandsbrugene. Vel var det ofte den ringeste og fjernest beliggende udmark, som godsejerne afgav til udstykning, men så gik man ellers rationelt til værks med anlæg af ordentlige veje, husbyggeri efter "typehustegninger", opmåling af mark i lige firkanter ligesom rigtige nybyggere. Stemningen var begejstring og optimisme. Man fik faktisk opbygget en betydelig mængde familiebrug, hvor man levede et liv og dyrkede sin jord på en sådan måde, at det måske ligger meget tæt på det, man kunne kalde for "ideallandbruget". Måske er det det, vi tænker på, når vi snakker om de gode gamle dage? Det er

Husmandsstedet "Ellely" i Tvilum ved Fårvang

Husmandssted fra 1800-tallet

vel i dette miljø og i dette halve århundrede, at vores billede af det ideelle hjem dannes - med mor, far og børn, der i fællesskab driver det lille sted og er omtrent selvforsynede. Sønnen følger faderen i hælene og lærer landbrugsdrift, og døtrene følger moderen og lærer alle en husmoders pligter. Man fornemmede en ny stolthed over at være med i husmændenes rejsning. En hel kultur opstår med egne højskoler, egne ugeblade "Hus og Hjem" og "Husmandshjemmet". Man oprettede egne lokale friskoler og frimenigheder og afholdsforeninger, og man var med til at bygge forsamlingshuse for de grundtvigske og missionshuse for de husmænd, der var grebet af den indremissionske bølge, der netop gik over landet.

De fik også deres egen litteratur med digtere som Johan Skjoldborg, Jeppe Aakjær, Marinus Langeland og også en digter som Jørgen Nielsen.

Man kan stille spørgsmålet: Var dette landproletariatets store revolution? Var det den store jordreform, som alle de vest-europæiske lande skulle igennem i første halvdel af dette århundrede?

Svaret må blive et nej! Det var ikke den allerlaveste landalmue, der her kom et skridt væk fra sultegrænsen og samfundets bund. For det første var kravet for at blive statshusmand, at man var kreditværdig. Om de forskellige institutioner fandt, at man var værdig til at få del i statslån og lejekontrakt?

Kort sagt, om man havde midler eller havde vist vilje til at opnå midler. Det blev altså de dygtigste, de flittigste, de sparsommeligste, de mest stabile, afholdende og tålmodige. Ofte var det veltjente forkarle, betroede fodermestre og lignende ansvarsfulde personer med en pletfriandel. Dertil kom en del gårdmands sønner nummer to eller tre i en søskendeflok, som ikke kunne arve den fædrene gård, og lignende med visse midler i baghånden, eller "forbindelser" de rigtige steder. Og så ser man det ikke ukendte mønster, at disse stræbsomme mennesker med energi og flid hurtigst muligt søger at skabe afstand ned til den stand, de netop selv er kommet fra.

Nej, på trods af disse gode love var der stadig en stor gruppe af fattige næsten jordløse familier på landet, der langt op i 1900-tallet levede lige på grænsen af sultegrænsen.

Allerede tidligt var husmændene begyndt at danne foreninger for at kunne støtte hinanden i svære situationer. Den første "Husmandsforening" kom i 1883 i Sdr. Omme og en lignende på Samsø 1888. De første var

nok mest økonomiske hjælpe-kasser, så vi skal frem til 1900, før der blev dannet egentlige husmandsforeninger med et socialt og politisk sigte. Den første blev oprettet i Herfølge på Sjælland, men allerede året efter kom der en i Vissenbjerg på Fyn og samme år en i Salling i Jylland. Så gik det ellers slag i slag, så der allerede i 1910 var 627 små lokalforeninger rundt om i landet med tilsammen ca. 40.000 medlemmer. Foreningerne var fordelt således på landsdelene i 1910: Sjælland 256, Lolland- Falster 16, Bornholm 15, Fyn 119 og Jylland 379: Disse sogneforeninger var samlet i amtskredse, der efterhånden kom til at arbejde sammen i landsdelskredse, f.eks. De samvirkende Jyske Husmandsforeninger. I 1910 lykkedes det på et møde i Odense at få hele husmandsbevægelsen samlet i "De samvirkende Danske

Husmandsforeninger." Det mest iøjnefaldende ved Husmandsforeningernes arbejde er den store mødeaktivitet og tætte kontakt mellem medlemmerne, også på landsplan. Det var, som om man ville stive hinanden af og styrke optimismen ved hele tiden at mærke, at man ikke stod alene, at man var mange, ja en hel bølge, der kæmpede for de samme idealer. Man holdt sendemandsmøder, kurser, foredragsvirksomhed, de kendte rejser, ofte af 4-5 dages varighed for at se, hvordan man greb husmands-sagen an andre steder i landet. Man afholdt små konkurrencer med præmier til den, der kunne avle de bedste grønsager, de bedste dyrkningsmetoder og redskaber til roedyrkning f.eks., og man holdt fester og kort sagt kom hinanden ved!

Om Genforeningen i 1920 og mindestenen i Gjern

Af: Tage Franck

Efter fire års grusom og skånselsløs krig sluttede 1. Verdenskrig d. 11. november 1918. Krigen var slut, et fireårigt helvede var forbi, massemyrderierne hørt op! Dette burde have været krigen, som skulle gøre en ende på alle krige fremover og sikre demokratiet, friheden og rettens sag i verden. Alle drømte og håbede på "Aldrig mere krig!"

Tyskland var slået. Kejser Wilhelm II var abdiceret og flygtet til Belgien. En ny regering var endnu ikke dannet, og alting i Tyskland var nød og elendighed. De tyske forhandlere henvendte sig selv til det franske hovedkvarter og bad om fred.

Fredsforhandlingerne fandt sted i Versailles d. 18. januar 1919. Tyskerne var ikke repræsenteret. Det var kun sejrherrene, i alt 32 stater samt en masse eksperter, sekretærer og journalister m.m., men de virkelige afgørelser blev truffet af repræsentanterne for

stormagterne, d.v.s. de fire store, nemlig: præsident Woodrow Wilson fra USA, Lloyd George fra England, Clemenceau fra Frankrig og præsident Orlando fra Italien. Den amerikanske præsident Wilson holdt en stor tale, hvor han præsenterede sine 14 punkter. De handlede næsten alle om grænsedragningerne for de nye lande i Europa, som skulle dannes efter krigen, der jo havde slettet grænserne for de gamle stater. Det gennemgående i hans tale var, at alle grænser skulle drages på grundlag af princippet om "Folkenes selvbestemmelsesret!" Det var en tale, som passede de danske forhandlere godt, for man fornemmede, at Tyskland var til at forhandle med på dette punkt, til trods for at Tyskland netop var blevet idømt en krigsskadeerstatning på 138 milliarder guldmark! Et helt vanvittigt stort beløb, som da også ødelagde Tysklands økonomi langt op i tyverne.

Kong Christian X red over den gamle grænse ved Kongeåen fulgt af de to prinser, Frederik og Knud, på hver sin brune hest og Dronning Alexandrine i karet sammen med en jublende folkemængde.

Forhandlingerne om grænsedragningerne

Allerede i krigens sidste år begyndte danske politikere at diskutere, hvordan de skulle gribe de muligheder an, som de kommende fredsforhandlinger ville lægge op til. Det var

nok værd at huske på, at mens Danmark var sluppet nogenlunde helskindet gennem 1. Verdenskrig, så var befolkningen syd for Kongeågrænsen jo tyske statsborgere, så alle mænd blev indkaldt som tysk soldat og dermed deltager i den store krig. Over 5000

dansksindede sønderjyder faldt i krigen på tysk side! Der var mange meninger om, hvordan grænsedragningerne skulle foretages. En stor gruppe ville udnytte Tysklands svaghed og kræve hele det gamle Sønderjylland tilbage helt ned til Ejderen og Dannevirke. Andre havde hørt rygter om, at krigens sejrherre, Frankrig, England og USA, ville sætte sig på Kielerkanalen samt en stribe land på begge sider af Kanalen. En bastant grænse! Så ville Danmark for første gang i historien ikke have sydgrænse fælles med Tyskland! En anden gruppe havde gerne set, at Flensborg, Sønderjyllands største by, var kommet med i zone 1, men det skete ikke. Efterhånden samledes flertallet om ministeren for sønderjyske anliggender, H.P. Hanssen, landdagsmanden P. Kloppenborg-Skrumsager og historikeren H.V. Clausen, der kendte forholdene og stemningen i snart sagt hver eneste landsby og gård i Nordslesvig.

Det lykkedes Folketinget at få vedtaget H.P. Hanssens program for grænsedragningerne ud fra selvbestemmelsesprincippet. Dette program blev meddelt de krigsførende landes gesandtskaber.

Versaillesfreden

Versaillesfreden blev underskrevet 28. juni 1919 i Spejlglassalen på slottet i Versailles, men der gik 3/4 år, før alle de nye forhold var på plads. I denne periode gik diskussionerne og skænderierne i Danmark for fuld styrke. Det var især problemerne omkring Flensborg, der optog sindene. Der blev afholdt møder med foredrag og diskussioner, hvor sproget i argumenterne kunne blive ret voldsomt både på dansk og tysk. Der blev skrevet artikler, lavet plakater og skrevet sange, hvor Danmarks historiske ret til Sønderjylland blev understreget, og det danske og det tyske flag blev flittig brugt til at vise ens sindelag.

Det fortælles, at et ægtepar, der skulle holde sølvbryllupsfest, foretrak at holde to fester for at undgå skænderier og måske endda slagsmål.

Valgene

Endelig d. 10. februar 1920 fandt afstemningen i zone 1 sted. Det samlede resultat blev 75.431 stemmer for Danmark og 25.319 stemmer for Tyskland. I Tønder, Sønderborg og Aabenraa var der tysk flertal, men da zone 1 jo skulle behandles under ét, var der ingen tvivl om, at den del af Sønderjylland blev dansk.

Den 14. marts 1920 fandt afstemningen i zone 2 sted. Resultatet her blev, at 51.724 havde stemt for Tyskland og kun 12.800 for Danmark, altså et klart dansk nederlag.

Blev fejret

Genforeningen blev fejret med fester i mange dage over hele Sønderjylland. Det hele kulminerede, da Kong Christian X. den 20. juli 1920 på en hvid hest red over den gamle Kongeågrænse ved Taps lidt nord for Christiansfeld fulgt af de to prinser, Frederik og Knud, på brune heste og Dronning Alexandrine i karet - samt en jublende menneskemængde med danske flag i hænderne. Rundt omkring i hele Danmark blev der rejst genforeningssten (omkring 600 stk.) og plantet egetræer.

Og en succes må man sige, at det blev. Både den danske og den tyske stat var parat til at støtte de små mindretal, der lå på begge sider af den nye grænse. Man støttede økonomisk med oprettelse og drift af børnehaver, skoler, gymnasier m.m. Der blev udgivet aviser på tysk nord for grænsen og aviser på dansk syd for grænsen, og begge mindretal fik ret til at sende repræsentanter til regeringen i henholdsvis København og Bonn.

Der var stadig kræfter, der kæmpede for en genoptagelse af diskussionen om grænsedragningen. I mange år var der et parti i Folketinget i Danmark, der hed Dansk Samling, og efter Tysklands nederlag i 2. Verdenskrig kom kravet om en revision af grænsen op igen. Disse tanker vandt en vis udbredelse og kostede f.eks. en dansk statsminister (Knud Kristensen) posten ved et valg i 1946.

Ellers har man hørt udtalelser om, at det måske er verdens lykkeligste grænsedragning, og efter at både Tyskland og Danmark er medlemmer af EU, er snakken om en revision at grænsen stort set forstummet. Det blev som den danske statsminister, Niels Neergaard, lovede, da han afgav dette løfte til de dansksindede syd for den nye grænse: ”I skal ikke blive glemt”.

Fejring af genforeningen

I år - d. 20. juli 2020 - er det så 100 år siden, at genforeningen fandt sted. Det burde fejres med store festligheder overalt i landet, naturligvis mest i Sønderjylland. Desværre greb corona pandemien ind og gav aflysninger overalt i landet. Der er dog planer om at holde mange af festlighederne næste år.

Der er dannet en landsdækkende forening, hvis opgave det er at koordinere og støtte de mange arrangementer, så TV og presse kan bringe reportager fra hele landet om festlighederne.

Genforeningsstenen i Gjern

I Gjern står en genforeningssten på hjørnet af Stationsvej og Frederiksberggade ved den tidligere jernbaneoverskæring, og i Silkeborg Kommune er der en Grænseforening, så måske bliver der en fejring af genforeningen her i lokalområdet?

Vi ved, at fejringen af genforeningsstenen og festlighederne omkring den fandt sted

Grundlovsdag d. 5. juni 1920, hvor formanden for Håndværker- og Borgerforeningen i Gjern holdt en festtale, og der blev sunget nogle sange. Derefter gik hele forsamlingen ned på engen ved Møllehave Skov, hvor der blev sunget og danset og drukket kaffe m.m. Der blev også plantet et lille egetræ tæt ved genforeningsstenen. Det står der endnu og er et stort og flot 100 år gammelt egetræ!

En lille sjov ting i forbindelse med genforeningsstenen er følgende: En dag ved juletid gik der det rygte igennem byen, at genforeningsstenen var væk! Der var kun det hul i jorden, hvor stenen havde stået. Stor opstandelse! - Ring til politiet! Ring til kommunen! - Ingen havde bemærket noget usædvanligt, bortset fra en kvinde, der mente at have set en stor lastbil med en kran bagpå holde i nærheden.

Folk i byen var ret optaget af dette, og på Facebook kom der gode råd og sjove vittigheder om, hvem der mon var løbet med

Genforeningsstenen i Gjern. Fotograf ukendt.

Genforeningsegen, genforeningsstenen og en buste af Erik Raadal. Stedet er "Kaihøjs Hjørne" i Gjern. Raadal malede det mange gange fra forskellige vinkler. Foto: Jørn Froberg.

genforeningsstenen. En halv snes dage senere blev jeg ringet op af flere folk i byen, der fortalte, at nu holdt lastbilen med kranen henne ved det sted, hvor stenen plejede at stå. Jeg skyndte mig derned og fik fat i chaufføren, men han vidste ingenting, blot at han havde fået ordre fra Stenhuggeren i Nørre Snede om at køre stenen til Gjern og stille den på plads, Hvor ordren kom fra, og hvem der betalte transporten, havde han ingen anelse om. Jeg lagde dog mærke til, at stenen var flot rengjort for mos og skidt, og at bogstaverne var pænt malet op med sort

maling. Nogen tid efter fik jeg opsnuset hos stenhuggeriet, at det hele var bestilt og betalt af Silkeborg Kommune. De havde undersøgt de 11 genforeningssten, der fandtes i kommunen. De 10 af dem var blev rengjort og opmalet på stedet, mens vores sten i Gjern skulle have særbehandling. Den havde de transporteret til stenhuggeren til tørring og behandling. Den indeholdt noget jern, som gjorde, at den skulle være helt tør, før bogstaverne kunne males igen.

Det kunne de godt have givet os besked om herude!

Borum-stenen som den står i 2020. Soklen er original, men teksten opmalet. Foto: Peter Poulsen

En jubelfest - og fire aflysninger

Mindestenen i Borum demonstrerer tidernes gang i 100 år - til og med coronaen

Af: Peter Poulsen

Midt i landsbyen Borum mellem Århus og Silkeborg står en af de 569 små og store sten, der blev sat op i forbindelse med Genforeningen i 1920. Hvis man leder efter det store i det små - og det kan vi lokalhistorikere jo egentlig godt lide - så fortæller netop denne mindesten en fin, repræsentativ historie om tidernes gang i de 100 år siden da.

Midt i den bølge af begejstring, der gled over landet efter den afgørende folkeafstemning 10. februar 1920, tog også formanden for Borum Foredragsforening et initiativ. Han hed Morten Mortensen og ejede Nyvangsgård (Stillingvej 224).

Mortensen fik mange engageret for sin plan, og lokale kræfter på både to og fire ben fik slæbt den pænt store vandreblok fra hans egen jord til Torvet, det historiske centrum i Borum. Her havde lokale håndværkere rejst en sokkel. Kun stenhuggeren arbejdede ikke gratis for sagen. Denne håndværker, hvis navn vi desværre ikke kender, gjorde nu også et bemærkelsesværdigt fint arbejde. Modsat mange andre står der ikke kun tekst på denne sten. Den er graveret med tekst, malede flag og to hænder, der symbolsk rækker ud efter hinanden.

Borum-stenen blev rejst på selve den nationale festdage, 11. juli 1920. Samme dag da Dybbøl Skanser blev farvet sorte af

Fra indvielsen 11. juli 1920. Næsten alle børn kan stadig navngives. Utydeligt fotografnavn, måske Johansen, Brabrand.

50.000 mennesker, røde og hvide af flag og faner.

I Borum, 200 kilometer længere mod nord, blev der også holdt fest - faktisk en større jubelfest, må man forstå. Man fornemmer, at den grundtvigske og nationale ånd havde fået godt fat.

Gratis biltransport

Efter at stenen var blevet afsløret, og alle sognets børn var blevet fotograferet rundt om den, fortsatte løjterne i skoven ved Borum Vandmølle. To centrale skikkelser, den populære sognepræst Jørgen Jensen og lærer Carl Emil Johansen, holdt taler. Aarhus Amtstidende skrev bl.a.:

“Omkring klokken 4-5 samledes ca. 200 mennesker ved genforeningsstenen, hvor formanden for foredragsforeningen, Morten Mortensen, Nyvangsgård, holdt talen. Herefter gik man i procession til festpladsen ved vandmøllen. Chauffør Firgaard havde stillet

sin bil til rådighed for gamle og børn. Ved vandmøllen pakkede man madkurven ud og ville slet ikke gå hjem efter de to taler”.

200 deltagere! Det var mange i et mindre landsogn, og ikke alle var nok lokale. Ser man på Grænseforeningens kort over genforeningsstenen, afsløres det, at kendte nabobyer som Sabro, Herskind, Tilst og Brabrand faktisk aldrig kom med.

Knokkelarbejdet i Borum blev lavet gratis. “Folkeligt skal alt nu være”, som N.F.S. Grundtvig forlængst havde lært den opadstigende bondestand, og noget så moderne som en bil dukker endda op på scenen som forløber for senere tiders gratis transport af børn, ældre og mennesker med handicap. Gårdejer Mortensen kunne gå stolt i seng den aften.

Omkring det hele anlagde borgerne i de følgende år et lille anlæg med en stenhøj og et pænt stakit. Tableau!

Fint anlæg med bede og et lille stakit. Sådan stod stenen bl.a. i 1930'erne. Ukendt fotograf.

Fra grandeplads til p-plads

Siden gik det meget tilbage. I en årrække blev der rigtignok hvert år holdt en såkaldt Dybbøl-fest, men den tradition ebbede ud i Borum som nok stort set alle andre steder uden for Sønderjylland.

“En pryd for byen”, skrev lokalhistoriker August F. Schmidt dog så sent som i 1952 om anlægget.

Især fra 1960 og 50 år frem blev mindestenen dog nærmest negligeret. Bilerne kom til. Torvet i Borum, den gamle *grandeplads*, hvor bønderne et par århundreder tidligere mødtes og aftalte landsbyens drift, blev nu anset for en parkeringsplads til biler, og da det stedlige forsamlingshus manglede en sådan, accepterede alle denne udvikling.

Barn glemt i børnehaven

I 1969 blev Torvet nyindrettet i tidens stil med asfalteret parkering, fortovsfliser, støttemur af knækfliser og nogle træer og buske i små, forhøjede bede med kanter af beton.

Arbejdet blev udført af den lokale fagforeningsformand og sognerådsmedlem for Socialdemokratiet, og det skete bl.a. for at sikre, at pengene i kommunekassen forblev i Borum-Lyngby inden sammenlægning i 1970 med det økonomisk bundløse hul Århus. Et mønster der vist ikke var ualmindeligt i mange sognekommuner før den

<p>A VOR</p> <p>EKREDS</p>		<p>Elu Baste var D N te e p men E ter Ter W r g</p>
	<p>Beiden i Tingkoven blev et smukt Led i den Råde af Genforeningsfeften, der i disse Dage fejre: Landet vandt.</p> <p style="text-align: center;">R.</p>	
<p>Gen- fore- nings- feften</p>	<p>Genforeningsfeften</p> <p>i Borum</p>	

Aarhus Amtstidende

første kommunalreform. Manden hed Paul Fuhlendorff. Folkeviddet fik inspiration i Århus og opfandt stednavnet "Pauls Plads".

Mindestenen stod nu forladt og forsømt i omgivelser af beton og asfalt – som et barn nogen har glemt at hente i børnehaven. En grå buskærm og grønne containere til papir og glas kom til. Tilmed fik træer og buske fra 1969 en kort levetid. Efter en snes år fjernede den nye kommune dem. Én ting mindre at vedligeholde.

Gemt og glemt i et meget kommunalt landskab i 1980'erne. Foto: Stig Andersen.

Velkommen hjem med bussen

De generationer, der huskede begejstringen over Genforeningen, var nu døet ud. Så kunne det hele ikke også være lige meget? Dengang svarede mange utvivlsomt ja til dette retoriske spørgsmål. I dag siger alle nej. Fra 2020 er mindestenen et fredet fortidsminde - stadig dog i rimeligt grimme omgivelser.

Som en overgangsfigur i denne udvikling trådte en privat til. Den nu længst afdøde beboer tog i diskretion den gamle mindesten under behandling og fornyede bemalingen helt uden at spørge om lov. Så fik han jo heller ikke nej af den kommunale forvaltning i Århus (hvor man sikkert også var ligeglade).

Pludselig kunne vi igen se, at der stod "Velkommen hjem" under de to hænder.

Overfor holdt rutebilen, og nogle troede vist, at det var sådan en slags hilsen til folk, der vendte hjem fra arbejde.

Ny kommunal stemning

Men kommunen og beboerne holdt op med at være ligeglade. I juni 2014 dukkede en rigtig stenkonservator, Mette Westergaard Nielsen, op og gav stenen en både kærlig og professionel omgang, mens hun sad i ly under et telt. Til manges overraskelse oplyste eksperten, at hun faktisk var blevet hyret af kommunen, hvor én bestemt embedsmands viljestyrke viste sig at have udløst en bevilling til at eftergå en række offentlige mindesmærker i by og på land. Det slog nok ikke bunden ud af kommunekassen.

To år senere brød nye holdninger også frem i Teknik og Miljø, der ligefrem plantede et par nye lindetræer. Og i selve jubilæumsåret gik omsorgen næsten helt amok. Endnu en ekspert kom til og friskede maling op. Nu med en ny slags rød farve, der bedre modstår solblegning.

Epidemi dengang og nu

Lad mig slutte med at tage et helt århundrede i ét hop:

Ny kommunal interesse i 2014. Stenkonservator Mette Westergaard Nielsen på arbejde. Foto: Lars Madsen.

Frisk til jubilæet. Stenhugger Jørgen Holmboe i aktion i 2020. Foto: Susanne Lindschow.

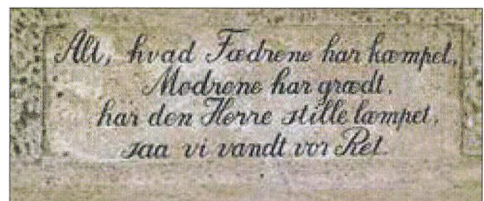
Året før Genforeningen rasede den spanske syge og dræbte over 50 millioner mennesker. Speciallæge i samfundsmedicin Hans Trier anslår i bogen *Angst og engle*, at epidemien herhjemme kostede 15-18.000 personer livet.

Lidet anede alle vi, der sidste vinter lagde planer for at markere Genforeningens 100 år - og det var mange - at en lignende katastrofe ville rulle ind over os i 2020.

Selvfølgerlig skulle Borum være med i jubilæet, når vi nu havde egnens flotteste mindsten og en lokal historie om folkeligt engagement. Kækt tilmeldte vi os en fælles markeringsdag landet over. Et ottemands arbejdsudvalg blev dannet og holdt to møder i højt humør. Seks dage efter det sidste talte statsminister Mette Frederiksen til nationen. Alvoren sænkede sig, og med ét slag blev "aflysning" et af de hyppigste ord i foreningslivet. Også på Facebook/Borum.

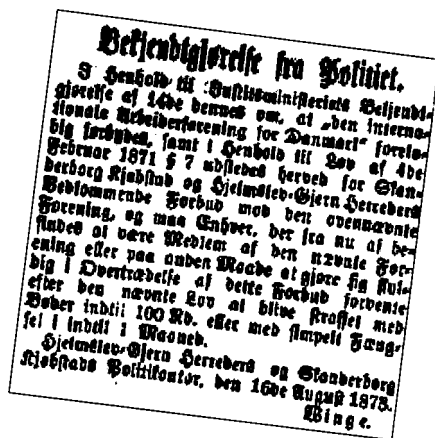
Nikolai Bøgelund (Aarhus Jazz Orchestra m.m.) havde ellers samlet et kompetent orkester til det festlige jubilæums-arrangement. Allan Leth Frandsen, vicedirektør i Den Gamle By, ville fortælle om Danmark i 1920, Lokalhistorisk Arkiv ville naturligvis udstille, og ikke mindst skulle ét af de permanente resultater af oprørstrangen i perioden 1864-1920, det store sønderjyske kaffebord, demonstreres i en perfekt, østjysk udgave. Mon ikke det kunne trække op imod et par hundrede mennesker igen? Nå nej, forsamlingsforbud. Så 100 da. Nå, 50. Nå, heller ikke.

101 år

Vi nåede at aflyse samme arrangement 14. maj, 20. maj og 19. juni. I juli-august tog coronaen en pause, og nu nu skulle det altså være. 14. august. Så slog den hæslige sygdom til med særlig stor forekomst i kommunerne Aarhus og Silkeborg. Fjerde og sidste aflysning besluttede vi med tre dages varsel og dybe suk.

Men hvad er der egentlig galt med at fejre et 101 års jubilæum? Dronning Margrethe gør det på Dybbøl i juni 2021. Så kan vi vist også i Østjylland.

Louis Pios hemmelige besøg i Skanderborg

Af: Peter Abildgaard

I det kommende efterår kan socialdemokraterne på Skanderborg-egnen vælge at markere et 150 års jubilæum for arbejdernes første forening. Den blev stiftet 24. september 1871 på Foerlev Kro lidt uden for købstaden.

Det vil ikke være en tilsnigelse at kalde foreningen den første i Danmark, for i København blev den næste arbejderforening stiftet 15. oktober. Men siden 1896 har partiet på landsplan valgt at bruge datoen 22. juli 1871 som stiftelsen. Den dag udgav Louis Pio det første nummer af bevægelsens opildnende avis, 'Socialisten'.

Uanset Louis Pios senere skæbne i partiet var han ildsjælen i 1871. Han kendte også pionererne i Skanderborg. Han besøgte dem under dæknavn en dag i oktober, og forinden havde han skrevet flere breve til dem og sendt en bunke eksemplarer af avisen til ud-
 deling på det stiftende møde.

Louis Pio skrev nogle personlige erindringer kun fem år efter. Han havde siddet i tugthus i tre år, og han havde været døden nær som følge af statsmagtens skræk for disse socialister. Han havde været igennem en nedværdigende periode med forfølgelse af kammerater og venner, foruden det store slag på Fælled i København 5. maj 1872. Deres foreninger var blevet forbudt ved lov. Men han var til sidst blevet løsladt, fordi magthaverne var bange for, at arbejderne skulle få en martyr.

Derovre i Skanderborg

Han skrev i erindringerne:

Derovre, navnlig i Aarhus og Skanderborg, var Bevægelsen allerede i fuld Gang.

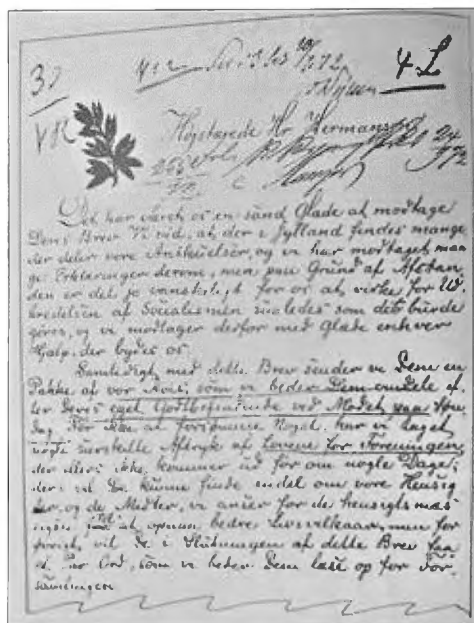
Var der nogen grund til, at Pio ofrede plads på Skanderborg-egnen i det, han gjorde til den første historiske beretning om Socialdemokratiet? Ja, for spirene voksede

Louis Pio brugte dæknavnet Løjtnant Jørgensen. Han havde faktisk været secondløjtnant i den danske hær og ses her i uniform.

i København, Aarhus og Skanderborg. Omkring denne lille østjyske købstad spredtes de socialistiske ideer for første gang til en større kreds ved et velbesøgt møde på Foerlev Kro.

Referatet fra mødet blev sendt til Pio. Der var kommet cirka 100 husmænd og landarbejdere. Væver Frederik Hermansen havde taget initiativ til mødet. Det var ham, Louis Pio skrev til. Han optrådte også på Pios liste over abonnenter til 'Socialisten'. Det var ham, Louis Pio havde mødt i hemmelighed i Skanderborg 15. oktober. Pio var kommet rejsende med den forholdsvis nye jernbane under dæknavnet løjtnant Jørgensen. Politiet havde spioner overalt allerede i bevægelsens tidlige år.

Første side af Louis Pios brev til den 'højstærede væver Hermansen'.

Hermansens brev til Pio kender vi ikke, men Pios svar findes i Rigsarkivet. Pio var begejstret over, at han kunne få hjælp fra fjerne egne i Jylland. Hermansen havde fået en stor bunke af avisen, som han delte ud blandt de nye medlemmer. Pio havde tidligere sendt et foredrag, som Hermansen holdt på mødet i Foerlev Kro.

Der indmeldte sig 24 af de mødte, og den første 'Landsektion af Internationale', som den blev kaldt, var en kendsgerning. Hermansen var formand, men kun kort. Han blev afløst af cand. theol. Peter Theilmann, som havde bopæl på Gram Mark nær Stilling.

De første, hvem var de? Landarbejdere, husmænd og trøskomagere fra Stilling, Ry og de små landsbyer. Vi kender ganske få navne ud over Hermansen og Theilmann. Et enkelt er i nutiden dukket op i en af Skanderborg-familiernes egne fortællinger.

Lytetænder Niels Rasmussen var i 1890-erne en af de meget aktive i vælgerforeningen og fagbevægelsen i Skanderborg. Det er igennem lyttetænderens familie, jeg har fået navnet på hans far, husmand Niels Rasmussen, Siim, som var med til et stiftede den socialdemokratiske forening i Dover-Siim i 1885. Om han var med på Foerlev Kro, ved familien ikke, men det er nærliggende at tro.

Inden de 24 blev sat på medlemslisten, blev man enige om ikke at nævne navne udadtil. Det kunne give anledning til forfølgelse. Der er heller ikke bevaret lister over avisens abonnenter, kun antal. Men fra august 1875 til 1877 findes listerne, og man kan se, at der i Skanderborg blev leveret mellem 12 til 22 aviser i perioden.

Arbejdernes foreninger blev landet rundt forfulgt af statsmagten og politiet. Louis Pio og hans to nærmeste medarbejdere, Povl Geleff og Harald Brix, kæmpede forgæves og blev anholdt i 1872. Paradoksalt nok betød politiets beslaglæggelse af deres dokumenter, at vi i dag kan læse meget om de første år.

Over hele landet og Skanderborg var der nu stilhed i aviserne et par år. Foerlev-foreningen blev også forbudt ved en bekendtgørelse i den lokale avis 1. august 1873.

Øltapper Petersen

I Aarhus udgav to pionerer Socialdemokratisk Ugeblad fra sommeren 1883. Det var Harald Jensen og Emil Marott. Bladet fortsatte trods periodiske kriser og blev i 1884 til dagbladet Demokraten. Peter Sabroe dukkede op i den periode og blev hurtigt flyvende reporter i hele Østjylland.

I Skanderborg var den mest aktive arbejderfører nu øltapper Petersen. Både moder-

avisen i København og Demokraten gjorde meget ud af at omtale et stort arbejdermøde i Skanderborg Dyrehave, i vor tid kendt som hjemsted for Smukfest. Øltapperen var den lokale mødeleder. Sabroe bakkede ham op.

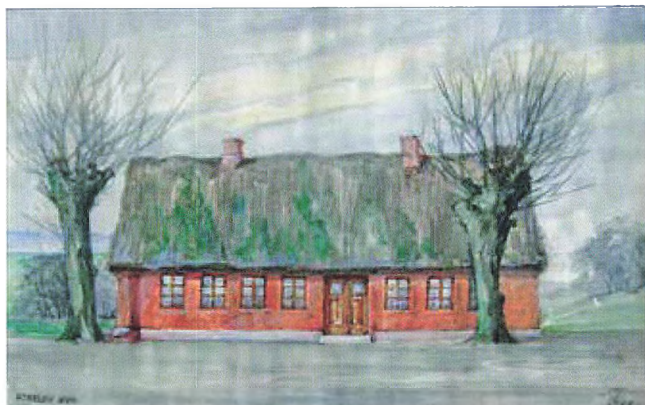
Denne særlige begivenhed hos de endnu fåtallige socialdemokrater i Skanderborg blev støttet af kammeraterne i Aarhus, og der blev udsendt invitationer til foreninger over hele Jylland. Datoen var søndag 28. juni 1885. Der har været cirka 8000 deltagere, anslog Demokraten dagen efter. Vejret var sommerligt. Alene fra Aarhus kom et par tusinde. Arbejderbevægelsen levede altså endnu. Den skulle bare plejes.

Aviserne var vigtige. Overalt i Jylland puffede landsledelsen og redaktørerne fra Aarhus på for at åbne nye redaktioner. 1. juli 1900 blev det Silkeborgs tur, og 1. marts 1901 udkom Skanderborg Social-Demokrat som en aflægger med fælles sider, men med Hans Rasmussen som redaktør. Han var en god mand for egnen, en god skribent og organisator. Han blev hurtigt opstillet til Folketinget og valgt og genvalgt. Han var Folketingets formand 1933-45.

Den nuværende vælgerforening i Skanderborg blev stiftet 22. juli 1888, og den valgte i 2003 at markere 125 året for mødet på Foerlev Kro, endda på åstedet.

I dag er foreningen sluttet sammen med de øvrige afdelinger i den nye Skanderborg Kommune.

Louis Pio og pionererne på Skanderborg-egnen havde ikke fantasi til at forestille sig store forandringer som Staunings første regering i 1924, en socialdemokratisk borgmester i Skanderborg 1925, eller at partiet siden har haft mange statsministre og borgmestere, også her i 2020. Også i Skanderborg.

Akvarel af Foerlev Kro, udført af Peder Pedersen

Der findes ikke fotografier af Foerlev Kro. Den brændte 12. maj 1920, og intet blev tilbage ud over mursten, man af og til kan sparke op af jorden efter pløjning. Kroen lå ikke inde i landsbyen Forlev, men der hvor den nuværende Låsbyvej krydser Illerup Å. Redaktør Hans Rasmussen skrev i avisen dagen efter branden:

'Der er gennem tiden svunget mangt et bæger i den gamle kro med de lave stuer, hvor markedsgæsterne fra Skanderborg fik den sidste olie, når de kørte hjem. Mange gavtyvestreger er gået for sig. Engang fandt en anløben gæst på at trække en af kromandens køer ind i beværtningen og bestilte en kaffepunch til dyret. Der serveredes dog ikke for firbenede. Nu heller ikke længere for tobenede.'

Foerlev Kro fik i de sidst år tilnavnet 'Fodbadehotellet' på grund af den ypperlige adgang til at dyppe fødderne i den nærliggende Illerup Å.

Billedet er en affotografering af en akvarel, udført i 1987 af malermester Peder Pedersen efter hukommelsen.

I 1996 på datoen samledes nutidige socialdemokrater for at fejre de første pionerer fra 1871. Det skete på det sted, hvor Foerlev Kro lå, mens den eksisterede, og hvor den første arbejderforening blev stiftet. På billedet ses bl.a. Lone Hindø og Johs. Flensted-Jensen i sangkoret. På en kort strækning af Illerup Å uden for Skanderborg findes denne historiske plet for arbejderbevægelsen, øst herfor fandt

man de store våbenofringer og mod vest helt ude ved Mossø de berømte krigergrave fra det første århundrede.

På en idyllisk plet uden for Skanderborg samledes nutidige socialdemokrater i 1996 med Lone Hindø og Johs. Flensted-Jensen for at markere stiftelsen af partiet i 1871. Foto: Peter Abildgaard.

KILDELISTE:

Oldefar – hvorfor kunne de ikke lide de røde?

Lokalhistorisk bog 1988 af Peter Abildgaard.

Politiets arkiv om Louis Pio, Rigsarkivet.

Diverse småskrifter om arbejderbevægelsens første år på Skanderborg-egnen.

En bygning vi rejser. Bind 1 udgivet 1954 af Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen.

Beretning for 2020

Ved Helle Reinholdt

Generalforsamling og beretning for 2020

Østjysk Hjemstavnsforening afholdt generalforsamling den 16. november 2019 i Viby Sognegård. Formand Helle Reinholdt kunne byde velkommen til omkring 75 medlemmer.

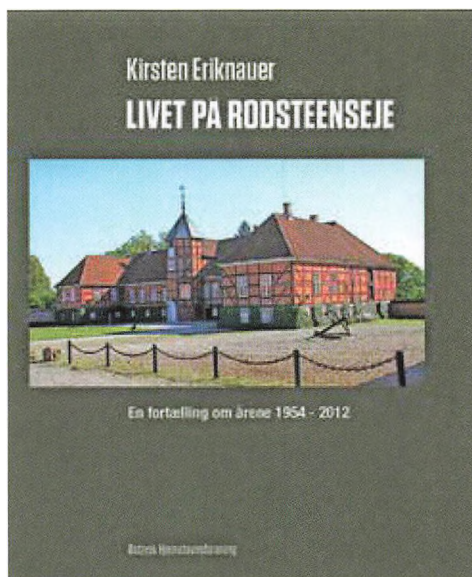
Vagn Hammer blev valgt som dirigent.

Formanden takkede medlemmerne for at slutte op om foreningen, som trods dalende medlemstal - i oktober 2019 godt 800 medlemmer- må betragtes som en solid, historisk forening.

I 2020 måtte alle arrangementer desværre aflyses på grund af corona-pandemien, men det er hensigten af afholde de planlagte ture i 2021.

Østjysk Hjemstavnsforening kan glæde sig over at præsentere to bogudgivelser i dette år. Dels nærværende årbog, som redaktionsudvalget og redaktør Kurt Quist Nielsen står bag og som omhandler en række gode emner fra det østjyske område. Dels en publikation om herregården Rodsteens-

eje ved Odder, "Livet på Rodsteenseje- en fortælling om årene 1954-2012". Bogen, der er skrevet af herregårdens tidligere ejer Kirsten Eriknauer, er resultatet af et samarbejde mellem forfatteren, Odder Museum og Østjysk Hjemstavnsforening. Foreningen udgiver og forhandler den velskrevne og rigt illustrerede bog om moderne landbohistorie.

Kasserer Herman Rasmussen gennemgik regnskabet. Foreningens samlede formue på godt 400.000 kr. var, med kasserens understregning, udtryk for en solidt funderet forening. Regnskab og gennemgang blev godkendt med applaus.

Det blev besluttet med stor applaus at fortsætte et kontingent på 130,- kr., hvilket er uforandret i 26. år.

Ved generalforsamlingen blev godkendt nye vedtægter for foreningen, som kan læses på hjemmesiden www.ostjysk-hjemstavn.dk

Valg af bestyrelse: Ulla Lauritsen, Birthe Sehested, Jørgen Bitsch, Kurt Quist Nielsen og Helle Reinholdt ønskede genvalg og blev valgt. Vagn Hammer ønskede ikke genvalg. Thøger Opstrup blev foreslået og indvalgt som nyt medlem.- Som suppleant blev Ole Trøst Rasmussen valgt.

Revisor Troels Smidt ønskede ikke genvalg. Gunnar Sørensen blev foreslået og valgt som revisor.

Generalforsamlingen blev afsluttet med fælles kaffebord og Karen Margrethes gode og legendariske, hjemmelavede lagkager.

Herefter blev afholdt et spændende foredrag af pensioneret major Hans Aage Simonsen med emnet "Koldkrigsbunkeren REGAN Vest- Danmarks dybeste hemmelighed".

Konstituering

Bestyrelsen i Østjysk Hjemstavnsforening er på 13 medlemmer. Den efterfølgende konstituering blev følgende: Formand Helle Reinholdt, næstformand Lars Holger Mortensen, kasserer Herman Rasmussen og sekretær Søren Sørensen. Turudvalget udpegede Ulla Lauritsen som formand, og redaktionsudvalget udpegede Tage Franck som formand.

Skanderborg
Oktober 2020

ISSN 0108-3570

SVALETSFORSKRIVETS BIBLIOTEK